

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Filozofická fakulta
Katedra politologie a evropských studií

Bc. Eva Klusová

**Adam Michnik a jeho vliv na ideologii polské
opozice do roku 1980**

Diplomová práce

vedoucí diplomové práce: Doc. PhDr. Jiří Lach, Ph.D., M.A.

Olomouc 2011

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 13. dubna 2011

Eva Klusová

OBSAH

OBSAH.....	3
ÚVOD.....	4
1 OPOZICE V NEDEMOKRATICKÝCH REŽIMECH.....	14
1.1 Typologie Polské opozice.....	16
1.1.1 Revizionismus.....	20
1.1.2 Katolické opozice, neopozitivismus, realismus.....	24
1.1.3 Éra Edwarda Gierka.....	29
1.1.4 KOR: platforma pro spolupráci opozičních skupin.....	30
2 MICHNIKŮV ŽIVOTOPIS DO ROKU 1980.....	37
2.1 Rodinné kořeny.....	37
2.2 Dětství a nacházení prvních ideálů.....	40
2.3 Poznávání diskusních klubů a intelektuálních kuloárů.....	45
2.4 Univerzita, vězení a ztráta ideálů.....	47
2.5 Události roku 1968: působení komanda, soud a vězení.....	50
2.6 Období Gierka: publikační činnost a druhá zahraniční cesta. .	54
3 IDEOLOGIE POLSKÉ OPOZICE V MICHNIKOVĚ DÍLE.....	59
3.1 Role katolické církve v komunistickém Polsku.....	59
3.2 Názory na komunismus a socialismus.....	64
3.3 Postoj k antisemitismu v Polsku.....	66
3.4 Postoj k vlastnímu politickému působení.....	69
3.5 Nový evolucionismus.....	70
ZÁVĚR.....	77
LITERATURA A PRAMENY.....	84
Prameny.....	84
Literatura.....	84
PŘÍLOHA 1.....	90
PŘÍLOHA 2.....	91
ABSTRAKT.....	92
ABSTRACT.....	93

ÚVOD

Tato práce, která se snaží analyzovat přínos Adama Michnika¹ do ideologie opozice v Polské lidové republice (PLR) do roku 1980, vznikla na základě podnětu udělení čestného doktorátu Michnikovi na Univerzitě Karlově v Praze.² Michnikův život a dílo je v jiných publikacích často rozebíráno z historického hlediska, často ale není kladen důraz na ideologickou stránku Michnikovy tvorby, která je součástí politologického výzkumu. Tento fakt vedl autorku práce ke snaze zachytit vývoj politického myšlení Michnika, a zejména pak jeho přístup vůči komunistickému režimu, jenž byl ve srovnání s převládajícím postojem polské opozice novátorský. Sám Michnik pak připomínkoval vlastní díla, která by měla být podrobena nejhlubší analýze, z důvodu největšího přínosu pro polskou opozici a její vystupování vůči režimu.

Práce má i sekundární cíl, a to analyzovat specifika opozice v Polské lidové republice a její ideologický vývoj. Velkou měrou by měla práce přispět k připomenutí hodnot generace, která bojovala za demokracii. Podobné hodnoty by měly pomoci generaci, která již vyrůstala v demokracii, vážit si svobody a politických práv a spoluvytvářet tyto hodnoty.

Výše nastíněný výzkum se tedy soustřeďuje na to, jaký vliv měl Adam Michnik na formování ideologie polské opozice. Tento záměr přímo implikuje otázku: co bylo nejvýraznějším přínosem Adama Michnika pro vytváření ideologie polské opozice? Uvedený dotaz tak představuje výzkumnou otázku, kterou se zabývá tato práce.

Odpověď na výše položenou otázku dává tvrzení: Adam Michnik obohatil myšlení polské opozice o zcela nový návod, jakým způsobem by měla jednat s komunistickým režimem. Stěžejní ideje tohoto pojetí vtělil Michnik do své eseje s názvem Nový evolucionismus. Uvedené postuláty tvoří hypotézu předkládané analýzy.

O důležitosti výše vymezeného předpokladu svědčí skutečnost,

1 Viz. Příloha č. 2.

2 Čestný doktorát udělila Karlova univerzita v Praze Adamu Michnikovi dne 13. listopadu 2009.

že právě Michnikův nový přístup ke vztahům mezi opozicí a polským státním aparátem předznamenal jednání Kulatého stolu v roce 1989.³ Lze prohlásit, že Michnik svým Novým evolucionismem popsal nejvýhodnější interakci mezi komunistickým režimem a opozicí, a tato interakce se skutečně uplatnila koncem 80. let.

Nelze jednoznačně prokázat, že to byly právě zde probírané myšlenky Adama Michnika, které vedly k jednáním u Kulatého stolu. Je však zcela zřetelné, že Michnik správně odhadl způsob, kterým lze přimět ke společnému jednání jak opozici, tak představitele komunistického režimu.

Metodologicky lze tuto práci charakterizovat jako případovou studii. Jedná se totiž o analýzu jedné konkrétní osoby a její přínos v omezeném časovém úseku. V tomto výzkumu nelze používat jednoznačné kvantitativní ukazatele, což vede k velmi subjektivnímu pojetí provedené analýzy. Samotná metoda použití případové studie vychází z předpokladu, že výzkum vede k vytváření mnoha dalších otázek na místo jejich zodpovídání.⁴

Z podstaty samotné případové studie tedy vyplývá subjektivní hodnocení faktů, s nímž se potýká i tato práce. Poněvadž si autorka klade za cíl nejenom analyzovat přínos konkrétní osoby v dějinách, ale také zhodnotit období jako celek, je vznik nových témat a otázek jistě přínosný, třebaže tak nevyhnutelně vede k nutnosti navazujícího výzkumu.

Z hlediska teoretického rámce vychází práce zejména z teorie opozice v nedemokratických režimech, zejména pak komunistických režimech Střední a Východní Evropy.⁵

Časově je práce vymezená v několika rovinách. Popisná část vychází z období od 20. let 20. století do roku 1980. V analytické části je ale časový rámec mnohem užší, a zaměřuje se hlavně na

3 Více o jednání Kulatého stolu, jeho následky v rámci polského přechodu k demokracii v: CZUBIŃSKI, Antoni – OLSZEWSKI, Wiesław: *Historia Powszechna 1939-1997*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM 2004, s. 496-498.

4 FIALA, Petr – SHUBERT, Klaus: *Moderní analýzy politiky*. Barrister & Principal, Brno 2000, s. 44-45.

5 Z literatury např. KUBÁT, Michal: *Politická opozice v teorii a středoevropské praxi*. Praha, Dokořán 2010.

období Michnikova publikačního období 70. let 20. století s odkazem na události v 50. a 60. letech. Práce se vymezuje rokem 1980 pro zachování jednoho tématického celku a míře koherence. Rokem 1980 v Polsku totiž začíná nejvýraznější období pro polskou opozici a také Adama Michnika. Rok 1980, Solidarita a Stanné právo v Polsku jsou témata, které si zaslouží mnohem větší pozornost v rámci výzkumu a tato práce by mohla být o takovýto výzkum potencionálně rozšířená.

V dosavadním výzkumu bylo toto téma obsaženo zejména z historického hlediska. V tomto ohledu je nutno rozdělit literaturu na polskou a zahraniční. Polská literatura je v tomto ohledu zaměřená zejména na výzkum polské opozice, případně konkrétních opozičních skupin. Komparace s jinými komunistickými režimy je podstatně méně zastoupená než v literatuře zahraniční, kde je polská skutečnost porovnávána z mnoha hledisek s jinými komunistickými režimy Východní a Střední Evropy. Osoba Adama Michnika a jeho vliv na polskou opozici je zevrubně analyzována v knize Cyrila Buyeura *Adam Michnik - Biografie: vymyslet to, co je politické (Adam Michnik, Biografia: wymyślić co polityczne)*.⁶ Ačkoli je tato kniha velmi obsáhlá, ve své analýze postrádá jistou míru objektivitu. Citelně také idealizuje objekt svého výzkumu. I pro laického čtenáře je zřetelné, že autor je velkým obdivovatelem osoby, o které píše. V mnoha ohledech je také velmi citelné, že autor není důkladněji obeznámen s polskou kulturou a dějinami, což zajisté ovlivňuje důkladnost analýzy této knihy. Z hlediska členění působí kniha roztržštěně, jelikož děj v ní obsažený nenavazuje chronologicky. Po kritickém zohlednění je ale tato kniha nesrovnatelně hodnotným zdrojem ve smyslu biografických informací.

Kniha, která do velké míry doplňuje biografické informace, ale také je zhodnocuje s historickými okolnostmi je vlastně publikovaným rozhovorem Adama Michnika - představitele laické levice, a kněze Josefa Tishnera - představitele reformátorského křídla katolické církve v Polsku. Rozhovor s těmito osobnostmi vede Jacek Żakowski a 6 BOUYEURE, Cyril: *Adam Michnik, Biografia: wymyślić co polityczne* Warszawa, Wydawnictwo literackie 2007.

kniha se jmenuje *Mezi pánem a pastorem (Miedzy Panem i Plebanem)*.⁷ Michnik v této knize nevypráví pouze o svém životě, ale předkládá také své názory na historické události kterých byl svědkem, které navíc konfrontuje s Josefem Tishnerem, který, jakožto katolický kněz má zcela odlišný pohled na mnoho zásadních otázek. Kniha je o to zajímavější, že tato konfrontace probíhá ve velmi přátelském duchu. Stává se tedy svědectvím doby dvou lidí vyrůstajících v rozdílných podmínkách a působících v rozdílných opozičních kruzích, které bojovaly za stejnou myšlenku. Autentický rozhovor v tomto případě má také svou negativní stránku v tom, že v některých tématech je rozprava příliš zasvěcená pro čtenáře neznajícího dopodrobna všechny osobnosti komunistického režimu a opozičních kruhů. Rozprava je také chronologicky řazena pouze částečně, což přidává na patrné nesrozumitelnosti. Kniha je jedním ze zdrojů pro pochopení vývoje politického myšlení Michnika v kontextu historických událostí. On sám dokáže být často sebekritický a některé své životní kroky hodnotí negativně. Lze tedy říci, že díky jeho sebereflexi a také díky konfrontaci s Tishnerem je toto dílo objektivnější než dílo francouzského autora.

Stěžejními díly pro tuto práci jsou také dvě knihy významného polského historika druhé poloviny 20. století Andrzeje Friszkeho.⁸ Ten se ve svém výzkumu zevrubně zaměřuje na problematiku polské opozice. Je nutno říci, že jeho dílo díky své hloubce analýzy a rozsahu, patří mezi nejlepší v dané problematice. Autorova práce je velmi objektivní, čerpá zejména z primárních zdrojů a velmi citelně vystihuje mentalitu polské společnosti, což je pro takovéto výzkumy velmi důležité. První kniha – *Politická opozice v PLR 1945-1980 (Opozycja polityczna w PRL 1945-1980)*⁹ chronologicky analyzuje vývoj polské opozice v Polsku od Druhé světové války. Práce se zaměřuje na historickou, společenskou i politickou stránku věci,

7 MICHNIK, Adam – TISHNER, Józef – ŻAKOWSKI, Jacek: *Miedzy Panem i Plebanem*. Varšava, ZNAK 1995.

8 Andrzej Friszke (nar. 1956) je polský historik, profesor působící jak v Polsku tak v zahraničí. Specializuje se na historii Polska 20. století. Vydal několik knih na téma polské opozice.

9 FRISZKE, Andrzej: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980*. Londýn, Aneks 1994.

proto je velmi hodnotná a ojedinělá. Autor velmi často pro autentičtější nastínění myšlenkových proudů významných opozičních skupin používá přímé citace, které jsou často důležitým východiskem pro analýzu opozičního politického myšlení. Friszského typologie opozice se trochu liší od typologie ostatních autorů. Kvůli jeho nejkomplexnějšímu pohledu vychází tato práce právě z jeho řazení. Druhou citovanou knihou tohoto autora je *Anatomie vzpoury (Anatomia buntu)*.¹⁰ Jde o velmi obsáhlou analýzu konkrétní opoziční skupiny soustředěné kolem osob Jacka Kuroň¹¹ a Karola Modzelewského¹². Mezi lidi úzce spolupracujícími s těmito osobnostmi polského opozičního hnutí patří také Adam Michnik, kterého se kniha z velké části týká. Kniha se zaměřuje na období 60. let, tedy období, kdy Kuroň s Modzelewským působili společně se skupinou studentů na půdě Varšavské univerzity. Friszke se vymezuje rokem 1968, který je koncem jedné fáze opozičního hnutí v Polsku. Studenti spjatí s tímto rokem, mezi nimi Michnik, jsou také nazýváni generací 1968. Dílo je o to důležitější, že obsahuje přepisy proslovů zadržených studentů během jejich soudních procesů v roce 1968.

Velmi důležitými díly pro doplnění Friszkeho akademického bádání jsou díla samotných aktérů opozice. Jacek Kuroň napsal koncem 80. let knihu *Víra a vina (Wiara i wino)*.¹³ Ačkoli jde o knihu osobních vzpomínek a postřehů, styl kterým je psaná silně vypovídá o osobnosti jejího autora. Kniha je osobní introspekce a pozastavením se nad událostmi, které jej v životě potkaly, a kvůli kterým přišel ve

10 FRISZKE, Andrzej: *Anatomia buntu: Kuroń, Modzelewski i komandosi*. Krakov, Znak 2010.

11 Jacek Kuroń (1934-2004) byl jednou z nejvýraznějších osobností polského opozičního hnutí. V druhé polovině 50. let založil skautský oddíl Walterovců, během 60 let pak spolu s Karolem Modzelewským publikoval *Otevřený dopis straně*, za který byl odsouzen na 3 roky vězení. Podílel se na studentských protestech v roce 1968, za co byl opětovně uvězněn. Byl přední osobností Výboru na obranu dělníků (KOR). V 80. letech pak působil v Solidaritě. Jeho žena Grażyna, která byla také politicky aktivní, ve vězení vážně onemocněla a záhy zemřela. Kuroń po této osobní tragédii napsal knihu *Víra a Vina*, která je významným dílem popisujícím působení jeho, a jeho spolupracovníků.

12 Karol Modzelewský (nar. 1937) je polský historik, adoptovaný syn Zygmunta Modzelewského – ministra zahraničí PRL v době stalinismu. K. Modzelewský spolu s Jackem Kuroňem napsal *Otevřený dopis straně*, kde spolu kritizovali praktiky stranického aparátu. Za své působení byl odsouzen k 3,5 letům vězení. Znovu byl za své opoziční působení uvězněn v roce 1969. V 70. letech se z opozičního dění stáhl. Modzelewský je autorem názvu „Solidarita“, ve které také aktivně působil, za co byl během Stanného práva znovu uvězněn. V období demokracie se angažuje jak politicky, tak i na akademické půdě.

13 KUROŇ, Jacek: *Wiara i Wina*. Varšava, Biblioteka Kwartalnika KRYTYKA 1989.

vězení o svou ženu. Kurońův styl psaní se vyznačuje několika specifiky. Tím nejvýraznějším je jeho autenticita a silné emocionální zabarvení. Autor zde do velké míry ukazuje svůj idealismus a touhu bojovat za svobodu. Na druhou stranu ale ve své knize během popisu událostí používá křestní jména bez příjmení, což je pro čtenáře velmi matoucí. Karol Modzelewský na konci 80. let také publikoval knihu zaměřující se na popis působení opozice. Jeho dílo je ale v porovnání s Kurońovým méně emotivní a více analytické. Modzelewský v díle popisuje důvody, proč se v 70. letech stáhl z politiky a jak pociťoval komunistickou represi a deziluzi vůči marxismu. Modzelewského výpověď je o to zajímavější, že byl synem významného komunistického politika, a vyrůstal v prostředí naprosté oddanosti straně.

Mezi další polské významné historiky zabývající se obdobím Polské lidové republiky je Andrzej Paczkowský¹⁴, který vydal samostatnou esej zabývající se působením Adama Michnika v rámci polského opozičního hnutí. Forma a míra analýzy jeho citovaných děl – jak eseje o Michnikovi,¹⁵ tak i Knihy všeobecných dějin druhé poloviny 20. století s názvem *Půl století dějin Polska 1939 – 1989*¹⁶ je vysoké analytické kvality. Autorova forma je celistvá, zřetelná a dává jasný a přesný vhled do historických událostí tak, aby byly pro čtenáře pochopitelné. Eсей týkající se Adama Michnika se ale vymezuje hlavně na jeho působení v studentském hnutí, což čtenáře přivádí k dojmu, že jeho pozdější působení již není tak relevantní. Dílo je ale zajímavým popisem okolností, během kterých se Adam Michnik stal natolik aktivním, že jako osobnost pronikl do podvědomí veřejnosti. Eсей také zhodnocuje myšlenkové směry, které Michnika ovlivňovaly. Druhou Paczkovského knihu využívá práce zejména pro objasnění historických souvislostí v rámci Michnikovy biografie.

Mezi další významné osobnosti píšící o opozičním prostředí byl

14 Andrzej Paczkowský (1938) je polský historik působící jak v Polsku, tak i na zahraničních univerzitách. Ve svém výzkumu se zabývá zejména dějinami Polska 20. století.

15 PACZKOWSKI, Andrzej: *Adam Michnik, czyli cudowne dziecko Kuronia i Kołakowskiego: szkic do portretu z czasów komunizmu*. In: *Zeszyty Historyczne* 155, Paříž 2005.

16 PACZKOWSKI, Andrzej: *Půl století dějin Polska 1939 – 1989*. Praha, Academia 2000.

Jan Józef Lipský,¹⁷ který sám velmi aktivně působil v opozičním hnutí a zejména pak ve Výboru na obranu dělníků. Jeho dílo *KOR* je velmi rozsáhlou monografií popisující celou strukturu výboru stejně tak jako jeho aktivity. Kniha působí velmi autenticky díky autorově osobní zkušenosti. Jeho knihy se stejnou tematikou vyšly také v zahraničí, a jsou zdrojem nejkompaktnějších informací o této organizaci.¹⁸ Autor se nezabývá pouze popisem událostí a působení KORu, ale zaměřuje se také na politickou a apolitickou dimenzi této organizace což se neobjevuje v dílech jiných autorů zabývajících se podobnou tematikou.

Nejklíčovějšími zdroji analytické části jsou monografie a sbírky esejů samotného Adama Michnika. Jde zejména o díla napsaná v období, kterým se tato práce zabývá, tedy 70. lety 20. století. Pro doplnění informací pak autorka využila možnosti osobního rozhovoru který objasnil některé Michnikovy životní rozhodnutí. Nejdůležitějšími knihami pro cíle této práce jsou knihy *Kostel, levice, dialog (Kościół, lewica, dialog)*¹⁹ a sbírka esejů *Šance polské demokracie (Szanse polskiej demokracji)*²⁰, která také obsahuje esej *Nový evolucionismus*²¹. Z určitého hlediska je v těchto dílech citelné, že jde o autorovy prvotiny. Jeho styl psaní je v porovnání z jeho novějšími díly nejednotný a místy těžce srozumitelný. Jeho ambice popsat co nejobsáhleji svoje myšlenky je ale velmi patrný. Michnikova díla se vyznačují velkým množstvím metafor a přirovnání k různým historickým událostem, což velmi zřetelně vypovídá o jeho vysoké vzdělanosti a literárním přehledu. S ohledem na fakt, že díla vznikla v době komunismu a autor se také často nevybírávě vůči režimu vyjadřuje lze jeho počín označit za odvážný. Jeho kniha *Kostel, levice dialog* a následně i jeho esej *Nový evolucionismus* se již krátce po jejich vzniku setkaly s velmi pozitivní kritikou v zahraničí a byly také

17 Jan Józef Lipský (1926-1991) publicista a literární kritik, svobodný zednář, byl osobností polské opozice. Spoluzakládal KOR a Solidaritę.

18 V zahraničí vyšla Lipského kniha: LIPSKI, Jan Józef: *KOR: a history of the Workers Defense Committee in Poland, 1976-1981*. Berkeley, University of California Press 1985.

19 MICHNIK, Adam: *Kościół, lewica, dialog*. Varšava, Biblioteka Gazety Wyborczej 2009.

20 MICHNIK, Adam: *Szanse polskiej demokracji*. Varšava, Biblioteka Gazety Wyborczej 2009.

21 MICHNIK, Adam: *Nowy Ewolucjonizm*. In: MICHNIK, Adam: *Szanse polskiej demokracji*. Varšava, Biblioteka Gazety Wyborczej 2009.

záhy tlumočeny do jiných jazyků. Michnik díky nim získal renomé nejen v Evropě, ale také v Spojených státech, kde se dodnes těší velké oblibě. Z tohoto hlediska lze tedy díla označit za velmi významná pro svou dobu, s velkou výpovědní hodnotou a svědectvím doby, ve které vznikly. Analýze obou knih je věnována poslední kapitola této práce.

Mezi nejvýznamnější zahraniční literaturu, ze které vychází tato práce patří komparativní analýza komunistických režimů Východní Evropy editovaná Teresou Rakowskou-Hermstone.²² Dílo je velmi komplexní a dává náhled do jednotlivých komunistických režimů a jejich specifik, které jsou pro ně charakteristická. Dílo analyzuje jak politickou, tak i společenskou a kulturní situaci v jednotlivých zemích, což napomáhá k pochopení, které prvky daného politického systému jsou pro vývoj opozice a její charakter nejpodstatnější. Polskou skutečností se pak v knize zabývá Andrzej Karboński, kterého analýza je stejně tak hodnotný a důkladná, jako i všeobecná charakteristika komunistických režimů editorky knihy.²³

Dalšími díly zabývajícími se Východoevropskou praxí v komparativní analýze jsou díla Anthonyho Kemp-Walche²⁴ a Ghity Ionescu²⁵, které se podobně jako Rakowska-Hermstone snaží vystihnout jednotlivé významné charakteristiky jednotlivých komunistických systémů. Oba dva díla jsou na velmi vysoké akademické úrovni a liší se zejména zvolenou metodologií výzkumu.

Knihou zabývající se zejména problematikou opozice ve východoevropských zemích je dílo Barbary J. Falk.²⁶ Dílo je velmi užitečné pro jeho komplexnost, na druhou stranu poskytuje pouze všeobecný vhled do problematiky jednotlivých zemí. Proto je nutné při hlubší analýze tento zdroj využívat pouze jako vodítko pro

22 RAKOWSKA-HARMSTONE, Teresa: *Communism in Eastern Europe*. Bloomington, USA: Indiana University Press 1984.

23 KORBONSKI, Andrzej: *Poland*. In: RAKOWSKA-HARMSTONE, Teresa: *Communism in Eastern Europe*. Manchester, Manchester University Press 1984.

24 KEMP-WELCH, Anthony: *Poland under Communism: A Cold War History*. Cambridge, Cambridge University Press 2008.

25 IONESCU, Ghita: *The politics of the European Communist States*. Londýn, Weidensfield and Nicolson 1967.

26 FALK, Barbara J: *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe*. Budapešť, New York, Ceupress, 2003.

následující výzkum využívající konkrétnější zdroje.

Mezi nejobsáhlejší díla zabývajícíma se dějinami Polska patří dílo britského historika Normana Davise. Dílo je velmi důkladné ve své specifikaci kulturních, politických a společenských událostí v Polsku od prvních historických zmínek až po současnost. Tato práce využívá Davisovo dílo pouze pro upřesnění historických událostí, ačkoli kniha obsahuje mnoho zajímavostí.

Další zahraniční literatura je použita za cílem upřesnění konkrétních témat nebo historických období. Pro upřesnění míry antisemitismu v Polsku v době PLR práce čerpá z práce Roberta Wistricha²⁷, který hodnotí míru antisemitismu v různých zemích a historických obdobích. V Polsku se Pozastavuje nad fenoménem antisemitismu bez faktické existence markantní židovské menšiny. Je ale nutno říci, že kniha ve své analýze nepůsobí zcela objektivně. Problematika antisemitismu je ale natolik citlivá, že je obtížné posoudit, nakolik autor straní sionismu, a na kolik jsou jeho úvahy oprávněné.

Všeobecně lze říci, že téma komunistických režimů je velmi dobře rozpracováno jak v zahraniční, tak i polské potažmo české odborné literatuře. Pokud jde ale o téma opozice jako takové, pak lze říci, že ačkoliv existují velmi kvalitní analýzy na toto téma, je jich relativně málo. Adam Michnik a zejména jeho politický vliv je komplexněji podroben výzkumu Cyrilem Buyeurem, jeho kniha je ale v mnoha směrech kritizována samotným Michnikem, a nereflexuje některé polské specifika důležité pro takovýto výzkum.

Práce je členěna do tří základních kapitol. První kapitola zabývající se zejména teorií a typologií opozice obsahuje jednu základní podkapitolu zabývající se konkrétně polskou opozicí. Jednotlivé opoziční kruhy jsou pak dále dělené tak, aby byla patrná systematičnost.

Druhá kapitola se zabývá biografií Adama Michnika v kontextu historických událostí. Jednotlivé dějové celky jsou rozděleny do

27 WISTRICH, Robert S.: *Antisemitism: The Longest Hated*. New York, Pantheon Books 1991.

podkapitol. Poslední kapitola se zaměřuje na analýzu Michnikova myšlení tak, aby byly obsaženy jeho všechny důležité postoje vůči jednotlivým tématům.

Členění práce a použitá metodologie je volená tak, aby objasnila východiska působení Michnika v rámci komunistického režimu do roku 1980. Postupuje tedy od obecné charakteristiky opozice v komunistických režimech, následně se zaměřuje na specifika polského prostředí, jejichž pochopení je základním předpokladem pro další výzkum. Další části práce pak postupně charakterizují jednotlivá opoziční prostředí, které byly nejdůležitější pro polskou opozici, ale také stěžejní pro vývoj politického myšlení samotného Adama Michnika. Biografie, která je v práci obsažená slouží zejména k zasazení jeho díla do širšího kontextu pomocí popisu podmínek a ideologických směrů, které Michnika během života ovlivňovaly.

Autorka chce tímto poděkovat vedoucímu práce za jeho odborné vedení a nadhled, a také Adamovi Michnikovi za jeho velkou snahu přispět k faktické přesnosti této práce.

1 OPOZICE V NEDEMOKRATICKÝCH REŽIMECH

Definicí pojmu opozice se zabývalo mnoho významných akademiků. Pokud se odkloníme od klasické encyklopedické definice, lze z obecného hlediska charakterizovat opozici jako intelekt hluboce zakořeněný v lidské podstatě, uvolňovaný nebo potlačovaný na základě toho, do jaké míry nám společnost, ve které žijeme, dovolí jej otevřeně projevovat.²⁸ Michal Kubát se spolu s dalšími akademiky zabývajícími se touto problematikou pokouší definovat rozdíly mezi opozicí a politickou opozicí, což by se také dalo rozlišit jako opozice *sensu stricto* a opozice *sensu largo*. V prvním případě jde spíše o fenomén společnosti, ve které se může nesouhlas s politikou projevovat buď aktivně, v rámci protestů a nepokojů, nebo dlouhodobě projevovanou apatií vůči systému. Na druhou stranu opozice *sensu stricto* bývá ztotožňována s institucí, která si klade za cíl oponování vládě s její následnou změnou.²⁹

Pokud se zabýváme opozicí v nedemokratických režimech,³⁰ vzniká v otázce institucionalizace opozice problém, protože pokud má existovat, musí jí být dán prostor k institucionalizaci, což se děje hlavně v politickém pluralismu. Pokud ale přihlédneme k možnosti, že institucionalizace může probíhat na různých úrovních, pak je existence opozice *sensu stricto* možná i v systémech nedemokratických. Bude se ale vyskytovat podstatně méně než v demokracii. Navíc bude méně zřetelná než opozice *sensu largo*. V nedemokratických systémech tedy často nebývá důležité, jaké právní a institucionální zakotvení opozice má, důležité jsou okolnosti ve kterých působí.³¹ Problematika opozice a zejména její teoretické uchopení je velmi obšírné, protože patří k výzkumu demokratických a nedemokratických režimů. Pro cíl této práce je ale nutné zaměřit se

28 Podle definice Ghity Ioanescu a Isabely de Madariaga z knihy: KUBÁT, M.: c. d., s. 17.

29 KUBÁT, Michal: *Politická opozice v teorii a středoevropské praxi*. Praha, Dokořán 2010, s. 18-20.

30 Teorie nedemokratických režimů se odvíjí od definování demokratického režimu, což je podle Roberta Dahla ideální schéma, kterého nelze dosáhnout. (více viz. DAHL, Robert A: *A Preface to Democratic Theory*. Chicago, Chicago University Press 2006. s. 16.)

31 KUBÁT, M.: c. d., s. 23-24.

hlavně na komunistické režimy Střední Evropy, zejména pak Polskou lidovou republiku (Polska Rzeczpospolita Ludowa – PRL).

Komunistické režimy Střední a Východní Evropy byly a jsou předmětem mnoha odborných publikací. Ty se velkou měrou zaměřují i na roli opozice v rámci těchto režimů. Akademici se shodují na tom, že každý režim byl do velké míry specifický, a proto bylo prostředí Střední Evropy během komunismu velmi heterogenní.³² V analýze je možno zaměřit se pouze na jedince daného systému, nikoli na systém jako celek.³³ Pro bližší specifikaci existuje několik typologií které se odvíjejí od postavení opozice v pravo-levém spektru politického systému - podle ideologie, způsobu a dynamiky zavádění změn atd. U každého politického systému musíme pak přihlídnout k jeho dalším specifickým, které jej ovlivňují, aby byla analýza opozice daného systému co nejpřesnější.

Pro všechny státy komunistické Střední Evropy existoval společný jmenovatel pro vznik opozice vůči režimu, a to ten, že komunistický režim byl nastolen zvenčí během velmi specifického geopolitického rozpoložení, kdy o osudu menších států Střední a východní Evropy rozhodovaly mocnosti. Lze zajisté polemizovat o tom, nakolik vnitřní faktory napomáhaly tomuto procesu.³⁴ Charakter vzniku nedemokratického komunistického režimu, kterého formování do velké míry ovlivňoval Sovětský svaz zhoršoval legalizaci tohoto systému před společností jednotlivých států. Elity zakládaly legitimitu režimu na marxisticko-leninistické ideologii, což bylo postupem času pořád obtížnější vzhledem k přibývajícím ekonomickým problémům. Nechuť společnosti smířit se se *statusem quo* dokazuje řada nepokojů které se objevovaly napříč

32 RAKOWSKA-HARMSTONE, T.: *Communism in Eastern Europe*. Bloomington, USA: Indiana University Press 1984, s. 2.

33 HLAVÁČEK, Petr – HOLZER, Jan: *Opozice v nedemokratických režimech. Vstupní poznámky k možnostem a limitům stávající teorie*. Středoevropské politické studie: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy university, ročník X, číslo 1, s. 1.

34 V Československu vyhrála komunistická strana poslední svobodné volby v roce 1946. Otázkou ale zůstává, do jaké míry by byl ovlivněn vývoj komunistického režimu, pokud by se tak nestalo. V Československu měl zajisté komunistický režim větší legitimitu.

komunistickým blokem: v Maďarsku v roce 1956, Československu v roce 1968 a Polsku v letech 1956, 1968, 1970, 1976, 1980-1981.³⁵

1.1 Typologie Polské opozice

Pro plné pochopení ideových zdrojů, ze kterých vycházel ve svém díle Adam Michnik, je nutné analyzovat jednotlivé myšlenkové směry v polské opozici a jejich vývoj. Michnika totiž ovlivňovaly prakticky všechny názorové proudy opozičního hnutí, a to především proto, že se osobně znal s jejich čelními představiteli. Průzkum jednotlivých skupin polské opozice tak umožňuje pochopit východiska Michnikova politického myšlení.

Polsko mělo historicky velmi ojedinělé podmínky pro vznik velmi specifického opozičního prostředí. Zaprvé tyto podmínky ovlivnila geografická poloha mezi geopoliticky silnými aktéry: Ruskem, resp. Sovětským svazem a Německem. Silným určujícím rysem je velmi heterogenní společnost a rozdíly v infrastruktuře způsobené dlouhotrvajícím rozdělením Polska mezi tři mocnosti: Pruskem, Ruskem a Habsburskou monarchií.³⁶ V polské společnosti navíc v období dělení Polska vznikaly silné antipatie a povstání vůči německé a ruské nadvládě. Dlouhodobá historická zkušenost přinesla polské společnosti na rozdíl od ostatních středoevropských zemí určitou imunitu vůči násilně nastoleným politickým změnám. Stalin tušil, že pro komunisty v Polsku bude zavádění systému čelit kulturní výzvě, společenskému odporu a silné nechuti přizpůsobit se Moskvě.³⁷

Toto dlouhodobé nepřátelství vůči ruské a později sovětské vládě dalo specifický charakter postoji společnosti vůči vznikajícímu Lidovému Polsku, kterého charakter silně ovlivňovala Moskva. To

35 ANTOSZEWSKI, Andrzej – HERBUT, Ryszard: *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1998, s. 17.

36 Polsko bylo děleno mezi tři mocnosti v letech 1772, 1793 a 1795 kdy zcela přišlo o své území. Nezávislost Polsko získalo po První světové válce v roce 1918. (více viz. DAVIES, Norman: *Boże Igrzysko*. Krakov, Znak 2004, s. 579-649.

37 KEMP-WELCH, Anthony: *Poland under Communism: A Cold War History*. Cambridge, Cambridge University Press 2008, s. 16, 17.

bylo viditelné velmi konkrétně v roce 1944, kdy po nastolení komunistické vlády téměř okamžitě a velmi spontánně vznikla silná politická opozice. Poláci měli totiž velmi silnou vizi svého státu po válce, který měl mít demokratický charakter a být navázaný svou politikou na západní mocnosti. Pozdější historický vývoj v polacích vyvolal nedůvěru, strach, ale hlavně pocit kulturní a politické nadřazenosti.³⁸

Dalším výrazným rysem polského prostředí opozice je fakt, že státní a stranické instituce byly dlouhodobě systémově slabé na rozdíl od strukturálně silného a nezávislého postavení katolické církve.³⁹

Charakter polské opozice se měnil v závislosti na historických událostech. Proto je vhodné analyzovat opozici podle chronologických kritérií. Dále pak je nutno přihlížet k rozdílným myšlenkovým proudům, které se během těchto období výrazně projevovaly.

Během Sovětského osvobození Rudá armáda ničila podzemní opoziční struktury a vedení opozice posílala na Sibiř. To způsobilo, že vznikla druhá vlna odchodu opozice do podzemí. Navíc rušila vlastní polské struktury, když nastolovala komunistický model Veřejné bezpečnosti (UB). Válkou vyčerpaná společnost tuto politiku ale již nevnímala jako sovětskou okupaci.⁴⁰ Vize míru a návratu k normálnímu stavu na chvíli paralyzovala společenskou mobilizaci proti nadvládě z Moskvy. Na rozdíl od situace v Československu nebo Bulharsku, v Polsku neprobíhala sovětizace tak brutálně. Ačkoli existovalo mnoho obětí stalinismu, nedocházelo k tak markantním čistkám jako v jiných zemích. Navíc komunisté, kteří byli během

38 Polsko, na rozdíl od Ruska mělo již od dob středověku ústavní a parlamentní tradici, kdy se král o svou moc dělil s Sejmem. S ohledem na velké pravomoci které získala šlechta mělo Polsko jednoznačně větší politickou svobodu. (více viz. DAVIES, Norman: *Bože Igrzysko. Krakov, Znak 2004., nebo stručně viz.: MAZGAJ, Marian S.: Church and State in Communist Poland: A History 1944-1989. Jefferson, USA, McFarland Publishers 2010, s. 7, 8./ FRISZKE, A.: Opozycja polityczna w PRL 1945-1980., c. d., s. 7.*

39 FALK, Barbara J: c. d., s. 13. (více v monografii: MAZGAJ, Marian S.: *Church and State in Communist Poland: A History 1944-1989. Jefferson, USA, McFarland Publishers 2010*)

40 FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980., c. d., s. 9.*

vlády Bieruta⁴¹ ve vězení, získali moc ke konci 50. let.⁴²

Po skončení Druhé světové války se v politické opozici ocitli zejména bývalí příslušníci Zemské armády⁴³ (Armia Krajowa, AK). Tito lidé podle nepsaných pravidel nepatřili do komunistické strany, neparticipovali v propagandě režimu a pokud zastávali vedoucí funkce, bylo to v odvětvích, které se přímo netýkaly politiky státu. Typický veterán Zemské armády uznával patriotické hodnoty. Často také spolupracoval s církevními organizacemi.⁴⁴ Z důvodu určitých obav strany vůči bývalým členům Zemské armády mohli zastávat jen velmi omezený výčet funkcí, čímž byl jejich kariérní růst omezen. Často se na ně tedy pohlíželo jako na občany „druhé kategorie“. Bývalí členové Šedých řad (Szere szeregi), tedy jednotek složených z polského harcerského hnutí,⁴⁵ se snažili po válce i nadále veřejně působit, a navrátit Svazu polského harcerství původní hodnoty. To se ale nepodařilo a z vedení organizace byli propuštěni.

Po roce 1960 Mieczysław Moczar členy bývalé zemské armády odškodnil, navíc mohli vstupovat do Svazu bojovníků za svobodu a demokracii (ZBoWiD). Část z nich tuto možnost přijala.

Charakter opozičních kruhů se změnil po říjnových událostech roku 1956. Mnoho lidí v začátcích Gomułkové vlády doufalo, že nové kádry přinesou do systému pozitivní změnu. Władysław Gomułka⁴⁶ jako politický vězeň stalinismu měl ve společnosti značnou podporu. Po kolapsu kolektivního zemědělství byl nucen k značným reformám. Měl vlastní vizi polského socialismu, který chtěl budovat.

Již brzy v letech 1957 a 1958 naděje na radikální změny opadly, ačkoli se režim nikdy nevrátil ke své silně represivní politice kterou praktikoval před rokem 1956.⁴⁷ Mnoho elit tak setrvalo v

41 Boleśław Bierut zastával mezi lety 1947-1956 postupně funkce prezidenta, premiéra a generálního tajemníka Polské sjednocené dělnické strany (PZPR)

42 KORBONSKI, Andrzej: *Poland*. In: RAKOWSKA-HARMSTONE, Teresa: *Communism in Eastern Europe*. Manchester, Manchester University Press 1984, s. 54.

43 Zemská armáda byla nejlépe zorganizovanou podzemní odbojovou organizací v Polsku. Po válce byly s jejími důstojníky vedeny vykonstruované procesy.

44 Tamtéž, s. 124-125.

45 Harcerské hnutí je název pro skautské hnutí v Polsku.

46 Władysław Gomułka zastával mezi lety 1956-1970 funkci generálního tajemníka PZPR.

47 KORBONSKI, Andrzej: *Poland*. In: RAKOWSKA-HARMSTONE, Teresa: *Communism in Eastern Europe*. Manchester, Manchester University Press 1984, s. 54, 55.

kulturních a politických kruzích doufajíc, že svým vlivem se jim podaří přispět k pozitivní změně. Mezi tyto hlavní opoziční směry Gomułkovského období patřili zejména revizionisté, liberálové a skupina Znak.⁴⁸

První dvě období polské opozice byly značně ovlivněny velmi ojedinělým statusem polské inteligence. Intelektuál neměl být pouze člověkem pracujícím pomocí svého intelektu, nýbrž to měl být člověk, který je ze své podstaty čestným občanem bránícím morální a národní hodnoty. Měl by také formovat myšlení svého okolí v pozitivním slova smyslu. V situaci, kdy kromě stranické hierarchie neexistovaly jiné alternativní struktury, to byla zejména inteligence⁴⁹, která formovala veřejné mínění.⁵⁰

Podle chronologického dělení polské opozice je nutno etos inteligence⁵¹, jako důležité složky polské opozice zařadit do období mezi lety 1956 a 1970, tedy období, kdy ještě neexistovaly výrazné opoziční struktury vycházející z dělnické třídy.

Výrazným rysem tohoto období (1956-1970) byla opozice, která vycházela zejména z intelektuálních revizionistických kruhů, působících hlavně v rámci diskusních klubů, novin a studentských protestů na univerzitách.⁵² Zcela odlišné opoziční prostředí pak vytvářela společensky silná katolická církev, a názorové proudy uvnitř ní.

Svůj nesouhlas s režimem v tomto období veřejně projevovali zejména spisovatelé a novináři.⁵³ Publikování literárního díla známějšího autora bylo považováno za politickou událost. Vedení strany si tento fakt uvědomovalo a vyvíjelo na publikující autory velký tlak. Nejsilnější vliv inteligence byl ve Varšavě, kde strana nedokázala zbavit intelektuální kruhy jejich vlivu. Na druhou stranu

48 MICHNIK, Adam: Nowy Ewolucjonizm. In: MICHNIK, Adam: Szanse polskiej demokracji. Varšava, Biblioteka Gazety Wyborczej 2009, s. 103-107.

49 Pro upřesnění jsou do pojmu *inteligence* zahrnutí představitelé katolické církve.

50 FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980.*, c. d., s. 129.

51 „složka národa aspirující na samostatné myšlení, idealistická reformistický společenská struktura“ definice podle: IONESCU, Ghita: *The politics of the European Communist States*. Londýn, Weidensfield and Nicolson 1967, s. 49.

52 FALK, B. J.: c. d., s. 25.

53 Takto vzniklo i dílo Czesława Miłosze oceněné Nobelovou cenou za literaturu „Zotročená mysl“

byla inteligence v jiných částech země zřetelněji ohrožována politickou represí, čímž byl do značné míry omezen její vliv. Komunistický aparát si se silným vlivem spisovatelů a novinářů poradil po svém, když v roce 1961 zrušil literární ceny, v roce 1963 pak časopisy *Nová kultura* a *Kulturní přehled*. Nahradil je časopis *Kultura* vedený lidmi dosazenými stranou. Neustálé otevřené dopisy spisovatelů, zejména pak *Dopis 34*, nebo *Dopis na obranu Leszka Kołakowského* v roce 1966 vyvolávaly určitou politickou krizi uvnitř režimu.⁵⁴ Bylo to způsobeno tím, že spisovatelé měli velký společenský kredit. Jejich otevřené dopisy popisující konkrétní nedostatky systému jej před veřejností znevažovaly o to více.

V období Gomułkovy vlády měla opozice několik charakteristických rysů. Zejména fakt, že se opoziční hnutí týkalo hlavně intelektuálního prostředí. Jednotlivé skupiny navíc mezi sebou soupeřily a nehledaly společnou platformu pro komunikaci, jak se stalo v dalším období. Většina výrazných osobností opozice této doby chtělo systém reformovat, nikoli jej radikálně měnit. Jejich smýšlení bylo levicové, a marxistické ideály jim byly vlastní. Tyto tendence se postupně měnily v závislosti na individuální zkušenosti jednotlivců s režimem. Pro mnohé významné představitele opozičního hnutí, zejména pak revizionismu, byl rok 1968 zásadním mezníkem, kdy si uvědomili, že se komunistický režim nedá reformovat, a musí se zcela změnit.

1.1.1 Revizionismus

Myšlenkový svět revizionismu sehrál ústřední roli při formování politických názorů Adama Michnika, protože právě odtud tento autor ideově vycházel.

V dějinách levicových ideologií je revizionismus spjat zejména s německým sociálním demokratem Eduardem Bernsteinem, a jeho kritikou marxismu na konci 19. století. V Polsku se pojem začal používat zejména v 50. letech 20. století. Revizionisty byli nazýváni

⁵⁴ FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980.*, c. d., s. 129.

filozofové, novináři a jiní veřejně působící lidé, kteří se považovali za komunisty, ale také zároveň nezvykle tvrdě kritizovali komunistickou vládu v Polsku. Ačkoli se představitelé revizionismu těšili velkému společenskému respektu, komunistická strana v nich viděla nebezpečí kvůli jejich neustálému poukazování na vládní chyby. Władysław Gomułka před XI. plénem v prosinci 1956 poukázal, že jeho největším nepřítelem je právě zmíněný revizionismus.⁵⁵

Revizionismus byl založený hlavně na snaze dosáhnout změny uvnitř strany v rámci marxistické ideologie. Uvnitř revizionistického křídla tím vznikly dva tábory. První se odvolával na krátké období Leninovy vlády v Sovětském svazu a Titův režim v Jugoslávii, druhý tábor byl determinován sociálně-demokratickou tradicí, která vznikla již před politickým působením Lenina.⁵⁶ Podle této teorie by měly stranu ovládnout v delším časovém horizontu lidé s progresivním myšlením. V konečném důsledku pak mělo být docíleno něčeho, co by se dalo nazvat socialistický osvícený absolutismus.⁵⁷ Revizionisté měli vizi restrukturalizace strany skrze omezení neomezené moci vedení a vytvoření volitelných institucí uvnitř strany, které by vedlo k demokratizaci její struktury. Tato vize v konečném důsledku vedla k tomu, že se revizionistický model komunistické strany blížil modelu sociálně-demokratické strany.⁵⁸

K revizionismu se hlásilo mnoho intelektuálů, kteří měli výrazný vliv díky své publikační činnosti. Vydání jejich děl bylo vždy považováno za politickou událost, a také díky nim se udržovalo povědomí o nutnosti hledat pravdu a humanitu. Revizionismus rozvíjel ve společnosti potřebu aktivního veřejného života, odrazoval od vnitřní rezignace a apatie vůči režimu. Revizionisté věřili, že každý jeden člověk může mít pozitivní vliv na podvědomí společnosti.⁵⁹ V revizionistických kruzích byl kladen také důraz na ekonomickou stránku vedení státu. Přední ekonomové této skupiny, jako Edward

55 HALECKI, Oskar: *Poland*. In: KERDESZ, Stephen D.: *East Central Europe and World: Developments in the Post-Stalin Era*. Indiana, University of Notre Dame Press 1962, s. 56.

56 FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980.*, c. d., s. 138.

57 MICHNIK, A.: *Nowy Ewolucjonizm.*, c. d., s. 103.

58 FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980.*, c. d., s. 137.

59 MICHNIK, A.: *Nowy Ewolucjonizm.*, c. d., s. 105.

Lipiński, Włodzimierz Brus a také Oskar Lange chtěli pouze opatrné ekonomické změny uvnitř režimu. Byli přesvědčení o tom, že plánovaná ekonomika s centrálním plánováním je ve své podstatě správná. Pro ně byly důležité pouze drobné úpravy a změny jinak dobře fungujícího systému.⁶⁰

Revizionisté se považovali za levici uvnitř komunistického režimu, a stalinisté byli jeho pravicí. Vlastností každého levicového myslitele je vize utopie, tedy snaha dosáhnout ideálu, který se dosud nenachází v historické zkušenosti. Socialismus je také souborem hodnot a jejich dodržování je povinnost každého člověka.⁶¹

Leszek Kołakowski, přední polský revizionista považoval demokracii za nebezpečí, které je ale hodno toho, aby bylo vyzkoušeno. Demokracie je totiž méně nebezpečná než despotismus. Demokratický socialismus je podle Kołakovského forma vlády, která by měla stát v protikladu jak proti kapitalistickým formám vlády, tak i proti stalinistické vládě založené na ovládnutí mas.⁶²

Další významní představitelé revizionismu v Polsku, a také autoři Otevřeného dopisu – Jacek Kuroń a Karol Modzelewský se zabývali tím, jak se stává produkt vyrobený dělníky prostředkem, který slouží systému k vytváření nástrojů represe proti dělníkům. Za peníze utržené z výrobků systém totiž posiluje policejní a vojenský aparát a cenzuru. Stručně by se tedy dalo říct, že dělník v Polsku vytváří minimum pro svou vlastní existenci, a celou politickou moc proti sobě. Aby mohla dělnická strana bojovat proti režimu, musí mít vlastní ideologii a musí se organizovat. Režim totiž dotlačí dělníky bojovat za své základní životní potřeby. Kuroń s Modzelewským byli také proti existenci jediné strany. Vláda jedné strany totiž zákonitě vede k diktatuře a nadvládě nad dělnickou třídou. Ochranu před vlastním státem by měly dělníkům zajišťovat nezávislé odbory a právo na stávky jak ekonomického, tak i politického rázu. Dělnická

60 FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980.*, c. d., s. 142., konkrétně také LANGE, Oskar: *Dzieła. (část VIII.)* Varšava, Wydawnictwo Ekonomiczne 1986, s. 598, 599.

61 KOŁAKOWSKI, Leszek: *Odpowiedzialność i historia*. In: KOŁAKOWSKI, Leszek: *Pochwała*. Varšava, Nowa Kultura 1957, s. 48.

62 KOŁAKOWSKI, Leszek: *Tendencja, Perspektywy i zadania*, Życie Warszawy, 4. 2. 1957.

třída měla rozhodovat o všem podstatném. Po špatné zkušenosti s válkami chtěli Kuroň s Modzelevským zachovat pouze strategické zbraně. Armáda a politické bezpečnostní složky by měly být zrušeny. Zastoupit by je měla lidová milice.⁶³ Tyto návrhy dvou mladých myslitelů je zařadily do sféry utopismu, jelikož byly téměř nerealizovatelné. Za své myšlenky publikované v otevřeném dopise byli navíc uvězněni.

Ono uvěznění mělo vliv na prostředí, které bylo z hlediska polské opozice velmi významné – Varšavskou univerzitu. Ta si udržovala vysokou úroveň nejenom díky vědecké práci profesorů, kteří byli známí a respektovaní v zahraničí, ale také jejich prací se studenty. Z tohoto hlediska bylo téměř samozřejmé, že se z univerzity stane vhodné prostředí pro působení opozice.⁶⁴ Na Varšavské univerzitě také studoval Adam Michnik. Univerzitní prostředí bylo pro něj důležité pro rozvíjení myšlenek, které se rodily v jeho hlavě již na střední škole. Možnost osobně se setkávat s významnými lidmi revizionistických kruhů bylo pro něj stěžejní.

Univerzitní profesori byli velmi zdrženliví na otevřenou kritiku režimu, dokázali ale bránit radikálnější studenty před represí ze strany režimu. Někteří profesori se také neformálně setkávali v uzavřené skupině kde četli svoje eseje na témata, které se ať už přímo nebo nepřímo týkala stávajícího stavu v PLR. Leszek Kołakowski otevřeně vystoupil se svou kritikou režimu, který podle něj zůstal nezměněný již od roku 1956, což pokládal za velkou chybu vedení strany, a zejména Władysława Gomułky. Za svůj postoj byl Kołakowski spolu s ekonomem Włodzimierzem Brusem a sociologem Zygmunt Baumanem vyloučen z univerzity a ze strany. Ačkoli se sám Kołakowski dlouhou dobu považoval za revizionistu a marxistu, jeho postoj se začal radikálně měnit spolu se ztrátou ideálů. Nakonec marxismus jako ideologii odmítl úplně.⁶⁵

63 KUROŃ, Jacek – MODZELEWSKI, Karol: *List otwarty do partii*. In: HEMMERLING, Zygmunt – NADOLSKI, Marek: *Opozycja wobec rządów komunistycznych w Polsce 1956-1976*. Varšava, Ośrodek Badań Społecznych 1991, s. 167-245.

64 FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980.*, c. d., s. 159.

65 FALK, B. J.: c. d., s. 23.

Revizionisté zůstali po událostech v Maďarsku protisovětský, věrní pouze marxismu. Ačkoli revizionismus nevedl k pozitivním změnám ve straně, motivoval lidi k aktivním protestům mezi lety 1956-1968. Většina opozice působící v pozdějších letech se také vymanila z revizionistických kruhů, nikoli z antikomunistického tábora, jak by se mohlo jevit. O to důležitější je vliv revizionismu na polské formování opozice.

Události roku 1968 vedly ke konci spojení revizionistů se stranou. Březnové události zapříčinily, že se již nikdy nepodařilo obnovit demokratické tendence ve straně.⁶⁶

1.1.2 Katolické opozice, neopozitivismus, realismus

Katolická církev v Polsku byla v komunistické éře, stejně jako v dělení Polska nebo nacismu sjednocujícím prvkem národa a také nedílnou platformou pro opozici. Byla to také jediná instituce, nad kterou stát komunistický režim nezískal kontrolu.⁶⁷ Na rozdíl od postavení církve ve Francii nebo Itálii měla polská církev určitou historickou zkušenost ve svém vývoji, který ji dal specifický mučednický charakter zvyšující její morální kredit v době státního nátlaku.⁶⁸ V Polsku, stejně jako v Bulharsku, byla církev sjednocujícím prvkem během cizí nadvlády. Kněží měli respekt nejenom jako spirituální vůdci, ale také jako kulturní mentoři a političtí vůdci.⁶⁹

Stalinismus znamenal pro církev velkou vlnu utlačování a snahy státu marginalizovat moc církve, čemu se snažil zamezit kardinál Hlond, předchůdce kardinála Wyszynského. Ve svém pastorálním listu uvedl, že v době komunismu je nutností církevních vůdců stát v opozici tomuto režimu.⁷⁰ V reakci na to se komunističtí vůdci rozhodli ovlivňovat dění uvnitř církve pomocí vytvoření dvou

66 MICHNIK, Adam: *Nowy Ewolucjonizm.*, c. d., s. 105.

67 OST, David: *Solidarity and the Politics of Anti-Politics: Opposition and Reform in Poland since 1968.* Filadelfie, Temple University Press 1990, s. 38.

68 FALK, B. J.: c. d.: s. 18.

69 IONESCU, Ghita: *The politics of the European Communist States.* Londýn, Weidensfield and Nicolson 1967, s. 192.

70 Tamtéž.

loajálních organizací. První z nich byla konzervativní organizace Pax založená Bolesławem Piaseckým, který na chod organizace získal od státu štědrý fond, díky němuž financoval nakladatelství. Další skupinou byli takzvaní „kněží patrioti“, tedy malá část polského kléru loajální vůči centrální vládě.⁷¹ V roce 1947 eskaloval rozvoj autoritativní moci komunistické strany, proti se postavil kardinál V roce 1949 byl na post kardinála jmenován Stefan Wyszyński, který se záhy pokusil vyjednat podmínky postavení katolické církve v rámci režimu. Proces vyjednávání se radikálně zhoršil v roce 1949, kdy do těchto vyjednávacích procesů začal intervenovat Vatikán, který hodlal exkomunikovat všechny polské představitele církve, kteří byli ochotní spolupracovat s režimem. Ačkoli tento akt přinesl velkou nevoli ze strany Vatikánu, církve spolu s představiteli státu podepsali *modus vivendi* v roce 1950.⁷² Podmínky vyjednané v této dohodě byly pro církve v mnoha směrech velmi omezující. Stát se zavázal nezasahovat do věcí víry, ale ostře vymezil své pravomoci v ostatních sférách, z čehož vyplývalo, že je církve, vyjímaje víru, plně podřízená státnímu aparátu. Stát navíc církvi odebral část neužívaného majetku.⁷³ Budování komunismu v Polsku a zejména tvrdá linie prosazovaná Stalinem se projevila silnou nevolí vůči církevním představitelům, což se projevilo zejména jejich vězněním. Vězení postihlo i nejvyššího představitele polské církve kardinála Wyszyńskiego, který byl uvězněn jako „nepřítel lidu“ v září 1953. Tato událost se v očích veřejnosti metaforicky přenesla do roviny moderního mučednictví. Sám kardinál hlásal velmi pacifistické heslo, kterým dával jasný signál společnosti, že má „jít cestou práce, nikoli krve“⁷⁴. Dalším zásahem proti vlivu církve bylo pozastavené vydávání respektovaného měsíčníku *Znak*.⁷⁵ Mezi lety 1952-1954 bylo uvězněno přibližně tisíc církevních hodnostářů, z toho 8 biskupů.⁷⁶

71 Tamtéž, s. 193.

72 STAAR, Richard Felix: *Communist Regimes in Eastern Europe*. Stanford, USA, Hoover Press 1984, s. 180.

73 Více viz. *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974*. Paříž 1975, 91-92.

74 KEMP-WELCH, Anthony: *Poland under Communism: A Cold War History*. Cambridge, Cambridge University Press 2008, s. 48.

75 IONESCU, G.: c. d., s. 193.

76 MAZGAJ, Marian S.: *Church and State in Communist Poland: A History 1944-1989*. Jefferson,

Po Stalinově smrti a nástupu Nikity Chruščova k moci v Sovětském svazu došlo ke značnému zlepšení vztahů státu vůči katolické církvi. Ačkoli k zásadnější změně došlo až během destalinizace v roce 1956, kdy v Polsku propukla vlna protestů, která si kladla za cíl svržení komunistického režimu a nadvlády Moskvy. Nově nastolená Gomułková vláda chtěla za každou cenu udržet režim ve stávající podobě, zároveň se ale obávala intervence sovětských vojsk. Gomułka ve snaze vyhovět části požadavků protestujících a zároveň nepopudit komunistické vedení v Moskvě, nechal propustit kardinála Stefana Wyszyńskiego⁷⁷ a ostatní vězněné církevní představitele.⁷⁸ Po propuštění kardinála došlo k výraznému zlepšení vztahů státu s církví. Díky vzniklé komisi se povedlo na obou stranách vyjednat příznivější podmínky. Komise, kterou tvořili zastupitelé státu a církve, vypracovala plán, který měl přinést společenské smíření. Biskupové souhlasili s podporou politiky státu. Církev za to získala zpět některé své pravomoci a do škol se vrátila výuka náboženství. Církvi bylo také umožněno organizovat další volnočasové aktivity jak pro děti a mládež, tak i pro dospělé, což přineslo možnost tvoření katolických klubů.⁷⁹ Bylo zřejmé že Gomułka a Wyszyński jsou dva nejvlivnější muži v Polsku. U obou se projevoval velký intelekt, odhodlání a národní cítění. Ačkoli de facto stáli politicky proti sobě – Gomułka ovládal stát a komunistickou stranu, Wyszyński silně věřící společnost a katolické opoziční kruhy. Oba dva si velmi dobře uvědomovali, že vzájemný politický boj by byl zdrcující pro Polsko a posílil by vliv Moskvy.⁸⁰ Vzájemná tolerance mezi oběma muži se zhoršovala začátkem 60. let a přestala fungovat kvůli odlišnému názoru na rozvíjení vztahů s Německem v roce 1965.

Na podzim roku 1956 existovalo kromě ultra-konzervativního sdružení PAX několik dalších katolických skupin. Nejsilnější

McFarland Publishers 2010, s. 49.

77 Kardinál Stefan Wyszyński se po smrti kardinála Hlonda stal ve věku 47 hlavou katolické církve v Polsku. Ve svých dílech projevoval svůj kladný postoj k sociálním a ekonomickým reformám.

Podporoval myšlenku jednotných družstev, které byly podle něho založené na etickém principu. (více viz. IONESCU, G.: c. d., s. 193-196.)

78 MAZGAJ, M: c. d., s. 50, 51.

79 Tamtéž, s. 51, 52.

80 IONESCU, G.: c. d., s. 195.

alternativou PAXu mohla být hlavně skupina intelektuálů a novinářů spjatých s dřívějším fungováním periodik *Tygodnik Warszawski* a *Tygodnik Powszechny*, která měla potenciál vytvořit vlastní strukturu. Bylo to ale obtížně s ohledem na fakt, že mnoho vůdců katolické opozice bylo do podzimu 1956 buď ve vězení, nebo emigrovalo. V této situaci se velmi těžko tvořilo organizaci, která by mohla fungovat na legálních principech. K vytvoření katolických klubů ale výrazně přispěla Gomulková počáteční slabost radikálně zasahovat proti potencionálně opozičním uskupením.⁸¹

Značný vliv mělo pět Klubů katolické inteligence (KIK). Nejsilnější z nich sídlil ve Varšavě a jeho členové publikovali v měsíčníku *Więź*, a v krakovském periodiku *Tygodnik Powszechny*.⁸²

Nejvýraznějším reprezentantem neopozitivismu a realismu byla skupina *Znak*. Tu tvořila řada intelektuálů, spisovatelů a novinářů, z nichž nejvýraznější byl profesor práva Stanisław Stomma. Neopozitivismus a skupina *Znak* byl inspirován francouzským katolickým aktivismem. *Znak* publikoval zejména ve stejnojmenném měsíčníku, ale jeho představitelé respektovali *Tygodnik Powszechny*. V dolní komoře parlamentu – Sejmu prosazovalo po volbách v roce 1961 pět poslanců zájmy této skupiny, čímž se značně projevil i její politický vliv a vliv kardinála Wyszyńského jehož autoritu uznávali.⁸³ Míra katolického opozičního hnutí byla přímo úměrná utužování Gomulkova režimu, který byl pořád méně ochotný ustupovat vlivům jiným než vlastním. Proto se snaha ovlivňovat politické dění cestou působení v parlamentu projevovala zejména v tomto období.⁸⁴ Později, během 70. let, se ale politický vliv této skupiny vytratil z důvodu neochoty strany povolovat představitelům skupiny ZNAK kandidovat ve volbách do Sejmu. Posledním politickým pokusem se stalo hlasování posledního poslance skupiny Znak, Stanisłava Stommy proti novele ústavy v roce 1976, která definovala povinnosti

81 FRISZKE, A: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980.*, c. d., s. 184-185.

82 FRISZKE, Andrzej: *Anatomia buntu: Kuroń, Modzelewski i komandosi*. Krakov: Znak 2010, s. 75.

83 HALECKI, Oskar: *Poland*. In: KERDESZ, Stephen D.: *East Central Europe and World: Developments in the Post-Stalin Era*. Indiana, University of Notre Dame Press 1962, s. 57.

84 IONESCU, G.: c. d., s. 199-201.

každého občana a nadřazenost strany ve vytváření společenského života. Proti novele veřejně vystoupil také kardinál Wyszyński. Na půdě Sejmu ale protestovat Stomma, který díky svojí nevoli vůči novele již nebyl zařazen na kandidátku komunistické pro příští volby do *Sejmu*.⁸⁵

Intelektuálové spjatí se skupinou ZNAK by se z ideologického hlediska dali zařadit do levice. Byli mnohem liberálnější než jiné katolické kruhy a dbali na otevřenost vůči jiným filozofickým směrům. V rámci svého názoru na politický systém vycházela skupina ZNAK a neopozitivismus, který v rámci opozice reprezentovala, zejména z ideálů Romana Dmowského⁸⁶ z počátku XX století. Stejně jako Dmowský v carské Dumě, chtěl i Stomma vytvořit v parlamentu skupinu lidí, kteří by se časem, za příhodné situace, dostali do čela státu. Neopozitivismus byl dokonce do jisté míry podporován polskými biskupy mezi lety 1956-1959. Na rozdíl od revizionistů chtěl Stomma ve své vizi zůstat věrný Sovětskému svazu jako mocnosti.⁸⁷

Po roce 1970 politický vliv skupiny znak upadal. Zůstal jí jen silný společenský a filozofický kredit. Velký vliv na pozdější mladou generaci laické levice včetně Adama Michnika měl počín Tadeusze Mazowieckého, který jako šéfredaktor periodika *Więź* během Gierkovy vlády uvolnil politiku redakce, a dovolil publikovat lidem mimo katolické kruhy.⁸⁸ Nejen pro mladou generaci, ale také pro starší a známější představitele laické levice, to byl výrazný impuls pro spolupráci. Nejvýraznější osobností mimo katolické kruhy publikující ve *Więzi* byl Antoni Słonimský, který přímo ovlivňoval Adama Michnika.

Oba koncepty, revizionismus i neopozitivismus, měly společnou vizi řešení. Podle nich dojde v komunistickém režimu k pozitivní evoluci zapříčiněné jednáním progresivních komunistických vůdců. Obě vize se spoléhaly na lidi uvnitř systému a na jejich moc docílit

85 RAINA, Peter: *Political Opposition in Poland 1954-1977*. Londýn, Poets and Painters Press 1978, s. 218.

86 Roman Dmowský (1864-1939) byl významným polským politikem, tvůrcem polského nacionalismu během boje za nezávislost a Národní demokratické strany (Endecja)

87 MICHNIK, A.: *Nowy Ewolucjonizm*, c. d., s. 103-104.

88 FRISZKE, A: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980*, c. d., s. 289.

změn, proto mnoho představitelů obou směrů aktivně participovalo v komunistické straně. Jak se později ukázalo, oba koncepty selhaly, s čímž bylo spjato vystupování jejich představitelů ze strany.

Nejznámější revizionisté po událostech roku 1968 zcela přehodnotili svůj postoj a revizionismus zavrhnuli. Uznali totiž, že politický systém PLR je od základu špatný a z toho důvodu se nedá revidovat. V 70. a 80. pak hlavní opoziční směr představovala laická antikomunistická levice s aspekty katolického fundamentalismu a polského nacionalismu.

1.1.3 Éra Edwarda Gierka

Konec Gomułkovy éry znamenal také milník pro vývoj polské opozice. Důležitou roli sehráli studenti Varšavské univerzity a jejich revolta roku 1968. Represe vůči nim se stala nejen velkou morální diskreditací režimu a jeho představitelů, ale zároveň dala vůdcům studentského hnutí velkou autoritu, které se těšili v dalších letech.

Revolta studentstva se koncem 60. let projevovala také v jiných evropských zemích. V Polsku byli ale studenti specifictí tím, že byli silně navázáni na umělecké a intelektuální kruhy se kterými také spolupracovali.⁸⁹

Konec Gomułkovy vlády ukázal, jak rozvrácené jsou společenské vrstvy, které by mohly stát proti režimu. Studenti v Krakově a ve Varšavě pociťovali velkou křivdu vůči dělnické třídě, která se během března 1968 nechala smést vlnou státního antisemitismu spojeného s propagandou proti inteligenci. V roce 1970 po masakrech v Gdaňsku zase inteligence neprokázala solidaritu s dělnickým hnutím, což bylo z velké části zapříčiněno strachem a určitou vyčerpaností a skepsí.⁹⁰ Dělníci nevyhledávali během svých protestů kontakty s intelektuály, což bylo způsobeno nejen tím, že takovýto druh komunikace znamenal určité nebezpečí,

89 IONESCU, G.: c. d., s. 210.

90 FRISZKE, A: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980.*, c. d., s. 283.

ale také tím, že na pobřeží, kde se protesty kumulovaly neexistovaly silné struktury inteligence a laické levice, které byly typické pro Varšavu a Krakov. Je tedy zcela zřejmé, že dělnická třída spolu s inteligencí počátkem 70. let nedokázala navazovat kontakty a bojovat za stejnou myšlenku. To se povedlo až v roce 1976, tedy v roce KORu.

70. léta by se dala také charakterizovat velkým útlumem intelektuálního dění. Ustál zájem o sociologii, dějiny a filozofii, což byl se dalo chápat strachem a mlčením předních představitelů těchto směrů. Významná část profesorů navíc emigrovala. Několik předních představitelů opozice se stáhlo do ústraní. Nejvýraznějším příkladem byl Karol Modzelewský, který již neustal nápor represí a strach ze sovětské intervence, který opozici nutil jednat velmi omezeně. Jak sám později napsal „...Myslím si, že to co dělá Gierek, přinese určitou společenskou stabilizaci, uvědomil jsem si nový element, a to takový, že veškeré změny v Polsku by se měly dít jen do té míry, aby nás nepostihl stejný osud jako Československo a Maďarsko.“⁹¹

1.1.4 KOR: platforma pro spolupráci opozičních skupin

Výbor na obranu dělníků (KOR) byla opoziční platforma, na jejíž vzniku se Adam Michnik aktivně podílel spolu se svými přáteli, se kterými působil jak ve studentském hnutí roku 1968, tak i na začátku 60. let v diskusních klubech. Šlo zejména o Leszka Kołakowského, Jana Józefa Lipského, Severyna Blumsztajna, Jana Lityńskiego nebo Jacka Kuroně. Později se ke KORu přidal i Michnikův otec Ozjasz Szechter.

KOR vznikl jako široká platforma různých opozičních kruhů v reakci na události z června 1976, kdy byla Gierkova vláda po řadě ekonomických neúspěchů nucena zvednout ceny potravin.⁹² V reakci na to vypukla vlna stávek a protestů vedoucí k násilné represí ze strany bezpečnostních složek pověřených komunistickým vedením.

91 MODZELEWSKI, Karol: *Między ugodą a wojną*. Varšava, Niezależna oficyna wydawnicza 1989, s. 128.

92 Pro přirovnání: ceny párků vzrostly o 90%, drůbež o 30%, máslo o 50% a cukr o 100% (viz. RAINA, Peter: *Political Opposition in Poland 1954-1977*. Londýn, Poets and Painters Press 1978, s. 231.

Nejpostiženější společenskou skupinou byli dělníci kteří proti nárůstu cen potravin aktivně protestovali.⁹³ Pro obhájení násilného potlačení protestů vrcholní představitelé komunistické strany označili demonstranty za „chuligány a kriminální živly“ se kterými se musí tvrdě jednat. Mnoho z řad dělníků bylo brutálně bito, následkem čeho jich mnoho zůstalo doživotně zmrzačeno, represe si navíc vyžádala i několik obětí na životech.⁹⁴ Lidé byli z důvodu stávkování propouštěni z práce, v horším případě vězněni což vedlo k tomu, že jejich rodiny zůstaly bez prostředků. Největší část protestů se odehrávala ve městech Ursus a Radom, některé procesy s dělníky probíhaly ve Varšavě. Tak se jich mohli účastnit představitelé varšavské inteligence působící v opozici, kteří projevili solidaritu nejen svou účastí na soudě, ale také sbírkou pro rodiny odsouzených, od kterých se informovali o průběhu stávek a lynčování ze strany bezpečnostních složek. Po procesu se skupinka varšavských intelektuálů jako Jacek Kuroń se svou ženou, Henryk Wujec, Jan Lityński atd. sešli, aby prodiskutovali možné kroky. Nutno říci, že se jednalo o představitelé různých opozičních kruhů. Výsledkem bylo domluvení se na zorganizování pomocné akce a rozdělení si úkolů. Jacek Kuroń si vzal na starosti sbírku pro rodiny obětí, Jan Lityński měl pracovat na otevřeném dopise a informování zahraničních médií.⁹⁵ Do svého odjezdu do Francie který se konal v srpnu, se velmi aktivně angažoval také Adam Michnik. Mnoho ze stanovených cílů se nepodařilo realizovat, i tak měly ale podniknuté akce velký úspěch.

Výrazným počinem byl dopis Jacka Kuroně adresovaný generálnímu tajemníkovi Komunistické strany Itálie, ve kterém jej prosí o osobní intervenci ve věci násilné vlny represí. Dopis měl výrazný vliv, protože vláda zmírnila svůj nátlak již koncem června.⁹⁶ Další výraznou iniciativou opozičních kruhů inteligence bylo

93 Více o organizaci a protestech dělníků viz. SHARMAN, J. C.: *Repression and Resistance in Communist Europe*. London, RoutledgeCurzon 2003, s. 108-110.

94 Během tlumení protestu nebyly použity střelné zbraně aby se předešlo masakru roku 1970, podle neoficiálních zdrojů zemřelo během protestu ve městě Radom 17 osob. (viz. RAINA, Peter: *Political Opposition in Poland 1954-1977*. Londýn, Poets and Painters Press 197, s. 234-235.)

95 LIPSKI, Jan józef: *Czym był KOR*. Więź, 1989, č. 7-8, s. 141.

96 FRISZKE, A: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980.*, c. d., s. 342.

zveřejnění Dopisu 59⁹⁷ ve vysílání Rádía Svobodná Evropa. Toto prohlášení adresované jak vládě, tak i společnosti, bylo jedním ze základu pro vznik KORu.⁹⁸

Z počátku byla organizovaná pomoc velmi sporadická. Jednotliví intelektuálové jezdili do postižených měst a přerozdělovali peníze pocházející ze sbírek církevních a harcerských spolků. Později vznikla potřeba lepšího organizačního rámce.

Významnou roli pro vznik KORu sehrálo blízké přátelství mezi lidmi působícími na začátku 60. let v studentském Klubu hledačů rozporů založeném Michnikiem, který se snažil navázat na tradici diskusí Klubu křivého kola Leszka Kołakowského. V těchto klubech, stejně jako v pozdějším KORu figurovaly pořád stejná jména lidí. Bylo to zapříčiněno dlouhodobými zážitky, stejnými ideály a v neposlední řadě důvěrou. Mladí lidé, kteří vzešli jak z Klubu hledačů rozporů, tak z Kurońových Walterovců si ještě před rokem 1968 našli svoje vůdce - mladé zaměstnance university: Jacka Kuroně a Karola Modzelewského. Jejich přirozená autorita ještě vzrostla po jejich uvěznění v roce 1965. Po návratu z vězení se automaticky stali vůdci studentského hnutí na univerzitě, které eskalovalo v roce 1968.⁹⁹ Po represivně potlačených manifestacích studentů Varšavské univerzity, které ještě doznívaly protestem proti intervenci polského vojska do Československa, byla většina vedení hnutí již ve vězení. Tito lidé byli o osm let později již poučení z vlastních chyb, kterých se dopustili v roce 1968.

Mezi další významné studentské skupiny, členové kterých později tvořili KOR, patřila zejména skupina mládeže uvnitř varšavského Klubu katolické inteligence, a skupina varšavských gymnazistů patřících do harcerské skupiny „Černá jednička“.¹⁰⁰

KOR do sebe pohltil řadu členů opozice nepatřící do studentského prostředí. Šlo zejména o členy tajné opoziční

97 Dopis 59, známý také jako Memorandum 59, byl výzvou polských intelektuálů vydanou na přelomu let 1974 a 1975 pro vyjádření protestu vůči změnám v polské ústavě.

98 Tamtéž, s. 341.

99 LIPSKI, Jan Józef: *KOR.*, c. d., s. 87, 98.

100 Tamtéž, s. 100-102.

organizace Ruch, která vznikla v posledních letech Gomułkovy vlády, a skupiny Tatranů, tedy lidí odsouzených v „procesu Tatranů“ za spolupráci s Čechy a Slováky při přenášení pařížského vydání Kultury přes Československo.¹⁰¹ Ačkoli do sebe KOR pohltit široké názorové spektrum svých členů, ideologicky byl levicový a liberální.

Opoziční vůdci organizující novou platformu pro své působení měli před sebou závažnou otázku, jakou taktiku zvolit, aby se vyvarovali svých předešlých chyb. Jak Michnik později přiznává, bylo důležité působit v „šedé sféře“ na bázi kompromisu tak, aby měli co největší vliv a mohli docílit dílčích ústupků ze strany státu, ale pouze do té míry, aby nevyprovokovali bezpečnostní složky k výrazné represí, popřípadě intervenci vojsk Varšavské smlouvy.¹⁰² Tuto taktiku popsal také ve své knize *Nový evolucionismus*.

Významné datum pro oficiální založení organizace bylo 22. září 1976, kdy Jerzy Andrzejewský¹⁰³ poslal předsedovi dolní komory parlamentu oznámení o svolání Výboru na obranu dělníků z důvodu událostí 25. června, tedy protestů dělníků, které vedly k silné represí ze strany státu. Dokument, který sepsal vznik KORu a důvody jeho vytvoření se jmenoval Apel na společnost a mocenské orgány PLR.¹⁰⁴ Michnik do organizace vstoupil až v dubnu následujícího roku z důvodu svého pobytu v zahraničí. Požadavkem signatářů bylo zejména propuštění vězněných a zaměstnání propuštěných dělníků. Dokument také vyzýval k potrestání osob, které byly zodpovědné za neúměrné lynčování, následkem čeho došlo v několika případech k usmrcení protestujícího. Podle autorů Apelu nemají dělníci v tomto případě jiné zastánce jejich práv než samotnou společnost, která nemůže reagovat jinak, než vlnou solidarity a pochopení.¹⁰⁵ Hlavním cílem výboru byla organizace lékařské, právní a finanční pomoci

¹⁰¹Tamtéž, s. 104, 105.

¹⁰²Adam Michnik (1946), bytem Varšava, Aleja Przejściów 3. šéfredaktor deníku Gazeta Wyborcza, polský disident, záznam učiněn 5. listopadu 2010 v Bratislavě (archív autorky)

¹⁰³Jerzy Andrzejewský (1909-1983) významný polský spisovatel a publicista, autor díla *Popel a démant*.

¹⁰⁴Signatáři dokumentu byli: Jerzy Andrzejewský, Stanisław Barańczak, Ludwik Cohn, Jacek Kuroń, Edward Lipiński, Jan Józef Lipský, Antoni Macierewicz, Piotr Naimský, Antoni Pajdak, Józef Rybický, Aniela Steinsbergowa, Adam Szczypiorský, Jan Zieja a Wojciech Ziemiński.

¹⁰⁵PACZKOWSKI, Andrzej – ZAREMBA, Marcin: *Zawężona represja. Co robić z Komitetem Obrony Robotników?* Więź, srpen, 2001, č. 8. (http://www.wiez.com.pl/index.php?s=miesiecznik_opis&id=264&t=1280)

postiženým represí. Výbor chtěl také o jejich osudu publikovat články tak, aby byla společnosti informována o situaci v zemi. Z toho důvodu vzniklo ilegální vydavatelství za účelem vyhnutí se cenzury.

Periodikum vydávané KORem a editované Severynem Blumsztajnem a Joannou Szczesnou se jmenovalo *Informativní buletin* (*Biuletyn Informatyczny*). Ten byl publikován v zahraničí tak, že Jacek Kuroń telefonem diktoval jeho obsah Aleksandrowi Smolarovi v Paříži, který rozhovor nahrával, a na jeho základě buletin publikoval. Skupina cíleně směřovala svoje aktivity tak, aby všechno co KOR dělal, bylo známé veřejnosti. Byla to strategie, od které si její tvůrci slibovali větší vliv své organizace.¹⁰⁶

Dalším důležitým pravidlem bylo působení v legálním rámci, což znamenalo nepodnikat nic, co by bylo režimem zakázáno a mohlo by vést k zámince k represí. Členové KORu byli také velmi aktivní v obviňování vlády z porušování zákonů. Vyzývali rodiny postižených, aby žalovali představitele bezpečnostních složek za hrubě porušování jejich práv.¹⁰⁷

Představitelé KORu čekali agresivní reakci komunistického aparátu. Stát ale postupoval jinak. Komunističtí představitelé se rozhodli ignorovat vznik výboru a jejich otevřený dopis. Bezpečnostní složky byly ale na druhou stranu pověřeny, aby zneprjemňovaly aktivity této organizace a stejně tak i život rodinám, kterým byla poskytnutá pomoc. KOR se o těchto záležitostech snažil informovat veřejnost do té míry, že zveřejňoval jména příslušníků, kteří se na represí podíleli. Bezpečnostní složky reagovaly sice tím, že s představiteli KORu vedli výslech, ti ale nebyli ani obžalováni ani uvěznění. Až po otevření bezpečnostních archívů v době demokracie vyšlo najevo, proč se komunistické elity rozhodly ze začátku jednat vůči výboru mírně. Původně se elity bezpečnostních složek shodly na tom, že je nutno exemplárně soudit vrcholné představitele inteligence působící v opozičních kruzích. Prvními souzenými měl být

106 MICHNIK, Adam: *O oporze*. In: MICHNIK, Adam: *Gdy Myśle Polska*. Varšava, Biblioteka Gazety Wyborczej 2009, s. 176

107 BOUYEURE, C.: c. d., s. 182.

zejména Jan Józef Lipský a profesor přírodních věd Jan Kielanowský. V další vlně procesů měl být pak souzen Jacek Kuroń a Adam Michnik. Vedení strany ale tento plán zavrhl z důvodu nejistoty, jestli procesy nějak ochromí působení KORu, dokonce se komunistické elity obávaly toho, že viditelná represe vůči představitelům výboru povede k ještě větší eskalaci vlivu opozičních kruhů.¹⁰⁸ Opozice také zvolila takovou taktiku působení, aby nevyprovokovala bezpečnostní složky k větší míře represe. Velmi účinnou se nakonec ukázala taktika tiché provokace. Bezpečnostní složky do struktur KORu začaly vnášet dezinformace, které do velké míry narušovaly efektivitu pomoci. Všichni členové výboru byli odposlouchávání a sledování, často také docházelo k prohlídkám jejich bytů.

Po návratu ze zahraničí na jaře roku 1977 Michnika udivilo, že vlnou solidarity vznikla nová generace studentů ochotná bojovat za svobodu, která nebyla poznamenána deziluzí roku 1968. Na jaře 1977 se ale také silně zesílila státní represe vůči spolupracovníkům výboru. V Krakově byl zavražděn Stanisław Pyjas, student a aktivní člen KORu. Tato událost vyvolala silnou vlnu protestů ze strany studentů, kteří zorganizovali manifestaci a pochod ulicemi Krakova. Vznikla také *Studentská komise solidarity (Studentski Komitet Solidarności)*. Michnik spolu s jeho nejbližšími spolupracovníky byl o několik dnů později uvězněn. Pobyt ve vězení, na který byl již zvyklý vedly k tomu, že začal psát. Mezi lety 1977 a 1986, kdy střídavě pobýval ve vězení tak vznikly dvě knihy.

Na západě se mnoho intelektuálů dovědělo o věznění Michnika a zareagovali publikováním článku v francouzském periodiku *Liberation* s názvem „Pro přítele Adama Michnika.“¹⁰⁹ V rámci vlny solidarity skupina lidí ve Varšavě iniciovala protestní hladovku v kostele Sv. Martina. Hladovka, které se účastnil také Michnikův otec trvala týden, a její účastníci pili pouze osolenou vodu. Veřejnost se o této iniciativě velmi rychle dověděla a vyjadřovala hladovějším svou

108 PACZKOWSKI, A. – ZAREMBA, M.: c. d.

109 BOYEURE, C.: c. d., s. 185.

podporu. Mluvčím skupiny se stal Tadeusz Mazowiecký. Ačkoli státem řízené noviny proti akci namířily vlnu propagandy, byla hladovka úspěšná a 22. července komunistická strana vydala všeobecnou amnestii. Z vězení nebyli propuštěni pouze představitelé opozice, ale také dělníci. Úspěch byl jasným signálem toho, že tento typ akce namířený proti režimu může uspět, a je tedy nutno v této taktice pokračovat. Vůdci KORu byli silně motivováni rozšířit svoje působení a pomáhat celé polské společnosti. O hnutí také často referovaly zahraniční média a jeho představitelé se stali v zahraničí známí.¹¹⁰ Výbor na obranu dělníků se záhy stal *Výborem společenské Sebeobrany KOR (Komitet Samoobrony Społecznej KSS KOR)*. Skupina členů, která využívala i nadále taktiky hledání skulin v systému musela bojovat s faktem, že je centrem pozornosti tajných služeb, které čekají na sebemenší chybu. Michnik velmi často apeloval na nutnost publikace necenzurovaných děl a článků.

KOR a organizace které se z něho později vyvinuly byl velmi důležitým fenoménem formování se polské opozice. Dokázal totiž, že je možné spojit různé opoziční kruhy, které jsou založené na podobných morálních principech, a to je boj s totalitou. Není tedy překvapivé, že se v KORu sešli lidé naprosto apolitictí ve svém smýšlení a jednání, kteří do této organizace tento apolitický prvek částečně vnesli, stejně jako lidé s jasnými politickými cíli.¹¹¹

Významným faktem je, že KOR a myšlenka spojené opozice byla základem pro odborové hnutí Solidarity – nejvýznamnější opoziční platformu PLR. Lidé aktivně působící v KORu měli vysoký společenský kredit a důvěru, ze které pak těžili jak v době Solidarity při mobilizaci mas, tak i během přechodu k demokracii. Navíc během působení této organizace byla velmi zřetelná opoziční zkušenost a snaha vyhnout se nežádané konfrontaci s režimem tak, aby bylo dosaženo co největších cílů.

110 Tamtéž, s. 186.

111 LIPSKI, J. J.: *KOR: a history of the Workers Defense Committee in Poland, 1976-1981.*, c. d., s. 196.

2 MICHNIKŮV ŽIVOTOPIS DO ROKU 1980

2.1 Rodinné kořeny

Velký vliv na Adama Michnika v nacházení životních postojů měl do značné míry jeho otec Ozjasz (Uzziah) Szechter. Ten vyrůstal ve Lvově - multikulturním městě, kde se také nacházela velká židovská komunita. Pocházel z velmi chudé rodiny mluvící jazykem jidiš.

Mladý O. Szechter, ovlivněn stávající geopolitickou situací, se brzy odtrhl od rodinné tradice, když se v osmnácti letech připojil k revolučnímu hnutí a vstoupil do komunistické strany. Adam Michnik to později ve svém rozhovoru s knězem Jozefem Tishnerem vysvětluje tím, že po hrůzách první světové války a hlavně banalitě jejího vzniku byla pro Ozijáše, stejně jako pro mnoho jiných mladých lidí, revoluce v Rusku velkým vzorem, a naprosto propadli víře v komunismus a marxismus.¹¹² Během krátké doby nezávislosti Polska byla Komunistická strana západní Ukrajiny, do které patřil, ilegální, z čehož vznikly i první problémy se stávající vládou. Během autoritativní vlády Józefa Piłsudského¹¹³ byl Ozjasz tři krát souzen a vězněn. Během jeho výslechů docházelo k drastickým metodám mučení.

Michnikův otec by mohl být charakterizován jako „věřící komunista“, tedy člověk, který komunistické ideologii, a zejména principu rovnostářství, věřil stejně jako by to bylo náboženství.¹¹⁴ Není proto divu, že velmi těžce nesl, když Stalin pomocí Kominterny zrušil Komunistickou stranu Polska z důvodu vlastní nedůvěry k polským komunistům.¹¹⁵

112 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J.: c. d, s. 45.

113 Józef Klemens Piłsudský byl velitelem státu mezi lety 1918 – 1922 a pak „Prvním maršálem“ mezi lety 1926 – 1935 kdy vládl autoritativně.

114 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J.: c. d., s. 45.

115 BOUYEURE, C.: c. d., s. 43.

Adam Michnik se ve svých knihách často vrací ke svému otci a jeho životním postojům. V roce 2001 se u příležitosti převzetí Erasmovy ceny vyjádřil se značnou retrospektivou ke svému otci takto: „...byl to komunista a Žid, a já jsem Polák a antikomunista. On byl moudrý a čestný člověk, udělal ale v životě špatnou volbu. Komunismus je špatná volba. Kvůli komunismu byl vězněn a mučen před válkou, pro komunismus strávil osm let ve vězení. Já jsem strávil ve vězení šest let za antikomunismus.“¹¹⁶

Ozjasz měl se svou první ženou syna Jurka, ta ale porod nepřežila, a tak se o Jurka již od jeho narození starala Helena Michniková, která mu také dala svoje příjmení. Ozjasz byl tehdy ve vězení. Helena se později stala Ozjaszovou partnerkou. Vychovávala přitom vlastního syna Stefana, který byl stejně starý jako Jurek.

Helena Michniková pocházela z Krakovské asimilované židovské rodiny. Své vzdělání nabyla také v Krakově, kde vystudovala historii a klasickou filologii. V oboru historie navíc získala doktorát. Její vliv coby historičky a intelektuálky měl na jejího syna Adama velký vliv.

Po německé ofenzívě v roce 1939 se Helena spolu s Ozjaszem a syny přestěhovali do sovětského Uzbekistánu. Uvědomovali si totiž, že kvůli židovskému původu a členství v komunistické straně byl Ozjasz přímo ohrožen na životě. Většina příbuzných obou partnerů zahynula během holokaustu. Pár příbuzných, kterým se podařilo přežít období války, se po válce setkávalo s Michnikovou rodinou a jak později vzpomíná, velmi je jejich zkušenosti ovlivnily, zejména pak jejich postoj k Stalinovi a Sovětskému svazu.¹¹⁷

V rodině se nikdy nemluvílo jazykem jidiš. Adamovi rodiče taktéž kvůli obtížné byrokracii nebyli nikdy sezdáni. Církevní obřad nebyl možný, jelikož byli oba dva ateisté. Civilní sňatek nebyl možný z důvodu chybějících dokumentů, o které přišli během války. Jejich

116MICHNIK, Adam: *Confessions of a Convert Dissident*. Essey for the Erasmus Prize 2001, Erasmianum Foundation, 2001, s. 5.

117MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 46.

nemanželský vztah byl také důvodem, proč Adam spolu se svými nevlastními bratry získal příjmení po své matce.

Když se Adam Michnik v roce 1946 narodil, oba jeho bratři měli již sedmnáct let. Stefan vystudoval zkrácené studium práv a velmi rychle jej také režim zneužil pro vynášení rozsudků u politicky vykonstruovaných procesů. V roce 1968 Stefan emigroval do Švédska. Adam dlouho o této bratrově aktivitě nevěděl, i tak se ale dlouhodobě potýkal s kritikou spojenou s bratrovými činy, které byly propagandou používáné proti němu. Druhý Adamův bratr Jurek emigroval přes Izrael do Spojených států. Vliv na Michnika měli také jeho příbuzní, kterým se podařilo přežít holokaust. Jak později sám vzpomíná, velmi jej ovlivnily jejich zkušenosti, Zejména pak jejich postoj k Stalinovi a Sovětskému svazu.¹¹⁸

Michnik ve své pozdější novinářské práci čerpal ze zkušenosti svého otce, který sám pro noviny pracoval. V roce 1952 se Ozjasz stal zástupcem šéfredaktora v novinách patřících odborovým svazům *Hlas práce* (Głos Pracy), později spolupracoval s novinami *Kniha a znalost* (Książka i Wiedza).¹¹⁹

Atmosféra v rodině Michnika byla velmi specifická čímž do velké míry přispěla k Adamově hledání vlastní identity v komunistickém režimu. Ačkoli byli Adamovi rodiče přesvědčení komunisté, nepůsobili veřejně, politiku strany ignorovali a byli vůči ní kritičtí. V jeho rodině panovala atmosféra marxismu, úplného ateismu, ale taktéž odmítnutí režimu, který byl v Polsku nastolen.¹²⁰ Rodiče se synem dokázali erudovaně diskutovat na témata spojená s marxismem a komunismem.

118 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 46.

119 BOUYEURE, C.: c. d., s. 48 – 49.

120 PACZKOWSKI, Andrzej: *Adam Michnik, czyli cudowne dziecko Kuronia i Kołakowskiego: szkic do portretu z czasów komunizmu.*, c. d., s. 111.

2.2 Dětství a nacházení prvních ideálů

V sousedství rodiny žilo mnoho vůdčích osobností komunistické strany s jejichž dětmi se mladý Michnik setkával jak venku, tak i ve škole. Rodina totiž bydlela v bytě patřícím odborům. Již od mládí byl konfrontován s politickou skutečností a velmi se zajímal o dění kolem sebe. Není tedy divu že když šel mladý Adam v 10 letech před americkou ambasádu protestovat proti invazi do Zátoky sviní na Kubě, jeho otec se na něj zlobil a zeptal se jej, proč radši nešel protestovat před sovětskou ambasádu proti invazi do Maďarska. Ačkoliv Adamův otec ztratil veškeré ideály vůči režimu, na rozdíl od svého syna nevěřil, že se to dá změnit.¹²¹

V 11ti letech poznal A. Michnik Jacka Koroně, člověka, který ho během jeho života značně ovlivňoval. Stalo se tak v harcenském oddíle Walterovci, který založil J. Kuroň v mladém věku a plný komunistických ideálů, a kterého se stal Michnik členem. Oddílu se přezdívalo „červené šátky“, a Kuroň jej vedl na základě univerzálních hodnot. Mezi členy patřilo mnoho dětí z židovských rodin. Adam Michnik v rozhovoru s Józefem Tishnerem přiznal, že se konečně nemusel bát, že jej někdo nazve Židem.¹²² Michnik se zde seznámil s dlouholetým přítelem Sewerynem Blumsztajnem se kterým působil v opozici, a který, stejně jako Michnik, několikrát seděl ve vězení.¹²³ Působení v tomto skautském uskupení bylo jakési první Adamovo postavení se režimu. Ačkoliv byl totiž oddíl komunistický, ukazoval na určité nedostatky lidového Polska.

Za toto působení, které započal v dětském věku, se musel zodpovídat později před soudem v roce 1969.¹²⁴ Jacek Kuroň své svěřence totiž učil že „...komunista je takový člověk, který bojuje za veřejnou spravedlnost, svobodu a rovnost, za socialismus. Za své přesvědčení může jít do vězení na dlouhá léta, a po propuštění zase

121MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI J. : c. d., s. 45.

122Tamtéž, s. 56.

123Dnes Seweryn Blumsztajn působí jako šéfredaktor novin *Gazeta Stołeczna*.

124MICHNIK, Adam: *Projev během své obhajoby u Vojvodského soudu ve Varšavě 22 a 23. ledna 1969.* publikováno v RAINA, Peter: *Political Opposition in Poland 1954-1977*. Londýn, Poets and Painters Press 1978. s. 178-179.

začínat svou revoluční činnost.“¹²⁵ V harcerském oddíle Michnik ale dlouho nepobyl, byl pro něj „příliš červený, a Kuroń, ačkoli to byl jeho přítel, neuspokojoval jeho intelektuální potřeby“.¹²⁶ Michnikův otec Ozjasz mu také často opakoval seznam pro něj charakterních levicových intelektuálů, ze kterých si měl brát vzor. Oněmi lidmi byli zejména polští levicoví spisovatelé, básníci a myslitelé jako Antoni Słonimský, Maria Dąbrowska, Czesław Miłosz a Leszek Kołakowský. Tito lidé, a zejména někteří z nich později Adamův život do velké míry ovlivnili nejen tím, že četl jejich díla a snažil se je také ve svých vlastních knihách analyzovat, ale také proto, že se s některými z nich velmi dobře osobně znal.¹²⁷

Mnoho knih těchto autorů mladý Michnik nacházel od raného dětství doma, nebylo tedy divu, že to byly jedny z prvních knih, se kterými se seznámil a přijal jejich myšlenky. Již od začátku byl v těchto knihách fascinován novým, jiným jazykem a kritikem vůči režimu. Knihy, které se mu nepodařily číst doma, nacházel v Národní knihovně. Zjistil totiž, že ačkoli tyto režimem potlačované knihy knihovna neposkytuje pro výpůjčku domů, může si je číst ve studovně. To byl také důvod toho, že začal chodit za školu, a číst knihy Milovana Dzilase, Czesława Miłosze, Zygmunta Zaremby a Rózy Luxemburgové.

Jak později sám vzpomíná, velmi jej ovlivnila myšlenka Rózy Luxemburgové o tom, že svoboda členů jedné strany nebo jednoho světonázoru, dokonce i kdyby byl nejvíce ve společnosti reprezentován, není svobodou. Svoboda se totiž stává jen v momentě, kdy je svobodou i pro jinak myslícího člověka.¹²⁸

Když měl Adam Michnik 10 let, tedy v roce 1956 nastal v polské komunistické straně PSDS nastal obrat. Stejně jako Nikita Chruščov v Sovětském svazu nastolil vlnu destalinizace, tak i v

125 NOWAK-JEZIORAŃSKI, Jan: *Profil człowieka odważnego (o Adamie Michniku)*, předmluva ke knize MICHNIK, Adam: *Szanse polskiej demokracji*. Warszawa: Biblioteka Gazety wyborczej 2009, s. 9.

126 PACZKOWSKI, A: *Adam Michnik, czyli cudowne dziecko Kuronia i Kołakowskiego: szkic do portretu z czasów komunizmu*, s. 111.

127 MICHNIK, Adam: *Wyznania nawróconego dysydenta*. Warszawa, Biblioteka Gazety Wyborczej 2009, s. 5.

128 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI J. : c. d., s. 58-59.

Polsku nastal obrat ve vedení politiky. Začalo se ustupovat od hromadných represí a z vězení bylo propuštěno mnoho politických vězňů. Překvapivě tento impuls nepocházel z Moskvy, jak by se mohlo jevit, nýbrž již od 28. září začalo vysílat Rádio Svobodná Evropa reportáže bývalého agenta tajných služeb Józefa Światly, který se na západ dostal během mise v západním Berlíně.¹²⁹ Jeho projevy odhalovaly zákulisní praktiky bezpečnostních složek a strany. Podle shromážděných informací poslouchaly tuto relaci desítky tisíc lidí, takže se informace z úst Światly dostaly do povědomí „celého Polska.“¹³⁰

Jacek Kuroń ve své knize *Víra a vina* (Wiara i wina) vzpomíná na říjen 1956 jako na zlom v historii lidového Polska. Byl to měsíc, kdy začínal na univerzitách zimní semestr. Studenti Varšavské univerzity poslali vedení strany otevřený dopis, ve kterém popisovaly dvě silné tendence ve společnosti. Jedna z nich byla demokratická, která bojuje za plné přijetí vlády dělnickou třídou, inteligencí a zemědělci. Druhá tendence – antidemokratická – se snažila udržet stávající stav.

Studenti univerzity se dožadovali omezení cenzury a represe vůči politickým aktivistům, až na výjimky se distancovali od antisemitismu a doufali ve změnu, která přijde v dalším volebním období. Univerzity začaly navazovat kontakty. Inteligence se snažila spojit tak, aby docílila společenských změn. Novináři z novin *Po prostu* a *Tribuna ludu* (Trybuna ludu) oznámili studentům, že se bude konat plénum a také přivezli návrh změn ve vedení strany. Studentům bylo také oznámeno, že by měli rozšířit svůj otevřený dopis. O výsledku pléna, které mělo teprve začít, měli studenti informovat co nejvíce zainteresovaných osob z vedení univerzit a velkých továren, čím mělo dojít k mobilizaci společnosti co nejdříve.¹³¹

129PACZKOWSKI, Andrzej: *Půl století dějin Polska 1939 – 1989*. Praha: Academia 2000, s. 180.

130Tamtéž.

131KURON, J.: c. d., s. 108-109.

V červnu 1956 došlo k masovým protestům ve městě Poznaň. Ekonomicky a politicky motivované demonstrace dělníků, ke kterým se připojila široká veřejnost spolu s některými vojáky majícími za úkol potlačit nepokoje, vedly k velmi represivní reakci. Demonstrace si vyžádaly mnoho mrtvých a raněných a způsobily velký rozkol v komunistické straně.¹³² Stranu to rozštěpilo na dva tábory. Takzvané Pulavany, proreformní křídlo nazvané podle toho, že část z nich bydlela na Pulavské ulici, a takzvanou Natolinskou skupinu, která držela tvrdou komunistickou linii. V říjnu byl zvolen Władysław Gomułka do čela strany, který s sebou přivedl nové lidi, stanul v čele státu. Nejdříve se zbavil konzervativní Natolinské skupiny. Mnoho starých kádrů bylo donuceno, aby opustilo vedení strany.

V kulturních kruzích došlo od roku 1956 k značnému uvolňování cenzury. Velká část uměleckého světa se veřejně distancovala od socialistického režimu. Leszkiem Kołakowským byl také založen Klub křivého kola (také označován zkratkou KKK), který byl další diskusní platformou ovlivňující Adama Michnika, ten se do něj dostal díky rodinným kontaktům, ale také díky Kuroňovi.¹³³ Michnika do klubu zavedl jeho příbuzný a redaktor časopisu *Po Prostu* když měl teprve čtrnáct let. V klubu byl představen Janu Josefovi Lipskému, který mu dovolil klub navštěvovat. Onen pán, jak později Michnik vzpomínal, byl dalším významným člověkem, který ovlivnil jeho život. Podle Michnika byl Lipský prvním představitelem polské demokratické opozice, která v té době ještě neexistovala.¹³⁴ Adamův židovský původ byl paradoxně zřetelnější také proto, že se od roku 1958 začalo do škol vracet náboženství. Bylo to způsobeno navrácením určité svobody do rukou církve. Lidem mimo stranický aparát byla umožněna svoboda praktikovat náboženství.¹³⁵

132TOMASIC, D. A.: *National Communism nad Soviet Strategy*. Washington, Public Affairs Press 1957, s. 191./ HALECKI, Oskar: *Poland*. In: KERDESZ, Stephen D.: *East Central Europe and World: Developments in the Post-Stalin Era*. Indiana, University of Notre Damme Press 1962, s. 69-51.

133PACZKOWSKI, A.: *Adam Michnik, czyli cudowne dziecko Kuronia i Kołakowskiego: szkic do portretu z czasów komunizmu.*, c. d., s. 111.

134MICHNIK, A.: *Wyznania nawróconego dysydenta*. Varšava, Zeszyty Literackie 2003, s. 45.

135FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980.*, c. d., s. 114.

Po velkém uvolňování režimu nastal obrat a Gomułka začal režim stabilizovat. Rok 1957 znamenal návrat centralizace moci spolu s návratem k tvrdší linii komunismu a odvrácení se od reformátorských snah. Tento trend v politice se nedal vysvětlit pouze prohlubující se ekonomickou krizí, ale také snahou komunistických elit rozbudovat socialismus.¹³⁶ Čistky se také uskutečnily s ohledem na lidi s židovskými kořeny. Lidé židovského původu působící v straně pobývali během druhé světové války v Sovětském svazu, kde našli zalíbení v komunismu. Pokud se po válce nerozhodli emigrovat do Izraele, bylo to zapříčiněno zejména tím, že preferovali život v komunistické zemi. Často pak vstupovali do bezpečnostních složek a stranických struktur, a byli velmi loajální vůči Stalinovi. Gomułka, který se vrátil z vězení se špatnou zkušeností s těmito lidmi, se je snažil později zbavit moci.

Také Michnik vzpomíná, že vlnu antisemitismu pocítil již počínaje rokem 1958, když vláda nastolila tento trend odshora.¹³⁷

Gomułka se také začal obklopotvat lidmi kterým věřil. V tomto ohledu byl dosti nevyzpytatelný. Vybíral si do svých řad lidi z různých komunistických skupin. Netrpěl ale vedle sebe lidi, kteří byli příznivci října 1956. Do popředí se dostal náměstek ministra vnitra Mieczysław Moczar, který postupem času získával pořád větší vliv.¹³⁸ Za Gomułky začala také ztrácet vliv Pulavská skupina, což způsobilo další utužení komunistického režimu. Skupina totiž v době svého vlivu znamenala výskyt určitého pluralismu a hlavně naději na odklon od tvrdé socialistické linie.¹³⁹ Úpadek vlivu října 1956 zanechal v polských dějinách velké zklamání, i tak ale proběhnuvší změny způsobily mnoho společenských procesů, které měly vliv na pozdější události.

Obecně by se změny nastolené uvolňováním v říjnu roku 1956 za Gomułkovy vlády daly shrnout do tří zásadních bodů: 1. navrácení

136HALECKI, Oskar: *Poland*. In: KERDESZ, Stephen D.: *East Central Europe and World: Developments in the Post-Stalin Era*. Indiana, University of Notre Dame Press 1962, s. 57.

137MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 59.

138FISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980.*, c. d., s. 115.

139Tamtéž, s. 116.

části práv a tím pádem i moci do rukou církve, což vedlo mimo jiné ke znovuoobnovení katolických novin *Tygodnik Powszechny*.

2. Povolení fungování malých hospodářství, čímž bylo v Polsku na rozdíl od jiných komunistických zemí povoleno podnikání na nižší úrovni. 3. Zabránění úplné kolektivizaci vedlo k větší soběstačnosti a vyšší životní úrovni.¹⁴⁰ Větší svoboda tisku přinesla vznik intelektuálních ostrůvků, které mohly volněji rozvíjet polskou kulturu během komunistické éry.¹⁴¹ Tyto tendence byly ale brzy centrální vládou zastavovány, diskusní kluby rušeny, a v redakcích novin docházelo k ideologickým čistkám. Jen málo liberálnějších dozvuků roku 1956 se udrželo i po roce 1958.¹⁴²

Politika státu po roce 1958 začala nabírat negativní tendence. Stát se začal stavět proti vlivu západní kultury, proti církvi, intelektuálům a sionistům. Stát také začal silně investovat do těžkého průmyslu na úkor jiných odvětví, což se projevilo v 60. letech.

2.3 Poznávání diskusních klubů a intelektuálních kuloárů

Na střední škole se začal Michnik projevovat jako rebel a provokatér za což byl tři krát vyloučen pro nedostatek disciplíny. Během středoškolských studií se také seznámil se svou pozdější partnerkou Barbarou Toruńczyk. Již v sedmnácti letech byl Adam Michnik na XIII plénum centrálního výboru strany označen jako nepřítel státu. Bylo to spojeno zejména s jeho aktivitou založení Klubu hledačů rozporů (Klubu poszukiwaczy sprzeczności). Tento klub si založil tak trochu proti Jackovi Kuroňovi a také na popud Jana Jozefa Lipského.¹⁴³ Jak sám během své obhajoby v roce 1968 přiznal, název klubu nevymysleli jeho členové, nýbrž mu byl přidělen

¹⁴⁰ Tamtéž.

¹⁴¹ BOUYEURE, C.: c. d., s. 55-56.

¹⁴² FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980.*, c. d., s. 114.

¹⁴³ MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 73.

profesory a studenty sociologie Varšavské univerzity, kteří se o něj začali zajímat.¹⁴⁴

Potřeba nového diskusního klubu vznikla po tom, co byl v roce 1962 zakázán Klub křivého kola, kterého byl vášnivým posluchačem. Mladá generace studentů středních škol začala rozumět událostem roku 1956 a 1957 a hledala odpovědi na nezodpovězené otázky.¹⁴⁵ Michnikův klub si kladl za svůj vzor revizionistické ideály. Ty mu byly již z dřívějšího nejbližší a byly proklamovány mysliteli a intelektuály jako Leszek Kołakowský, Zygmunt Bauman, Bronisław Beczko. Tito lidé byli také do klubu pozváni na různé diskuse spolu s řadou jiných významných osobností jako Janusz Kuczyński, kněz Witold Dąbrowski, Karol Modzelewski, Jacek Kuroń.

Zygmunt Bauman na mladého Michnika vzpomíná jako na provokatéra, který v přeneseném slova smyslu „nedovolil nikomu posadit se“. Podle Baumana Michnik znal svůj cíl a byl před ostatními vždy dva kroky napřed. Měl vždy přečtené knihy, které ostatní ještě nečetli.¹⁴⁶ Klub hledačů rozporů byl ale brzy zakázán a ačkoli měl značnou protekci, bezpečnostní složky uznaly, že má špatný vliv na mládež.¹⁴⁷

Když měl Michnik 18 let, rodiče jej vyslali na dvouměsíční cestu po Evropě. Od svého otce a přátel získal několik důležitých kontaktů na polské emigranty. Tak se shodou okolností seznámil na své cestě Německem i se Zygmuntem Brzezinským. Dále poznal vedoucího polského vysílání rádia Svobodná Evropa Jana Nowaka Jezioranského. Důležité bylo také během jeho pobytu ve Francii seznámení se s Jerzym Giedroncem, tvůrcem časopisu *Kultura*, ve kterém publikoval pozdější držitel Nobelovy ceny za literaturu Czesław Miłosz. V zahraničí se při častých debatách označoval za marxistu a revizionistu.¹⁴⁸ Často také vybízel tyto osobnosti, které

144 MICHNIK, Adam: *Projev během své obhajoby u Vojvodského soudu ve Varšavě 22 a 23. ledna 1969*. publikováno v RAINA, Peter: *Political Opposition in Poland 1954-1977*. Londýn, Poets and Painters Press 1978, s. 180.

145 Tamtéž, s. 180-181.

146 Rozhovor s Zygmuntem Baumanem. 5. 11. 2010, Bratislava.

147 PACZKOWSKI, A.: *Adam Michnik, czyli cudowne dziecko Kuronia i Kołakowskiego: szkic do portretu z czasów komunizmu.*, c. d., s. 112.

148 BOUYEURE, C.: c. d., s. 70-71.

potkával vybízel k používání srozumitelnějšího jazyka pro Poláky žijící v komunistickém Polsku.¹⁴⁹ Již na svých cestách silně zapůsobil svou vyzrálostí a inteligencí. Cestování mu přineslo nejen mnoho nových kontaktů, ale také širší názorové perspektivy lidí, kteří žili vně režimu.

2.4 Univerzita, vězení a ztráta ideálů

Po svém návratu ze zahraničí si silně uvědomoval, že univerzita je vhodná platforma pro diskuse, tím pádem i revizi systému. V roce 1963 začal Michnik studovat historii na Varšavské univerzitě. Již o rok později byl z univerzity podmíněčně vyloučen za distribuci dopisu Jacka Kuroně a Karola Modzelewského. Tito lidé byli považováni systémem za obzvláště nebezpečné. Byli totiž členy strany a komunisty. Byli to tedy lidé, které si režim sám vychoval. Nejzvučnějším jménem byl zajisté Karol Modzelewský, který byl synem ministra zahraničních věcí. Oba mladí komunisté byli za tento otevřený list vládě odsouzeni na tři a tři a půl roku do vězení a jejich případ byl silně medializován. Sám Michnik byl uvězněn na dva týdny poté co bezpečnostní služba prohledala jeho bydliště, aby našla kopii tohoto otevřeného dopisu. Michnik kopii dobře ukryl, proto jako důvod k uvěznění sloužily nalezené výtisky pařížské *Kultury*. Vězení Michnika naprosto zaskočilo a změnilo Michnikův postoj vůči režimu. Ztratil totiž část svých ideálů a začal sám sebe vnímat jako člena opozice.¹⁵⁰ Michnik ve svém mladém věku strávil ve vězení pouze několik týdnů, jak sám později přiznává, první tři týdny jsou pro člověka nejhorší, pak si člověk zvykne na určitou rutinu.¹⁵¹

V té době také četl díla autorů jako Lukacs, Gramsci, Trocký, Róza Luxemburgová, Sartre, Marcuse. Fascinoval jej italský komunismus a zejména Palmíro Togliatti.¹⁵² Sám sebe v té době

149 Zahraniční redakce například používaly slovo *sowietski*, což bylo pro Poláky nepochopitelné. V zemi totiž v souvislosti s názvoslovím Sovětského svazu byl zaužívaný název *radziecki* – do polštiny přeložený ekvivalent.

150 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 113-115.

151 Rozhovor s Adamem Michnikiem. 5. 11. 2010, Bratislava

152 BOUYEURE, C.: c. d., s. 82.

považoval za komunistu typu Gramsci, mladý Marx, Leszek Kołakowský nebo trochu Trocký, tedy komunistu, který kritizuje režim, ale pořád v rámci marxistické ideologie. Velký vliv na něj měla také pařížská *Kultura*.¹⁵³

Adam Michnik byl politickými okolnostmi, a hlavně odsouzením Modzelevského a Kuroň natolik pohoršen, že zorganizoval protestní akce. Podařilo se mu také dále distribuovat otevřený dopis, který se dostal i do Paříže, kde byl vytištěn jako knižní příloha „Kultury“ a dostal se tak ve větším množství do Polska.. Kuroň a Modzelewský se tak stali slavnějšími. Michnikovi paradoxně nepřítomnost Kuroň a Modzelewského v intelektuálních kuloárech pomohla, protože je mohl zastupovat a povědomí o něm a jeho názorech rostlo.¹⁵⁴

Během tohoto období také začaly jeho první žurnalistické pokusy. Intenzivně načítal literaturu, setkával se s významnými spisovateli.

Na univerzitních přednáškách velmi rád dlouze diskutoval a vyvolával hádky. Pokládal nepříjemné otázky na téma Katyně, Vietnamské války nebo třeba třídního dělení v Polsku.¹⁵⁵ Fascinovaly jej různá období polských dějin, zejména pak osud Poláků v druhé polovině XIX. Století, tedy v době kdy neexistoval samostatný polský stát.

Jacek Kuroň ve své knize vzpomíná , že když byl propuštěn z vězení, myslel si, že jeho snaha o revizi režimu bude již zapomenutá. Brzy ale pochopil že většina bývalého Klubu hledačů rozporů se dále schází, ačkoli studují různé obory na Varšavské univerzitě. Vedení strany těmto studentům začalo říkat *Komando* (Komandosi). Patřili mezi ně lidé jako Severyn Blumsztajn, Adam Michnik, Jan Lityński. Šlo vlastně o skupinku přátel, kteří rádi provokovali během přednášek zadáváním nepohodlných otázek. Kuroň také zaskočilo,

153 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 80.

154 PACZKOWSKI, A.: *Adam Michnik, czyli cudowne dziecko Kuronia i Kołakowskiego: szkic do portretu z czasów komunizmu.*, c. d., s. 113.

155 Tamtéž. 114.

jak jsou tito mladí lidé intelektuálně vyspělí a znají veškerou literaturu dostupnou z Literárního institutu v Paříži.

V první řadě si tito mladí lidé kladli za cíl ukazovat totalitní charakter reálného socialismu. Za příklad často uváděli uvěznění Kuroně a Modzelevského.¹⁵⁶ Zmíněná technika se později osvědčila jako velmi účinná. Velký rozruch kolem sebemenší represe dával komunistickým kádrům najevo, že se represe nevyplácí. V době působení na univerzitě byl Adam spolu se svými přáteli pod drobnohledem režimu, a často mu byly odebírány studentská práva. Často také hrozilo, že bude z univerzity vyloučen.

V roce 1967 vypukla v Polsku vlna antisemitismu vyprovokována státním aparátem a zejména ministrem vnitra Mieczyslawem Moczarem. Důvodem byla zejména Šestidenní válka a fakt, že stát Izrael byl spojencem Spojených států - nepřítel z druhé strany železné opony. Společnost byla totiž v tomto konfliktu nastavená pro-židovsky ve smyslu „Naši Židé vyhráli nad jejich Araby.“¹⁵⁷ Władysław Gomułka promluvil na Kongresu odborových svazů, kdy upozornil na nepřítel uvnitř, kterým měli být lidé židovského původu a jejich nacionalismus. Šestidenní válka mu dala záminku využít této situace ve svůj prospěch tak, aby se zbavil nepohodlných kádrů židovského původu, které působily již v době stalinismu.¹⁵⁸ Adam Michnik, jako jeden z vůdců studentského hnutí, byl jedním z prvních, kteří byli nařčeni režimem. Pro něho samotného byl Izrael naprosto abstraktním pojmem. Cítil se být Polákem a nevnímal svou identitu skrz myšlenku sionismu. Sympatizoval s tímto státem jen na základě toho, že Izrael, jako malý stát, dokázal porazit mnohem větší přesilu sovětských spojenců.¹⁵⁹ V době proti-sionistické propagandy, která měla zcela jiný charakter než antisemitismus před 2. Světovou válkou¹⁶⁰, dostalo mnoho lidí

156 KURON, J.: c. d., s. 270-273.

157 DAVIES, N.: c. d., 1037.

158 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 139.

159 Tamtéž, s. 140.

160 Anti-sionistická propaganda byla vyvolána mocenskou válkou dvou nejvlivnějších mužů komunistické strany: Mieczyslawem Moczarem a Wladyslawem Gomułkou. (více viz. WISTRICH, R. S: c. d., s. 162.)

židovského původu výpověď z práce, nebo byl proti nim veden určitý typ represe. Mezi lety 1968 – 1971 okolo 13 000 lidí, čili jedna třetina stávající židovské menšiny emigrovala.¹⁶¹

2.5 Události roku 1968: působení komanda, soud a vězení

Stejně jako v jiných zemích, i v Polsku rok 1968 znamenal velký mezník, a události, které se v něm vydařily ovlivnily další politický vývoj země. Na rozdíl od jiných zemí, kdy bylo protestní hnutí marginalizováno, polská opozice dokázala události onoho roku vytěžit ve svůj prospěch zejména v roce 1980, a vedoucí postavy roku 1968 si zachovaly velký vliv i v pozdějších letech navzdory represí ze stranu státu.¹⁶²

Rok 1968 byl velmi významným pro studentské opoziční hnutí. Studenti ovlivnění Pražským jarem na ulicích skandovali „čekáme na svého Dubčeka“¹⁶³. Byli nakloněni revizionismu, který jim dával pocit, že komunismus může být reformovaný díky osvíceným lidem uvnitř komunistické strany. Příkladem jim byl Alexander Dubček, který podporoval myšlenku „komunismu s lidskou tváří“ v Československu. Další významnou událostí byl zákaz představení „Dziady“¹⁶⁴, kterého autorem byl významný polský básník období romantismu Adam Mickiewicz. Studentská revolta proti zrušení představení se spojila také s protestem za vyloučení dvou studentů z univerzity, kteří byli obviněni z korespondence s francouzským *Le Monde*¹⁶⁵. Jedním z těchto studentů byl samozřejmě Adam Michnik.

Celá akce zrušení představení byla podle Jacka Kuroně vykonstruovaná provokace režimu. „Komando“ pokračovalo v

161 BOUYEURE, C.: c. d., s. 94.

162 OST, David: *Solidarity and the Politics of Anti-Politics: Opposition and Reform in Poland since 1968*. Philadelphia, Temple University Press 1990, s. 5, 6.

163 MICHNIK, Adam: *Nowy Ewolucjonizm.*, c. d., s. 106.

164 Představení bylo zakázáno na popud sovětského velvyslance ve Varšavě. (více: DAVIES, N.: c. d., s. 1037.)

165 Toto vyloučení bylo nařízeno shora, a bylo protiprávní. Student totiž mohl být vyloučen z university pouze děkanem nebo disciplinární komisí za neplnění formálních náležitostí studia. (více viz. KURON, J.: c. d., s. 285.)

protestech. Studenti museli zvolit způsob, jakým se chtěli režimu postavit. Na výběr měli tzv. španělskou nebo českou cestu. Tedy zakládání komisí nebo demonstrování. Nakonec cílem studentů nebylo organizování demonstrací a nepokojů a ani zakládání komisí. Zasluhou Michnika se rozhodli pro distribuci letáků, které hlásaly odpor k vlně státního antisemitismu a zrušení představení. Snažili se také uvést na pravou míru, že rušení představení není dílem Moskvy, ale polských funkcionářů.¹⁶⁶

Adam Michnik, stejně jako ostatní studenti působící v studentském opozičním hnutí, se identifikoval s ostatními obdobnými světovými hnutími, bojujícími za svá práva, studenti se ale nijak neidentifikovali s dělnickou třídou, která jim v rámci mobilizace mohla pomoci v jejich opozičních snahách. Stejně tak se v rámci událostí roku 1968, které se sebehly hlavně v rámci intelektuálních a studentských kruhů, se s protestujícími neidentifikovala dělnická třída. Toto nepropojení a chybějící komunikace potencionálních opozičních skupin vedlo k neúspěchu akce a represí vůči protestujícím. V rámci analýzy událostí spjatých se studentskou revoltou roku 1968 je nutné zdůraznit, že nešlo o politickou, nýbrž kulturní a sociální revoltu. Studenti se dovolávali dodržování práv garantovaných ústavou, nebojovali za dosažení politických změn.

Ačkoli byly protesty organizovány v poklidném duchu s dobrou organizací a zřetelnými požadavky, vláda v rámci své propagandy označila studenty včetně Michnika za Židy, revizionisty, americké imperialisty a chuligány. Z podstaty věci lze říci, že osočování z chuligánství ze strany komunistických elit bylo velmi nemístné. Tato antiintelektuální a protižidovská politická kampaň která nabírala svou dynamiku záhy Michnika velmi ovlivnila, protože měl sám židovský původ, pocházel z intelektuální rodiny a studoval na vysoké škole.¹⁶⁷ Navíc snaha režimu poukázat během studentské revolty na židovskou konspiraci vrhla světlo na výrazné osobnosti židovského

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 284-28.

¹⁶⁷ FALK, Barbara J: *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe*. Budapešť, New York: Ceupress, 2003, s. 23.

původu.¹⁶⁸ Kampan byla úspěšná v ovlivňování dělnické třídy, která intelektuály začala vnímat jako nepřátele a parazity společnosti. Tento stav zamezoval budování opozičních sítí napříč společností.

Represe vůči studentům s náznakem propagandy proti sionistům znamenala velkou ztrátu kreditu Gomułkovy vlády. Vzhledem k charakteru protestu, kdy studenti, na rozdíl od svých zahraničních protějšků svůj protest vyjadřovali velmi pokojně, neměly mocenské struktury záminku, aby svoji neuměřenou represí zdůvodnily. Ta se naskytla až koncem srpna téhož roku po intervenci do Československa, která umožnila komunistickým elitám omlouvat svou represivní politiku před společností a západními mocnostmi na základě strachu z intervence na polské území. I tak byl ale úspěch státní moci během potlačení studentského hnutí diskutabilní. Charakter, kterým se projevila moc byla do jisté míry šokující, protože bezpečnostní složky zasahovaly na univerzitní půdě, čímž velmi utrpěla legitimita nejenom samotného komunistického aparátu, ale také komunistické ideologie.

Spolu s dalšími varšavskými intelektuály a studenty se Adam Michnik ocitl ve vězení již v březnu 1968, ačkoli studentské protesty pokračovaly (další iniciativou byly protesty proti intervenci do Československa). Během procesu se A. Michnik několikrát ohradil vůči obviněním, které byly podle něj založeny na polopravdách. Vrátil se k dopisu Jacka Kuroňe a Karola Modzelevského jako k dokumentu, který nijak neosobuje režim, nýbrž popisuje pravdu. Z tohoto důvodu by se mělo o podobných dokumentech diskutovat, nikoli je napadat na půdě soudu.¹⁶⁹ Ve své obhajobě před soudem také zdůraznil, že „Dziady“ jako literární dílo bylo pro Židy vždy symbolem boje proti nadvládě a pro dobro národa.¹⁷⁰

V létě 1968 během intervence vojsk Varšavské smlouvy do Československa pobýval ve vězení. Jak později řekl, byl to den, kdy pociťoval velký stud¹⁷¹, a zároveň zklamání. Věděl, že naděje, kterou

168 WISTRICH, R. s.: c. d., s. 163.

169 FRISZKE, A.: *Anatomia buntu: Kuroń, Modzelewski i komandosi.*, c. d., 850-851.

170 NOWAK-JEZIORAŃSKI, J.: c. d., s. 10.

171 Pociťoval stud s ohledem na to, že Polsko zradilo Čechoslováky již podruhé v dějinách. Poprvé jak

přineslo Pražské jaro je zničená a komunistický režim je nereformovatelný. Další jeho kroky tedy vedly k vytvoření platformy pro obranu před tímto režimem, kterým se stal Výbor na obranu dělníků.¹⁷²

Vězení značně změnilo Michnikovo politické myšlení. Pochopil, že revizionismus nikam nevede, a také se přestal považovat za marxistu.¹⁷³ Sám vzpomíná, že jej události roku 1968 připravily o zbytky iluzí. Okolnosti jako zákaz „Dziadů“ a sovětská invaze do Československa přispěla k pochopení, že komunistický režim je velmi podobný fašismu. Ve vězení měl navíc šanci číst díla Lenina, která pro něj byla naprosto nepřijatelná. Leninova vyjádření mu připadala jako vyjádření vesnického agitátora.¹⁷⁴

Značně se také změnil jeho postoj k národnímu citění. Před uvězněním se považoval za národního nihilistu – člověka, pro kterého slovo národ nehraje žádnou roli. Jeho osobní zkušenosti jej však přiměly chápat skutečnost skrz národní citění a národní hrdost. Silně se také identifikoval s Adamem Mickiewiczem a jeho působením v tajném klubu *filomatů*.¹⁷⁵

Po návratu z vězení Michnik pocítoval určitou osobní marginalizaci. Všichni jeho přátelé již hojně publikovali. Kuroń s Modzelevským byli ještě ve vězení a profesor Kołakowski již emigroval. Politické změny ale znamenaly možné uvolnění politického tlaku a cenzury.

V roce 1970 zažil komunistický režim v Polsku další otřes a ukázal, jak vzdálená je politika státu od reality každodenního života. V důsledku dlouhodobých neúspěchů v zemědělství se vedení strany rozhodlo zvýšit ceny potravin o 20%. K navýšení došlo v prosinci před

sám uvádí to bylo v roce 1938, kdy Polsko zabralo Těšínské Slezsko. V době demokracie, kdy zastával funkci poslance bylo jeho velkou snahou, aby se Polsko za tento čin omluvilo Československu, jak se i záhy stalo. (MICHNIK, Adam: *Projev u příležitosti udělení čestného doktorátu na Karlově univerzitě v Praze*. Praha 13. listopadu 2009.)

172 MICHNIK, Adam: *Projev u příležitosti udělení čestného doktorátu na Karlově univerzitě v Praze*. Praha 13. listopadu 2009.

173 BOUYEURE, C.: c. d., s. 77.

174 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J.: c. d., s. 62, 91.

175 Tamtéž.

Vánocemi, což vedlo k veřejnému pobouření zejména dělnické třídy.¹⁷⁶ Vedení strany zastrašeno intervencí do Československa se rozhodlo vůči protestujícím nasadit armádu, což se později ukázalo jako velká chyba. Po velké vlně protestů a zejména událostech v loděnici v Gdaňsku v prosinci 1970¹⁷⁷ odešel z vedení strany Władysław Gomułka, který sám tvrdil, že „ztráta důvěry pracující třídy znamená ztrátu morálního základu moci.“¹⁷⁸ Nahradil jej tehdy Edward Gierek¹⁷⁹ – člověk, který pro mnoho lidí znamenal novou naději.

2.6 Období Gierka: publikační činnost a druhá zahraniční cesta

Intervence do Československa a události roku 1970 přinesly do opozičních kruhů jasný signál, že jakákoli evoluce uvnitř komunistické strany není možná. Režim zažíval krizi jak své legitimacy a participace, tak i politizace mas veřejnosti, což dál vedlo k společenské frustraci a zároveň destabilizaci celého režimu.¹⁸⁰ Odchod starého vedení strany a fakt, že se generál Moczar nepokusil nahradit Władysława Gomułku přinesl do opozičních kruhů naději.

Ačkoli velká část opozice žila pořád ve strachu, Adam Michnik již tušil, že změna přinese trochu lepší situaci pro opoziční intelektuální kruhy, ačkoli nevěřil Gierkovi tak, jako ostatní lidé. Pro něho byl nejdůležitější Gierkův postoj k událostem roku 1968. Jeho snaha pokračovat v nastaveném trendu byla dostatečným signálem, že ačkoli působí mnohem přívětivěji než Gomułka, k velkým změnám nedojde.¹⁸¹

176 DAVIES, N.: c. d., s. 1039.

177 Událost si vyžádala několik desítek mrtvých a až 1000 zraněných.

178 GOMUŁKA, Władysław: *The Polish Model of Socialism*. In: STEELE, Jonathan: *Eastern Europe since Stalin*. Londýn, David & Charles 1974, s. 77.

179 Edward Gierek (1913-2001) vybudoval svojí kariéru jako předseda komunistické strany ve Slezsku. V mládí se nechal inspirovat pro-sovětskými stranami ve Francii a Belgii. Působil také v komunistickém odboji. (více viz: NOWAK-JEZIORAŃSKI, Jan: *Polska z oddali*. Varšava, MYŚL 1989, s. 275-177.)

180 KORBONSKI, Andrzej: *Poland*. In: RAKOWSKA-HARMSTONE, Teresa: *Communism in Eastern Europe*. Manchester, Manchester University Press 1984, s. 55.

181 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. s. 194.

Gierek nastolil změny zejména ekonomického rázu. Díky petrodolarům získalo PLR velký objem půjček, které měly zajistit modernizaci průmyslu a zemědělství. Gierek chtěl splácet dluhy valutami ze zahraničí, které měl stát kumulovat pomocí zvýšení objemu exportu potravin, uhlí a oceli. Tento plán byl ale v konečném důsledku obrovskou chybou. Počáteční velký export uhlí byl následován obrovským propadem poptávky. Také plán na vývoz potravin selhal do té míry, že se Polsko proměnilo z čistého exportéra na čistého importéra. Ačkoli platy mezi lety 1970 až 1975 vzrostly o 60 procent, trend nebyl dlouhodobě udržitelný a zákonitě musel vést k jeho kolapsu.¹⁸²

V roce 1972 se pro Adam Michnika zlepšila životní situace, když získal práci jako osobní asistent známého polského spisovatele Antoni Słonimského. Zároveň mu vedení strany umožnilo dálkově studovat na Poznaňské univerzitě.¹⁸³

Słonimský měl na Michnika obrovský vliv. Nejen jako velmi silná osobnost polské kultury s neoblomným charakterem, ale také jako zaměstnavatel mu dával velký prostor pro vlastní rozvoj. Když Słonimský pracoval na *Abecedě vzpomínek*. Michnik tehdy mohl trávit hodiny v archívech sbíráním potřebných materiálů, ale hlavně studiem děl, které ho samotného zajímaly a mohl je později využít ve své publikační činnosti. Zaměřil se tehdy zejména na předválečné publikace, které mu pomáhaly pochopit roli katolické církve v polské společnosti.¹⁸⁴

Michnik byl v této době, fascinován fenoménem katolické církve. Začal publikovat v katolickém časopise „Więź“. Kvůli cenzuře se musel podepisovat pseudonymem Andrzej Zagozda. Psal tehdy zejména články s historickou tematikou, které se ale také dotýkaly současné politické situace. Později změnil svůj pseudonym na Andrzej Jagodziński¹⁸⁵. V roce 1973 získal v Londýně za svou

182FALK, B. J.: c. d., s. 29.

183MICHNIK, A.: *Wyznania nawróconego dysydenta.*, c. d., s. 10.

184 Tamtéž, s. 11.

185 Tento pseudonym neměl žádnou spojitost s polským novinářem a překladatelem Andrzejem Jagodzinským.

publikační činnost hlavní cenu za článek, který publikoval pod pseudonymem Bartołomiej.¹⁸⁶ Svým pravým jménem se Michnik mohl začít podepisovat až v roce 1988.

Od roku 1975 Michnik již publikoval v zahraničních novinách. Jeho články vycházely v pařížské *Kultuře a Aneksu* vycházejícím ve švédské Upsale.¹⁸⁷ Kromě publikování, které mu umožnili zejména jeho přátelé, ačkoli zjevně riskovali svoji práci, musel Michnik po návratu z vězení nastoupit do práce aby se uživil. S ohledem na neukončené univerzitní vzdělání nebylo než přijmout dělnickou pozici v továrně na výrobu lamp. I z této zkušenosti dokázal velmi dobře vytěžit. Dělnickou práci vykonával rok. Doba strávená v továrně mu přinesla uvědomění, jak je nutné, aby se spojily opoziční skupiny, pokud chtějí dosáhnout úspěchu. Začal sbírat kontakty mezi dělnickými předáky, scházel se s představiteli církve stejně tak, jako i nadále navštěvoval intelektuální kuloáry za účelem spojit opoziční skupiny do jednoho silného tábora.¹⁸⁸ V létě 1976 zemřel Antoni Słonimský – Michnikův mecenáš a ochránce před represí. Situace se pro něho tedy do velké míry znejistěla. Pochopil, že jedinou cestou k bezpečí před státní represí může být získání mezinárodního věhlasu. Jeho snaha se tedy upřela na publikační činnost v zahraničních médiích.¹⁸⁹

V létě roku 1976, kdy došlo k masovým protestům proti zvednutí cen potravin zejména ve městech Radom a Ursus, Michnik spolu s přáteli začal organizovat pomoc pro rodiny obětí represí které zůstaly bez prostředku. Michnik a jeho přátelé si rozdělili práci tak, aby byla co nejefektivnější. Sám se rozhodl sbírat podpisy pod Výzvu zahraničním spisovatelům.¹⁹⁰ V té době byl již pozván do Paříže Jeanem Paulem Sartrem, nepočítal ale s tím, že by mu byl vydán

186 BOUYEURE, C.: c. d., s. 84.

187 Tamtéž, s. 85.

188 PACZKOWSKI, A.: *Adam Michnik, czyli cudowne dziecko Kuronia i Kołakowskiego: szkic do portretu z czasów komunizmu*, s. 116-117.

189 BOUYEURE, C.: c. d., s. 191.

190 Výzva, nebo také dopis zahraničním spisovatelům, směřoval širokému spektru vážených a známých spisovatelů, o kterých se skupina polské opozice domnívala, že by mohli díky svému vlivu pozitivně ovlivnit události v Polsku. Mezi adresované patřili například Louis Aragon, Jeana Paul Sartre, Heidricha Boll, Gunter Grass, Arthur Miller atd.

cestovní pas. V zahraničí měla výzva velkou odezvu. Odpověď na ní publikovalo mnoho výrazných osobností v předních evropských a amerických novinách. Komunistická strana se tedy rozhodla zbavit Michnika vlivu tím, že jej nechá opustit zemi. Stejnou strategii zvolil i komunističtí předáci také v roce 1983, kdy mu byla navržená emigrace výměnou za propuštění z vězení. Odjezd do Francie se konal již v srpnu 1976 a návrat teprve na jaře 1977, proto se Michnik nemohl účastnit osobně oficiálního založení Výboru na obranu dělníků, ačkoli se na něm aktivně podílel ze zahraničí. Jeho cesta měla ale také zásadní význam pro polskou opozici, proslavila jej totiž v zahraničí.¹⁹¹

Po příjezdu do Francie mu bylo uděleno půlroční stipendium na pokrytí jeho nákladů spjatých s jeho pobytem. Michnik se stal brzy oblíbený v intelektuálních kruzích, které se zajímaly o reálný socialismus a jeho nástrahy. Francouzská levice totiž zažila šok již během publikování díla Alexandra Solženicina *Souostroví Gulag* na začátku 70. let. Snaha o udržení koherence levicového bloku způsobila, že lidé s vlastní komunistickou zkušeností byli vyhledáváni pro jejich názory a možnost jejich konfrontování. Tímto způsobem se Michnik setkával s představiteli extrémní a umírněné levice, pravice a katolickými intelektuály. Často také vystupoval na konferencích po boku předních evropských eurokomunistů. Během této druhé cesty se seznámil také s výraznými osobnostmi československé emigrace – Pavlem Tigridem, Jiřím Pelikánem a Antonínem Liehmem.¹⁹² Michnik se ve svých proslovech snažil apelovat na demokratickou levici, aby se důrazněji vyjadřovala proti represím v komunistických státech a vyvíjela tak nátlak na komunistické vlády. Často také zdůrazňoval nutnost distancovat se od politiky Sovětského svazu. K tomu nakonec došlo a komunistické strany v Itálii, Španělsku a částečně i Francii se přestaly ztotožňovat se sovětskou politikou. Jejich doktrínou se stalo získání moci pomocí demokratických voleb. Toto byl signál pro

191 BOUYEURE, C.: c. d., s. 165, 166.

192 Mezi další významné světové intelektuály, se kterými se seznámil ve Francii patřili Ghita Ionescu, Francais Furet, André Gluksmann, Edgar Morino, Vladimir Maximov a Francais Bondy.

polskou opozici, že je možná evoluce uvnitř komunistické strany, která může uznávat mechanismy demokracie. Je ale nutné obracet se na spojence uvnitř komunistických stran v Západní Evropě.¹⁹³

V Paříži se Michnikovi podařilo také dokončit svojí knihu *Kostel, levice, dialog*, a ačkoli byl na autora veden nátlak aby některé části z knihy smazal, knihu se v původním celku podařilo publikovat v nákladu 1600 kusů a setkala se s velkou odezvou jak v zahraničí, tak i v Polsku. Kniha byla považovaná za průlomovou nejen díky snaze najít společnou platformu pro dialog mezi laickou levicí a katolickou církví, ale také proto, že obsahovala zcela jiný pohled na dějiny Polské lidové republiky.¹⁹⁴ Úvahy, které se objevily v knize nepopisovaly jenom samotnou historickou skutečnost, ale dávaly také návod, jak se vyhnout nástrahám, které přinesly pro polskou opozici léta 1956 a 1970.¹⁹⁵

Kniha *Kostel, levice, dialog* byla předstupněm pronesení a publikování eseje *Nový evolucionismus* – díla, které z Michnika udělalo známou osobnost polské opozice také v zahraničí. Po pobytu ve Francii Michnik zamířil i do ostatních evropských metropolí aby získal nové kontakty a zejména podporu pro KOR. Na jaře 1977, kdy se vrátil do země aby se zpět zapojil do iniciativ KORu již bezpečnostní služby hledaly podnět pro jeho další uvěznění.

Michnik ke konci 70. let pokračoval ve svém opozičním aktivismu – střídavě na svobodě a ve vězení. Jeho odhodlání a vnitřní síla později pomáhala při vzniku Solidarity a úspěšnému polskému přechodu k demokracii.

193 Tamtéž, s. 170.

194 Tamtéž, s. 176, 177.

195 Více viz. MICHNIK, Adam: *Kościół, lewica, dialog*. Varšava, Biblioteka Gazety Wyborczej 2009.

3 IDEOLOGIE POLSKÉ OPOZICE V MICHNIKOVĚ DÍLE

3.1 Role katolické církve v komunistickém Polsku

Michnikovo politické myšlení bylo velmi ovlivněno fenoménem katolické církve, který se nijak nevyskytoval v jeho rodině, tudíž se s ním seznamoval sám, jen pomocí své zvědavosti a touze poznat podstatu polského myšlení. O církvi si také dlouho myslel, že reprezentuje pravé Polsko oproštěné od komunismu.¹⁹⁶ K tomuto názoru se ale dlouho názorově vyvíjel.

Velkou část svých studentských let vnímal církev po vzoru svých revizionistických vzorů jako něco, co stojí v protikladu s ideologií marxismu, kterou revizionisté uznávali. Po vlně represí, kterou zažil sám na vlastní kůži, kdy se jako student ocitl ve vězení, začal být fascinován církví jako samostatného systému uvnitř komunistického státu. Jak sám uvedl, náboženství je fenomén, který dovoluje lidem dýchat. Dovoluje poznat svět, jenž není ovlivňován státní mocí a tajnou policií.¹⁹⁷

Postavení katolické církve bylo v průběhu dějin velmi specifické a také se do značné míry měnilo. To vnímal i Michnik, který se snažil tento proces popsat ve své knize *Kostel, levice, dialog*, která byla jeho nejkomplexnějším dílem na toto téma.

Jako člověk vyrůstající v ateistické rodině s židovskými kořeny mohl rozvíjet svůj názor se značným odstupem. Jeho pohled na církev samozřejmě ovlivňoval samotný režim a ideologie. Jako zvědavý student vyhledával katolické časopisy, jež byly do značné míry jediným opozičním tiskem. Velmi dlouho jeho představu o polské církvi formovaly právě tato periodika. Četl rovněž Pastýřské listy vydané polským episkopátem. Jelikož nenavštěvoval kostel, byly mu

196 Adam Michnik (1946), bytem Varšava, Aleja Przyjaciół 3. šéfredaktor deníku Gazeta Wyborcza, polský disident, záznam učiněn 5. listopadu 2010 v Bratislavě (archív autorky)

197 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 188.

známé pouze názory církve z tohoto omezeného počtu zdrojů, které mu sloužily jako podklad k pozdějšímu psaní. Za nejcitelnější snahu porozumět roli církve v lidovém Polsku bylo pak vydání dříve zmíněné knihy, která se snažila navrhnout polské laické levici a katolické církvi dialog a spojení sil pro boj s režimem.

Svůj první dojem ze změn postavení církve ve státě cítil již ve škole, a to v roce 1956, kdy církev výměnou za loajalitu vůči režimu získala část svých pravomocí, včetně výuky hodin náboženství na školách. V Michnikově škole probíhal konflikt mezi rodiči požadujícími výuku náboženství a druhou částí rodičů, kteří byli proti. On sám s ohledem na původ rodičů přešel do sekulární školy.¹⁹⁸ S ohledem na fakt, že většina polské společnosti praktikovala katolickou církev, byly děti ze sekulárních škol často ze židovských a komunistických rodin. Tento fakt také determinoval Michnikovo okolí, ze kterého se vymanili jeho nejbližší přátelé.

Ačkoli se církev během gomulkovy éry začala emancipovat a obhajovat svoji pozici v polské společnosti, s čímž byl spjat i vznik mnoha odlišných katolických klubů, vnímal Michnik během studentských let církev „studenou“ stejně jako marxismus. Onen chlad vysvětluje tak, že po kulturní stránce neměly oba směry již čím oslovit své příznivce. Mínil také, že lidé chodí do kostela z důvodu tradice, nikoli vnitřního naplnění.

Později toto ale ve své knize značně přehodnocuje, do hloubky hodnotí počin polského episkopátu při oslavách milénia polského katolicismu, a zvláště pak snahu omluvit se německým biskupům.¹⁹⁹ Zejména pak fakt, že uznali velký přínos Němců do polské kultury a oddělili ideologii nacismu od německého národa.²⁰⁰ Snaha polských biskupů o smír s německým episkopátem vyvolal značnou nevoli uvnitř komunistické strany, a ačkoli měl dopis jasného adresáta a vyjadřoval názor biskupů, nikoli postoj polského národa jako celku, byl považován za nástroj církve k vměšování se do zahraniční

198 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 68.

199 Dříve zmiňovaný dopis polských biskupů určeného německým biskupům. Dnes je tento dopis známý zejména frází „Odpouštíme Vám, prosíme o odpuštění.“

200 MICHNIK, Adam: *Kościół, lewica, dialog.*, c. d., s. 61-64.

politiky. Podle Michnika na toto osočení reagovala církev velmi klidně a humánně, což ještě více posílilo její kredit, ačkoli pak musela čelit šikaně ze strany státní moci. Na druhou stranu kritizuje postoj laické levice, která díky svému pasivnímu postoji a neochotě vyjádřit veřejně solidaritu nepodpořila rozdílnou opoziční platformu, což potom zprostředkovaně vedlo k pasivnějšímu postoji církve, která vnímala protesty jako vnitřní záležitost komunismu. Na druhou stranu se kněží postavili za mládež. Kardinál Wyszyński pronesl kázání, ve kterém se ohradil vůči antisemitismu jako další provokaci státní struktury. Vyzval lidi ke vzájemné lásce a toleranci.²⁰¹ Episkopát pak jako celek v čele s kardinálem Wyszyńským a kardinálem Wojtylou vystoupil na obranu dobrého jména studentů. Upozornili na rozvrátecí charakter bezpečnostních složek, které během studentských protestů rozvraceli společnost stejným způsobem jako během oslav Milénia církve. Episkopát vyzýval také komunistickou stranu, aby v rámci zachování společenského příměří byli uvěznění studenti osvobozeni, aby byla média informována o událostech roku 1968, čímž by bylo očištěno dobré jméno studentů. V neposlední řadě pak vyzývali bezpečnostní služby, aby nezneužívaly svou moc a dodržovaly ústavu.²⁰² Hluboká analýza vycházející z Pastýřských listů a Wyszyńského publikací má za úkol přesvědčit laickou levici ke spolupráci s církví. Je také zřetelná Michnikova sebeevaluace a zhodnocení vlastních předsudků a chyb, kterých se dopustil ve své percepci církve v 60. letech.

Intelektuální katolicismus mající co nabídnout se podle Michnika začal objevovat v druhé polovině šedesátých let v časopise *Więź*, ve kterém běžela polemika „v církvi o církvi“.²⁰³ Toto periodikum se snažilo polemizovat s marxisty a revizionisty, a hledat společnou hodnotovou rovinu.²⁰⁴ V novinářské rovině vedly určitou formu dialogu dvojce noviny. Jednak samostatně stojící, Tadeuszem

201 WYSZYŃSKI, Stefan: *Idzie nowych ludzi plemię*. Poznań, Pallottinum 1973, s. 287.

202 Požadavky polského Episkopátu publikované v RAINA, Peter: *Political Opposition in Poland 1954-1977*. Londýn, Poets and Painters Press 1978, s. 144-145.

203 Tamtéž, s. 69-70

204 FRISZKE, A: *Anatomia buntu: Kuroń, Modzelewski i komandosi*, s. 75.

Mazowieckým vedená *Więź*, kde publikovali kromě Tadeusze Mazowieckého také Jerzy Zawieyský, Jerzy Turowicz.²⁰⁵ Šlo o periodikum reprezentující názory polské katolické levice, která tvořila určitou opozici biskupům a polemizovala s laickou levicovou inteligencí.²⁰⁶ Díky T. Mazowieckému bylo umožněno řadě intelektuálů židovského původu publikovat v tomto periodiku pod pseudonymem již od konce 60. let.²⁰⁷

V časopise *Argumenty* pravidelně publikovali lidé spjatí s revizionismem jako Adam Michnik, tak i jeho velký vzor Leszek Kołakowský. Dialog o hodnotách mezi marxismem a církví trval až do zvolení polského papeže Jana Pavla II. v roce 1978, pak již církev podle Michnika neměla potřebu dialogu.²⁰⁸ Jak v roce 2010 Michnik k tehdejšímu zvolení papeže vyjádřil: „To, co se zdálo Polákům jako největší výhra, bylo pro Polsko i největší pastí. Církev přestala přijímat kritiku.“²⁰⁹

V knize *Między Panem i Plebanem* Michnik dokazuje, jak velkou znalost o katolické církvi disponoval. Je to patrné zejména z jeho rozboru jednotlivých názorových směrů náboženských novin, které v zemi vycházely. Uvědomoval si totiž, že vliv církve, který vycházel zejména z možnosti publikovat velké množství literatury bez velkých zásahů recenzí, dovoluje vzniknout nezávislé kultuře, která nemá žádné vazby se strukturou moci.²¹⁰

Michnik se dostal k studování katolického náboženství skrz zkoumání církve a jejích institucí. Zejména po přečtení knihy Bohdana Cywińskiego *Rodokmeny nepokorných (Rodowody niepokornych)* změnil svůj postoj vůči církvi. Cywiński totiž ve své knize vybízí mladou rebelující levici, a nabízí jí možnost nového pohledu na církev. Stejným způsobem vybízí církev, aby se vrátila k

205 Všichni tři byli významní polští novináři. Jerzy Turowicz byl dlouho šéfredaktorem novin „Tygodnik Powszechny“, Jerzy Zawieyski redaktorem časopisu „Znak“ a „Tygodnik Powszechny“, Tadeusz Mazowiecki byl šéfredaktorem časopisu „Więź“. Všechny citované časopisy patřily k společensky náboženským periodikům.

206 MICHNIK, Adam: *Nowy Ewolucjonizm.*, c. d., s. 108.

207 FALK, Barbara: c. d., s. 20.

208 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 74.

209 Adam Michnik (1946), bytem Varšava, Aleja Przyjaciół 3. šéfredaktor deníku Gazeta Wyborcza, polský disident, záznam učiněn 5. listopadu 2010 v Bratislavě (archív autorky)

210 FALK, B. J.: c. d., s. 21.

svým původním hodnotám chudoby a morálního zázemí a inspirace pro společnost. Cywiński metaforicky ve své knize dokázal odpovídat na otázky mladé generace roku 1968, proto se jeho kniha stala pro tuto generaci inspirativní.²¹¹ Odlišný způsob myšlení intelektuála, který se vymanil z katolických kruhů Michnika oslovil. Tuto knihu také považoval za zlomovou.²¹² Nastolila mu směr v jeho velkém zájmu o církve a její postoj vůči režimu. Vnímá stanovisko církve vůči režimu jako svobodu. Také si myslel, že *Tygodnik Powszechny* je ta „skutečná polská církev“. Jak ale později zjistil, byl to jen ostrůvek v moři.²¹³ Od začátku 70. let se učil díky dialogu s KIK (Klub katolické inteligence) jiný způsob myšlení a prezentování oněch myšlenek.²¹⁴

Kvůli své posedlosti zkoumat katolickou církev a její postavení v Polsku byl také nepochopen svými přáteli.²¹⁵ V roce 1972 dostal Michnik spolu s přáteli poštovní zásilku s nahrávkou od Jana Grosse, Aleksandra Smolara a Ireny Grudzińskiej. Ti nahráli pro své přátele z Polska vzkaz, ve kterém dávají najevo svůj údiv a nepochopení k příklonu ke katolické církvi.²¹⁶ Jeho bádání jej přivedlo ke zjištění, že nelze pochopit Polsko, pokud nepochopíme roli katolické církve v něm. Potřeba shromáždit tyto své myšlenky jej přivedla k napsání jeho knižní prvotiny *Kostel, levice, dialog*, kterou začal tvořit v roce 1975.²¹⁷ Kromě klasického hledání odpovědi na otázku jaké je postavení církve v Polsku a proč tomu tak je, načrtává značnou revizi vlastního vztahu k ní, ale také vztahu polského národa. Důležitým okamžikem se stalo nastolení komunismu, kdy církve bránila klasické morální hodnoty jako jsou pravda, svoboda a lidská důstojnost. Společnost, ačkoli věřící, nereagovala dostatečně na uvěznění polského kardinála Wyszyńskiego ani na zrušení katolického časopisu

211 CYWIŃSKI, Bohdan: *Rodowody niepokornych*. Varšava, PWN 1971, s. 387.

212 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s.

213 Adam Michnik (1946), bytem Varšava, Aleja Przyjaciół 3. šéfredaktor deníku *Gazeta Wyborcza*, polský disident, záznam učiněn 5. listopadu 2010 v Bratislavě (archív autorky)

214 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 197.

215 Tamtéž, s. 184-185.

216 Adam Michnik (1946), bytem Varšava, Aleja Przyjaciół 3. šéfredaktor deníku *Gazeta Wyborcza*, polský disident, záznam učiněn 5. listopadu 2010 v Bratislavě (archív autorky)

217 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 186.

Tygodnik Powszechny. Církev si ale během totality a skrz omezenější možnosti udržela postoj obránce morálních hodnot. Ačkoli zůstal ateistou, převládalo u něj vědomí intuice etiky zodpovědnosti, a to zejména za druhé lidi, podobně jak vyjádřil svoje vnímání náboženství Albert Camus.²¹⁸

Sám Michnik přiznává, že dlouho neuměl ocenit pozitivní vliv kardinála Wyszyńskiego, a faktu, že církev neustoupila komunistickému nátlaku. Během prohlubování svých znalostí začal Wyszyńskiego jinak číst. Pochopil, že je to katolický politik bránící Polsko před komunismem.²¹⁹

3.2 Názory na komunismus a socialismus.

Vzhledem k jeho rodinným kořenům měl Michnik na začátku 60. let velmi blízko k marxismu, potažmo komunismu jako ideologii. Prostředí diskusních klubů, které mělo sekulární marxistický charakter, jeho důvěru k těmto ideologiím jen podporovalo. Přebíral také do velké míry myšlenky L. Kołakowského, a jeho názor, že „...každá ideologie musí být přizpůsobená době a prostředí, ve kterém je aplikována. Její přizpůsobení by mělo být společným úsilím intelektuálů...intelektuálové by měli taktéž zůstat myšlenkově svobodní a nepodléhat politickému tlaku. Je to nutné nejenom ve jménu svobody vědění, ale také pro komunismus samotný.“²²⁰ Z tohoto hlediska Michnik také často ve svém mládí kritizoval způsob vedení komunistického státu, nikoli marxismus jako ideologii. Kołakowský dále ve svém díle tvrdí, že „...intelektuálové musí bojovat za sekularizaci myšlení a budovat respekt pro plně sekulární způsob myšlení. Tento proces není dokončený a nebyl by možný bez opozice širokých mas lidí...kterých doktrínou je antiintelektualismus...“²²¹ Tyto myšlenky důležitosti sekulárních intelektuálních kruhů, které

218 Tamtéž. 185.

219 Adam Michnik (1946), bytem Varšava, Aleja Przyjaciół 3. šéfredaktor deníku *Gazeta Wyborcza*, polský disident, záznam učiněn 5. listopadu 2010 v Bratislavě (archív autorky)

220 KOŁAKOWSKI, Leszek: *Marx Needs to be Resurrected*. In: STEELE, Jonathan: *Eastern Europe since Stalin*. Londýn, David & Charles 1974, s. 73, 75.

221 Tamtéž, s. 74.

jsou zcela jiné od nesekulárních mas, ovlivnilo nejen Michnika, ale také jeho přátele, kteří spolu s ním působili v Klubu hledačů rozporů a také jako „Komando“ na univerzitě. Michnik tyto myšlenky přehodnotil zejména po svých životních zkušenostech roku 1968 a pozdějším pobytu ve vězení, kdy odvrhl marxismus jako ideologii, ale také pochopil, že pro změnu režimu bude nutné najít způsob komunikace s ostatními opozičními kruhy, jako katolické a dělnické prostředí.²²²

V době, kdy začal publikovat a zcela se odklonil od marxismu a komunismu, bral pojem socialismu ve dvojím smyslu. V první řadě jako systém spravedlivé společnosti, v druhé řadě jako systém, ve kterém je tato myšlenka implementována se všemi úskalími, a chybami které kritizoval. Tvrdil, že komunismus se snažil zakořenit v podvědomí společnosti. Poprvé to bylo v roce 1956, když mystifikoval hesly demokracie a nezávislosti, a podruhé, když v roce 1968 používal ve svých sloganech antisemitismus a nacionalismus.²²³

Ve své eseji *Deset let po intervenci* hodnotí ve své analýze socialismus na příkladu Pražského jara. Tato událost v československých dějinách byla pro něho traumatizující a velmi často ve svém díle zdůrazňoval svůj stud za to, že se Polská lidová republika se svou armádou připojila k intervenci. Na druhou stranu na rozdíl od svých kolegů chápe důvody, proč k tomuto zásahu došlo, a to zejména vycházejíc z teoretického rámce socialismu a kontrarevoluce. Michnik totiž chápe události v Československu během Pražského jara jako kontrarevoluci, protože to byly události, které podkopávaly socialismus. Vycházejíc ze zkušenosti, kdy se společnost postavila ostře proti režimu jak v Československu tak i Polsku, tvoří teorii, jakým způsobem by měla opozice působit, aby nedocházelo k ostrým střetům.²²⁴

222 Adam Michnik (1946), bytem Varšava, Aleja Przyjaciół 3. šéfredaktor deníku Gazeta Wyborcza, polský disident, záznam učiněn 5. listopadu 2010 v Bratislavě (archív autorky)

223 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 143.

224 MICHNIK, Adam: *W dziesiętą rocznicę interwencji*. In: MICHNIK, Adam: *Szanse polskiej demokracji*. Varšava, Biblioteka Gazety Wyborczej 2009, s. 55-58. (Poprvé byla esej vydána v srpnu 1978.)

3.3 Postoj k antisemitismu v Polsku

Počet příslušníků národnostních menšin v Polsku po druhé světové válce byl malý. Nejvýraznější emigrační vlna, kterou povolil polský státní aparát, tvořili Poláci židovského původu odcházející zejména do Palestiny.²²⁵ Židé, kteří během druhé světové války pobývali v Sovětském svazu a po válce se vrátili do PLR bez záměru emigrovat do Izraele, tak učinili zejména ze svého ideologického přesvědčení. Po návratu pak zaujali vysoké komunistické posty. Během budování Polské lidové republiky tvořili Židé až 50% Úřadu veřejné bezpečnosti.²²⁶

Michnik je ve vnímání polského antisemitismu velmi mírný. Sám se za Žida nikdy nepovažoval, pro něj bylo mnohem zásadnější být Polákem.²²⁷ Útoky na svou osobu navíc vnímal spíše jako útok na jeho ateismus, než jako etnicky laděnou represi. Často se také zmiňuje o tom, že slovo Žid v polštině nemusí být nijak etnicky nebo nábožensky myšleno, jde spíše o určitou formu hanlivého slova.²²⁸

Poláci podle Michnika dvě stě let neměli možnost rozhodovat o svém osudu, jelikož byli nad nadvládou tří jiných velmocí. Tím jim byla část myšlenkových proudů nastolená, aniž by to byl přirozený proces myšlenkového vývoje. Reálný socialismus měl také dvě možnosti kam se ubírat. Buď cestou polského října 1956 případně Pražského jara, nebo cestou hledání vnitřního nepřítele. Tím mohli být buď Němci, jak se stalo během útoku režimu na dopis biskupů adresovaného svým německým protějškům, který se nesl myšlenkou „my odpouštíme Vám, a Vás prosíme o odpuštění.“²²⁹ V roce 1968 režim stejně tak zaútočil na lidi židovského původu. S ohledem na tyto okolnosti se změnil i Michnikův názor, který začal být podstatně kritičtější.

225 TOMASZEWSKI, Jerzy: *The Socialist Regimes of East Central Europe*. Londýn, Routledge 1989, s. 189.

226 BETHEL, N.: c. d., s. 259.

227 V 80. letech dal dokonce pokřtít svého syna Antoni Michnika.

228 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 68.

229 Více viz. KALICKI, Włodzimierz: *Geneza i skutki listu biskupów: zaproszenie do przyzwoitości*. Gazeta Wyborcza, 11. 4. 2005. (<http://wyborcza.pl/1,75478,3001783.html>)

Michnik nepovažoval Gomułka za antisemitu a jeho projev na kongresu odborových svazů do jisté míry ospravedlňuje. K jeho názoru se přiklání i Nicolas Bethel, který ve své knize tvrdí, že antisionistická propaganda vedená státním aparátem v druhé polovině 60. let byla vedená zejména ministrem vnitra Mieczysławem Moczar. Gomułka, který měl sám za manželku Židovku, s mnoha projevy propagandy nesouhlasil, neměl ale často plnou kontrolu nad situací.²³⁰ Władysław Gomułka ve svém projevu zdůrazňoval, že sionismus jako takový, není natolik nebezpečný jako fakt, že studenti podkopávající komunistický režim jsou často potomky důležitých komunistických představitelů. Předpokládal také, že podpora Izraele během Šestidenní války vycházela z židovského nacionalismu.²³¹ Podle Roberta Wistricha se Gomułka snažil získat Moczarovy příznivce projevem umírněného antisemitismu.²³²

Navíc, jak dodává Michnik, se Gomułka, který sám pobyl několik let ve vězení, cítil ohrožen snahou Moskvy dosadit vlastní lidi, a stejně tak měl obavy z neupřímnosti lidí židovského původu.²³³ Tyto jeho obavy vycházely z toho, že mnoho polských Židů bylo propojeno se stalinistickým režimem, kterého byl Gomułka oponent a nepřítel. Podle Michnika měla svůj podíl viny na antisionistické propagandě i katolická církev. Michnik dlouho nevěřil že by se katolická církev mohla uchýlit k antisemitismu. Přesvědčoval jej o tom hlavně silný odpor Tadeusze Mazowieckého k antisemitismu, v jehož duchu se nesl celý časopis *Więź*. Antisemitismus tedy vnímal výhradně jako nástroj strany.²³⁴ Později si ale začal uvědomovat postoj katolických kruhů mimo *Więź*, které nezaujaly razantní stanovisko. Kardinál Wyszyński se podle Michnika nikdy veřejně ve svém kázání nepostavil proti antisemitismu ze strany vlády, a nijak jej ani neodsoudil.²³⁵ Michnik se v tomto postoji částečně mylí, jelikož

230 BETHEL, N.: c. d., s. 264.

231 GOMUŁKA, Władysław: *On the Jews*. In: STEELE, Jonathan: *Eastern Europe since Stalin*. Londýn, David & Charles 1974. s. 153.

232 WISTRICH, R. S.: c. d., s. 162.

233 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 141.

234 Adam Michnik (1946), bytem Varšava, Aleja Przyjaciół 3. šéfredaktor deníku *Gazeta Wyborcza*, polský disident, záznam učiněn 5. listopadu 2010 v Bratislavě (archív autorky)

235 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 147.

biskupové ve svých kázáních a pastýřských listech vyzývali k vzájemné toleranci a ustoupení od jakýchkoli forem projevu xenofobie.²³⁶ Postavit se přímo proti Gomułkově režimu bylo ale již pro církev na konci 60. let obtížné. Byla totiž ve stejné nevoli, jako opoziční hnutí studentů Varšavské univerzity.

Michnik také několikrát zdůrazňoval, že po svém druhém propuštění z vězení, již považoval marxismus za stejné zlo jako fašismus. Mohlo to být ovlivněno do velké míry také rétorikou výsledků ve vězení kde od roku 1968 seděl ve vyšetřovací vazbě spolu s dalšími přáteli: Modzelewským, Kuroňem, Barbarou Toruńczyk, Sewerynem Blumsztajnem a jinými. Prokurátor totiž několikrát zdůrazňoval nebezpečí židovské konspirace a také všeobecné židovské hrozby. Kromě Kuroňe byli všichni uvěznění židovského původu, proto byla tato rétorika během soudu pro prokuraturu užitečná. Karol Modzelewský na obranu přirovnal jeho postoje k postojům v Německu během vydání Norimberských zákonů. Toto přirovnání pak bylo pro odsouzené velmi živé.²³⁷ Když byl Michnik propuštěn z vězení, velká část jeho ročníku již byla v zahraničí. Velká vlna emigrace do Dánska, Spojených států a Izraele se týkala lidí, kteří se do té doby považovali pouze za obyčejné Poláky, režim z nich ale udělal nepřátele v očích národa.

Dříve vysoce postavení lidé židovského původu přišli o práci, byli vyloučení z univerzity, a často také přišli o bydlení. Mnoho z nich považovalo odjezd ze země pouze za krátkodobou záležitost. Málokdo z nich se ale vrátil. Leszek Kołakowský, Michnikův velký revizionistický vzor, také emigroval. Pro Adama to ale nebylo zklamání. Byl rád že Kołakowský může dále bádát v univerzitním prostředí a volně publikovat své myšlenky. On sám necítil potřebu emigrovat. Několikrát ve svých vzpomínkách uváděl, že by pro něj emigrace znamenala nevyřízení si účtů. Během jednoho z výsledků

236 IONESCU, G.: c. d., s. 197.

237 KUROŇ, J.: c. d., s. 302-303.

po zadržení dokonce vyšetřovateli který jej nabádal k emigraci řekl, že emigruje do Izraele, pokud on emigruje do Sovětského svazu.²³⁸

V hledání jeho vlastního postoje židovských kořenů mu pomohl jeho nestor a zaměstnavatel Antoni Słonimský, který měl židovské předky stejně jako Michnik. Jeho postoj také Adam do velké míry převzal, Słonimský byl totiž hrdý na to, jak jeho předci přispěli k rozvoji polských dějin a kultury, ale tímto pro něj tato kapitola končila.²³⁹

Židé byli také do určité míry pro polskou katolickou víru nebezpeční. Nešlo o ortodoxní Židy patřící do židovské obce, nýbrž o asimilované vzdělané Židy, kteří často konvertovali na katolickou víru. Tito lidé totiž přinášeli do katolické církve nový nadsled, který se mohl stát do určité míry nepohodlný.²⁴⁰

3.4 Postoj k vlastnímu politickému působení

Již v roce 1969, kdy byl propuštěn z vězení, byl Michnik determinován rozhodnutím neemigrovat, a pracovat na sobě tak, aby z něj byl historikem. Neměl žádné politické ambice. Režim byl pro něj naprosto cizí, a nechtěl jít cestou politické opozice jako někteří jeho přátelé. Toto své osobní rozhodnutí nepůsobit v politice dodržel až na krátké politické intermezzo během jednání u kulatého stolu a době v prvního demokratického parlamentu. Na začátku sedmdesátých let stál Michnik u rozhodnutí, zda půjde cestou L. Kołakovského, tedy myslitele a filozofa, nebo cestou J. Kuroně – rebela a provokatéra režimu. Z počátku se zdálo, že jeho začátky publikační činnosti a vhloubení se do pořád širšího spektra dostupné literatury budou znamenat přiblížení se vzoru L. Kołakovského. Ale již v roce 1974 se naplno projevil jeho aktivismus kdy byl zadržen bezpečnostními službami za sbírání podpisů k petici pro podporu polských rodin žijících v Sovětském svazu.²⁴¹ Jak sám přiznává,

238 BOUYEURE, C.: c. d., s. 62.

239 MICHNIK, A. – TISHNER, J. – ŻAKOWSKI, J. : c. d., s. 216-217.

240 Tamtéž, s. 147.

241 PACZKOWSKI, A.: *Adam Michnik, czyli cudowne dziecko Kuronia i Kołakowskiego: szkic do*

neměl rád označení disident. Toto slovo pro něj znamenalo rebela, bílou vránu v systému. On a jeho přátelé bojovali proti diktatuře, kterou vnímali jako diktát skupiny kriminálních nad většinovou společností.²⁴² Největší otázkou pro Michnika byl způsob, jak se může Polsko zbavit vlivu Moskvy. Společný nepřítel, kterým byl Sovětský svaz tak dokázal spojit opoziční kruhy – nacionalisty, demokraty.

V roce 1976 se Michnik otevřeně přihlásil k ideologii demokratické levice. Prohlásil také, že je nutné bojovat proti nacionalismu, šovinismu, xenofobii a společenské nerovnosti. Uznal, že ačkoli je socialista, považuje za největšího nepřítele rozvoje, demokracie a socialismu totalitní režim.²⁴³

3.5 Nový evolucionismus

Mezi texty, které Michnika proslavily v době komunismu, byla bezesporu esej *Nový evolucionismus*. Předkládá totiž koncept lišící se od předešlého opozičního myšlení. V mnoha otázkách jsou myšlenky obsažené v eseji velmi progresivní, a jsou založené na velmi silných argumentech. Z všeobecného hlediska lze tedy říci, že tato esej patří mezi jeho nejvýznamnější díla napsaná v období komunismu.

Michnik svou práci zakládá na původním opozičním myšlení, které předpokládalo, že se dá režim změnit dvěma způsoby: buď po vzoru Pražského jara bude změnu iniciovat samotná strana a hlavně její vůdci typu Alexandra Dubčeka²⁴⁴, nebo dojde k radikální a rychlé změně iniciované mobilizací mas. Tyto dva pohledy na změnu byly stěžejní pro levici 19. století. Pro 20. století, jak přiznává Michnik, je revoluce nereálná a nebezpečná. Také silné struktury podzemí, které fungují na základě ilegality, jsou pro společnost spíše kontraproduktivní. Vytvářejí totiž záminku pro represí a provokaci ze strany bezpečnostních složek. Alternativou takového působení je

portretu z czasów komunizmu., c. d., s. 117.

242 MICHNIK, A.: *Wyznania nawróconego dysydenta.*, c. d., s. 248.

243 MICHNIK, A.: *Kościół, lewica, dialog.*, c. d., s. 16.

244 Alexander Dubček (1921-1992) byl prvním předsedou komunistické strany v letech 1968-1969. S jeho vládou bylo spjato období Pražského jara a budování „socialismu s lidskou tváří“.

opoziční vystupování v takových mezích, které vedou k dílčím státním ústupkům a nedávají bezpečnostním složkám dostatečný podnět pro zakročení. Účinnost této metody se potvrdila během působení KORu, kdy bylo zřetelné, že si opozice vybrala taktiku inspirovanou Španělskem, která chce dosáhnout změny postupně, a zavrhl Portugalský model charakteristický rychlým a násilným převzetím moci.

Esej *Nový evolucionismus* vznikla náhodou v roce 1976, kdy byl Michnik pozván Jeanem-Paulem Sartrem do Paříže na konferenci. Michnik esej přednesl během dvou různých příležitostí. Poprvé na konferenci organizované filozofem Krzysztofem Pomianem, Pierrem Kendem a nadací *Maison des sciences de l'homme* u příležitosti 20. výročí polského a maďarského Října 1956. Podruhé Michnik přednesl svojí esej v Besancon díky pozvání Annie Kriegel. Nosným posláním vzniku díla bylo ukázat praktický návod pro řešení situace v komunistickém režimu.²⁴⁵

Velkého úspěchu dílo dosáhlo zejména kvůli tomu, že navrhovalo „politiku středu“, tedy způsob vedení opozice, který se měl vyhnout dvěma extrémům: revizionismu vedoucímu k nechtěné spolupráci s režimem, a revoluci, která by musela být iniciovaná mobilizací mas jako například během Pražského jara. Jak ale historická zkušenost ukázala, mobilizace společnosti v Maďarsku 1956 a Československu v roce 1968 měla za následek intervenci vojsk Varšavské smlouvy.

Michnik ve své eseji vychází z několika historických událostí, které jsou stěžejní pro jeho úvahy a východiska. První částí eseje je tedy zhodnocení opozičních myšlenkových proudů, které byly pro polskou opozici významné. Postupem času se ale ukázalo, že předpoklady, na kterých tyto myšlenkové proudy stavěly, byly v konečném důsledku mylné, díky čemuž došlo k přehodnocení přístupu ke komunistickému režimu a jeho změně. Michnik uvádí, že Polský Říjen, tedy události roku 1956, které vedly k značné

245 Adam Michnik (1946), bytem Varšava, Aleja Przyjaciół 3. šéfredaktor deníku *Gazeta Wyborcza*, polský disident, záznam učiněn 5. listopadu 2010 v Bratislavě (archív autorky)

liberalizaci a naději na změnu, přinesly do intelektuálních kruhů naději, že se systém může sám vyvinout - projít evolucí do podoby, která by byla společensky přívětivá. Touto myšlenkou se zabývaly hlavně dva dříve analyzované myšlenkové směry: revizionismus a neopozitivismus. Ačkoli byl sám v mládí přívržencem revisionismu, a choval hlubokou úctu k představitelům neopozitivismu, v roce 1976, kdy esej vznikla, nastínil všechny nepravdivé domněnky, kvůli kterým oba proudy pod tíhou historických událostí zanikly jako ideologie pro některé opoziční kruhy.

Revizionismus a jeho představitelé považovali vnitřní změny ve straně za jasný signál možné evoluce. Konečnou fází této evoluce pak měl být socialismus, ve kterém vládnou osvícení lidé s progresivním myšlením. Druhý směr – neopozitivismus nejvýrazněji prosazován Stanislavem Stommou, si kladl za cíl vytvoření politických skupin, jako například parlamentní skupinu ZNAK, které by mohly využít příhodný okamžik a převzít politickou moc. Obě koncepce, které se například lišily rozdílným pohledem na Sovětský svaz a byly také podporované rozdílnými společenskými skupinami, vycházely z premisy, že je nutná reforma režimu. K té má dojít na základě přirozené evoluce, která je stimulovaná uvnitř strany (způsob, jak k tomu má dojít, byl v obou koncepcích odlišný). Představitelé obou směrů také věřili, že dopomohou této změně. Jelikož ani jeden směr nepředpokládal podle Michnika, že může dojít k evoluci na základě organizování dlouhodobého společenského tlaku, nelze mluvit zcela o opozičních kruzích. Ačkoli totiž oba směry režim kritizovaly, působily v rámci jeho struktur.

Michnik ve své eseji zdůrazňuje, že ačkoli revisionismus i neopozitivismus musely jednoznačně vést k totální deziluzi, jejich vrcholní představitelé pozitivně ovlivňovali společnost svou publikační a diskusní činností. Všechny jejich aktivity vedly k vytváření politických názorů lišících se od oficiální komunistické doktríny, což dopomohlo k myšlenkovému pluralismu uvnitř společnosti. Pro revizionisty bylo největší porážkou jejich postupná

eliminace z mocenských kruhů, jelikož věřili, že právě liberalizace těchto kruhů bude klíčem k reformě komunistického režimu.²⁴⁶ Fakt, že Michnik spojil ve svém díle revizionismus s pocitem deziluze a zklamání poukazuje také na jeho vlastní introspekci. Uznává ale, že právě revizionismus přiměl mnoho lidí politicky přemýšlet bez toho, aby se uchýlili k „vnitřní emigraci“ - tedy stavu kdy propadají všeobecné skepsi a bezmocnosti vůči politické situaci.²⁴⁷

Mezi milníky, které ovlivnily strategii opozice, bylo bezesporu Pražské jaro v Československu. V době studentských protestů na jaře 1968, kterých se sám aktivně účastnil, zněl ulicemi slogan „čekáme na svého Dubčeka“. Právě československé uvolňování komunistického režimu ukázalo, že změna vedená politickým vůdcem je možná. Na druhou stranu následná intervence vojsk Varšavské smlouvy ukázala, že jakákoli vnitrostátní snaha o liberalizaci režimu bude čelit represi ze strany Kremlu. Tímto směrem se také začalo ubírat politické myšlení Poláků bojujících za svobodu. Věřili totiž, že pokud se jim podaří mobilizovat masy, dojde k stejné národní tragédii jako v Československu. K této ztrátě naděje na změnu navíc přispívala častá přítomnost sovětských vojsk v Polsku, zejména pak ve Varšavě z důvodů vojenských cvičení.

Michnik pomocí svojí eseje vysvětluje, proč byla intervence do Polska málo pravděpodobná. Vychází z zájmů potencionálních zapojených aktérů - polských komunistických elit, sovětských komunistických elit a také demokratické opozice v Polsku. Pro polské komunistické elity by byla intervence stejnou tragédií jako pro elity v Československu. Nejen že by přišly o svou legitimitu vládnout společnosti, ale zajisté by došlo k reorganizaci a hledání viníků. Na druhou stranu sovětské elity by při svém zvažování možné intervence musely přihlédnout k možnosti velké vlny nevole ze strany ostatních globálních mocností, tak jak se tomu stalo během intervence do Maďarska a Československa. Silným ovlivňujícím faktorem by bylo také povědomí o silné polské antipatii vůči Sovětskému svazu. Pokud

246 MICHNIK, A.: *Nowy Ewolucjonizm.*, c. d., s. 103-104.

247 Tamtéž, s. 105.

by přece jen došlo k intervenci, jak dokazuje Michnik, Sovětský svaz by jistě vyhrál na bitevním poli, následkem čeho by se odehrály velké masakry determinovaných Poláků, politicky by ale Sovětský svaz prohrál, což by mohlo vést k destabilizaci celého komunistického režimu.²⁴⁸

Michnik dále upozorňuje na mýtus dobrého komunistického vůdce, který je podle něj pochybný. Má totiž své limity, stejně jak se ukázalo v Československu. Komunistický vůdce totiž musí reflektovat požadavky Moskvy. To, co se stalo v Československu, ale silně naznačilo křehkost totalitního režimu a zoufalství velmoci, která chtěla hroutící se systém za každou cenu udržet.²⁴⁹

Revizionisté chtěli být v komunistické straně z toho důvodu, aby mohli čekat na „svého Dubčeka“ a podporovat ho v jeho reformách. Podle Michnika toto chování pouze vedlo k podpoře totality. Na druhou stranu ale Pražské jaro přineslo poznání, že evolucionismus uvnitř komunistické strany je do určité míry možný, změny musí být ale prováděny na základě takové strategie, která by zamezila vojenské reakci.

Nový evolucionismus, tedy způsob nastolování změn, který má také zamezit násilné reakci, má být podle Michnika vždy pomalý a postupný bez jakéhokoli projevu násilí. Hlavními protagonisty docilování změn mají být dělníci a studenti.

Při snaze dosáhnout reformy se vždy vyskytují dvě zásadní otázky: je v komunistické straně dostatečně velké liberální křídlo, které by mohlo změny iniciovat? Může se projevit vnitrostranický revizionismus? Může demokratická opozice hledat svého spojence uvnitř komunistické strany? Podle Michnika jakákoli liberální tendence uvnitř strany nikdy nepovede k tak radikálním změnám, jakými jsou politický pluralismus a demokracie. Určité stranické struktury mohou na druhou stranu pochopit, že pro větší úspěšnost implementace politické moci je třeba spolupracovat se společenskými kruhy snažícími se o politický pluralismus, než se

248 MICHNIK, A.: *Nowy ewolucjonizm*. c. d., s. 110, 111.

249 Tamtéž, s. 106, 107.

vydat cestou represe vůči nim. Takovéto pragmatické politické struktury uvnitř strany mohou být pro demokratickou opozici partnerem uvnitř systému, pomoci kterého bude možno dosahovat politické kompromisy. Vůdci demokratické opozice by neměli v žádném případě propadat víře, že existuje dobrý komunistický vůdce. Měli by se vyvarovat alibismu, založeném na hypotéze, že příští vedení strany může být podstatně horší, proto není záhodno vyvíjet přehnaný tlak na to současné. Opoziční vůdci by si měli vždy vytvořit nejdřív vlastní politické cíle, na základě kterých se pak budou snažit vytvářet kompromisy s vládou. Povinností opozice je neustále veřejné působení, vystupování, vytváření alternativy. Tyto činnosti by měly být povinností drobné hrstky inteligence, která věří ideálům polských bojovníků za svobodu působících na začátku 20. století. Inteligence by měla vytvářet ideové podmínky pro dělníky a studentské hnutí, které by daly evoluci jistou dynamiku. V době, kdy neexistuje svobodný tisk, má totiž inteligence svou morální povinnost vůči společnosti vzdát se materiálních zisku a uznání, a bojovat za pravdu. Každý takovýto akt odporu vůči klasické komunistické doktríně podle Michnika vede k vytvoření demokratického socialismu – doktríny která je jediná a správná, tvořená svobodnou společností.

V díle Nový evolucionismus Michnik jasně ukazuje své politické preference. Stejně jako jeho spolupracovníci působící v opozičních kruzích věřil, že nejlepším typem politického režimu je demokratický socialismus. Jeho myšlenky tedy oslovovaly zejména levicové kruhy. Pro nacionalisty a pravici bylo mnoho jeho myšlenek nepřijatelných.

Michnik často ve svých dílech vyzýval k univerzálním hodnotám a společenské rovnosti. Odsuzoval přitom yenofobii, náboženský fanatismus a také nacionalismus. Tyto jeho hodnoty byly vytvořeny zejména na základě jeho vlastních zkušeností. Jako nevěřící člověk židovského původu velmi často v polské společnosti čelil různým druhům nenávisti. Režim proti němu často využíval antisionistickou propagandu, pro katolické kruhy byl nepřijatelný jako ateista židovského původu, který vyrůstal v marxistickém prostředí.

Nutno ale říci, že jeho aktivní působení silně ovlivňovalo ideologii opozičního hnutí. Jeho taktika jednání s režimem byla promítnuta nejenom do působení KORu, ale také do ideologie Solidarity – nejvýznamnějšího polského opozičního hnutí.

ZÁVĚR

Tato práce vychází ze snahy nastínit vliv Adama Michnika na ideologii polské opozice do roku 1980. Pro dosažení tohoto cíle práce jsou zhodnocovány všechny faktory, které ovlivňovaly vývoj jeho politického myšlení v teoretickém, historickém i politickém kontextu. Členění práce přispívá k snazšímu postupnému potvrzování hypotézy této práce.

V první kapitole, která je záhy členěná do podkapitol, se práce zaměřuje na teoretické východiska opozice v nedemokratických režimech, zejména pak v komunistických režimech Střední a Východní Evropy. Práce ukazuje na problém, jak obtížně se tento druh opozice systematizuje na rozdíl od opozice režimu demokratických. Dokazuje také, že velmi důležité pro teoretické hledisko je zohlednit všechny specifika dané země. Postupně pak první kapitola přechází do specifikace polského prostředí a reálií, které se liší od ostatních východoevropských systémů svou společenskou strukturou, dramatickými změnami území a historickou zkušeností s sousedícími velmocemi – Ruskem a Německem. Výsledkem této podkapitoly je zjištění, že nejvíce polskou opozici determinovaly velké antisovětské nálady napříč společnostmi a také fakt, že se většina společností nedokázala s tímto systémem identifikovat.

Další důležitou částí první kapitoly jsou jednotlivé podkapitoly věnované nejdůležitějším opozičním myšlenkovým směrům v Polsku do roku 1980, kterými byli zejména revizionismus, neopozitivismus, studentské hnutí mobilizované v roce 1968 a Výbor na obranu dělníků KOR. Popis je koncipován tak, aby se výzkum těchto skupin dotýkal vztahu Adama Michnika k těmto skupinám, popřípadě jeho aktivitám uvnitř nich, což vede k tomu, že již po první kapitole jsou zřetelné sociální tlaky v Polsku vedoucí ke vzniku různých opozičních skupin v závislosti na prostředí a preference lidí, kteří v nich participovali. Tato část práce přináší zjištění, že mezi myšlenkové proudy, které Michnika ovlivňovaly, náleží zejména revizionismus

reprezentovaný Jackem Kuroněm a Leszkiem Kołakowským, tedy lidí, kteří měli na vývoj Michnikova politického myšlení největší vliv. Další významnou opoziční skupinou, které byl Michnik nejen členem, ale také iniciátorem jednotlivých protestních akcí roku 1968. V neposlední řadě mezi silné opoziční hnutí, které Michnik ovlivnil svým aktivismem a ideologií byl Výbor na obranu dělníků (KOR), který byl základem pro hnutí Solidarita. Toto tvrzení následně potvrzuje hlubší analýza těchto vztahů ve druhé kapitole.

Druhá kapitola která se týká zejména biografickým údajů a jejich uchopení v kontextu události v Polsku, dává již konkrétní vhled do prostředí a okolností, ve kterých se rozvíjelo Michnikovo politické myšlení, zejména pak jeho specifické rodinné kořeny. Nejdůležitějším cílem této části je nastínit, co vedlo Michnika k tomu, že jako člověk vychovaný v ateistickém a marxistickém prostředí začal být fascinován katolickou literaturou, kterou postupně objevoval a odvrhl marxismus, aniž by se vzdal rovnostářských levicových hodnot. Mezi nejvýznamnější události Michnikova života patří rok 1956, kdy se seznámil s Jackem Kuroněm, rok 1964, kdy podnikl svojí první cestu do Západní Evropy kde navázal mnoho důležitých kontaktů pro své budoucí působení, rok 1968, kdy byl jako jeden z vůdců studentského hnutí podmíněčně vyloučen z Varšavské univerzity a uvězněn a rok 1976 – rok kdy vznikl KOR a on podnikl svou druhou cestu do Západní Evropy, která ho díky přednesení *Nového evolucionismu* proslavila. Je zde nutno zmínit také publikaci knihy *Kostel, levice, dialog*, která navrhuje platformu pro komunikaci mezi laickou levicí a církví. Oba díla mají společný záměr – hledat kompromisy a společnou komunikaci pro dosažení dílčích úspěchů pro všechny strany.

Druhá kapitola taktéž pojednává o vztazích s jinými výraznými osobnostmi opozice, které stejně jako Michnik kriticky nahlíželi na komunistický režim již od útlého mládí. Výsledkem kapitoly je popis faktorů ovlivňujících Michnikův myšlenkový rozvoj z perspektivy intelektuálního marxistického prostředí, ve kterém vyrůstal. Kapitola

se zaměřuje také na spolky a diskusní kluby kterých byl Michnik členem na základní a střední škole a které jej vedly k aktivnímu působení na vysoké škole. Přátelství s Jackem Kuroněm a obdiv k Leszkovi Kołakovskému, stejně tak jako silný vliv jeho matky ukazují, proč byl fascinován zejména historickými tématy.

Třetí a poslední kapitola pak zhodnocuje Michnikovy postoje vůči dílčím společenským otázkám jako jsou antisemitismus, role katolické církve v Polsku, socialismus a komunismus. Vůči antisemitismu v Polsku je velmi smířčí, vychází z přesvědčení, že nemůže existovat antisemitismus v zemi, ve které již neexistuje relevantní židovská menšina. V tomto názoru se zásadně rozchází s některými historiky zabývajícími se tímto tématem. Jeho postoj je o to zajímavější, že byla anti-sionistická propaganda namířená proti němu a jeho přátelům. Dá se to vysvětlit jeho národní hrdostí a potřebou prezentovat Polsko vůči Západní Evropě lépe, než by se jevilo, potřeboval totiž podporu pro polské opoziční hnutí. Národ nařčený z anti-židovských sentimentů by nebyl podpořen společnostmi demokratických režimů Západní Evropy.

Postoj ke katolické církvi byl vyjádřen zejména v knihách *Kostel, levice, dialog* a *Mezi pánem a pastorem* v rozhovoru s Józefem Tishnerem. V obou knihách Michnik dokazuje svou hlubokou znalost církevních publikací, postojů jednotlivých biskupů a kardinálů a samozřejmě dílo dvou významných církevních periodik: *Tygodnik Powszechny* a *Więź*, která byla v mnoha směrech specifická. Uznává zejména práci Tadeuše Mazowieckého a levicových názorových proudů uvnitř církve, na druhou stranu kritizuje postoje nacionalistického konzervativního spolku PAX. V obou dílech je patrné přehodnocení názoru na kardinála Wyszyńskiego, kterého Michnik v mládí často kritizoval, postupem času ale uznal, že byl Wyszyński velmi důležitou osobností pro polské opoziční hnutí. Díky jeho autoritě a politickým dovednostem existovala v polské společnosti názorová pluralita. Skupina ZNAK reprezentující církev na půdě dolní komory parlamentu zase vytvářela pluralitu v rámci

samotného politického systému. Její moc byla ale během 70. let komunistickým aparátem z pragmatických důvodů omezená. Sám Michnik vyhledával společnost katolických intelektuálů pro konfrontaci vlastních názorů. Touha po spolupráci laické levice a katolických opozičních kruhů se naplno projevila v rámci platformy KORu, kde spolu spolupracovali kněží spolu s bývalými představiteli revizionismu.

V poslední podkapitole je podrobená analýze Michnikova esej *Nový evolucionismus*, která kvůli mezinárodnímu ohlasu patří mezi jeho nejvýznamnější díla publikovaná do roku 1980.

Analýza Michnikových postojů dokazuje několik postulátů. V první řadě dokazuje velkou toleranci vůči politickým chybám Władysława Gomułky a jeho angažovanosti v antisionistické propagandě. Odůvodňuje to jeho politickou soutěživostí s ministrem vnitra Mieczysławem Moczařem spíše, než Gomułkovou xenofobií. Vychází také z Gomułkových osobních zkušeností během stalinismu, kdy mnoho Židů působilo v bezpečnostních složkách. Je velmi neobvyklé pro politické myslitele jako je Michnik, aby již od doby svého mládí vykazovaly tak velkou míru vnitřní vyrovnanosti, nezištnosti a empatie. V Michnikových dílech se navíc nijak neobjevuje potřeba msty. Dokázal přijat svůj úděl během 60. a 70. let s nadhledem a vyrovnaností, vlastnostmi, kterými se podle dostupných informací vyznačoval také jeho otec. Na druhou stranu ale dokázal ze svých životních zkušeností čerpat ponaučení, což se projevilo v jeho silně odmítavém postoji vůči šovinismu, nacionalismu a xenofobii, které se v polské společnosti v období komunismu objevovaly intenzivněji. Díky Michnikové sebereflexi se dá také z jeho díla vyčíst, kterých své názory později přehodnotil jako mylné a na které své životní rozhodnutí byl hrdý.

Velmi citelně se v Michnikově životě odrazily vlivy zahraničních událostí, které v myšlení neovlivnily pouze pro něho samotného, ale zanechaly silný odkaz uvnitř polské společnosti. Jde zejména o událost šestidenní války mezi Izraelem a Egyptem, která vyvolala

podnět pro státní antisionistickou propagandu a události Pražského jara končící intervencí vojsk Varšavské smlouvy do Československa v létě roku 1968.

Obě tyto události se přímo dotýkaly Michnikova života ve smyslu, že jako Žid antisionistickou propagandu vedenou komunistickým režimem proti jeho osobě a ostatním výrazným osobnostem židovského původu sám negativně pocítil, navíc mnoho jeho přátel na podnět této propagandy emigrovalo ze země. Události Pražského jara zase přinesly do polských opozičních kruhů naději, že evoluce uvnitř systému je možná, pokud uvnitř této strany existuje proreformní vůdce. Následná intervence ale přinesla obrovské zklamání a pocit hanby za to, že se této intervence účastnilo také polské vojsko. Intervence do Československa ukázala, že je evoluce uvnitř režimu možná, je ale limitována hrozbou násilné reakce Moskvy.

Práce měla za cíl zodpovědět si otázku: co bylo nejvýraznějším přínosem Adama Michnika pro vytváření ideologie polské opozice? Výzkum, který šel k hledání odpovědi potvrdil hypotézu práce, která zní: Adam Michnik obohatil myšlení polské opozice o zcela nový návod, jakým způsobem by měla jednat s komunistickým režimem. Stěžejní ideje tohoto pojetí vtělil Michnik do své eseje s názvem *Nový evolucionismus*.

Myšlenky, které Michnik předkládá v eseji, která tímto byla označena za jeho největší přínos ideologii polské opozice jsou velmi progresivní, založené na hledání kompromisu mezi maximálním dosahování cílů komunistického režimu, a maximalizaci cílů demokratické opozice. Jeho práce je novátorská také v tom, že se snaží nastínit polské dějiny od roku 1956 jiným způsobem než byly prezentovány oficiálními zdroji.

Práce má jisté rezervy zejména v možnosti dalšího porovnání novější Michnikovy tvorby, vyjadřující se na téma událostí do roku 1980 s díly v tomto období napsanými. Podobná komparace by totiž ukázala, jak se autorovo politické myšlení postupem času posouvalo v

rámci pravě-levého politického spektra do liberálního středu. Práce by mohla být rozšířená také na analýzu opozičních skupin, které jen nepřímo Michnika ovlivňovaly, obraz o polské opozici by tak byl širší, ačkoli by došlo od odchýlení se od hlavní výzkumné linie.

Knihy použité jako zdroje této knihy jsou vybrané tak, aby se navzájem doplňovaly nejenom informacemi, ale také různými pohledy. Zvolená je taktéž vyváženost počtu zahraničních a polských zdrojů, aby bylo zabráněno zkreslením ve smyslu, že zahraniční literatura často porovnává polskou realitu s jinými komunistickými systémy, zatímco polská literatura se často snaží o ucelenou případovou studii.

Po metodologické stránce byl výzkum veden podle zvolené metody. Na druhou stranu vznikla určitá subjektivita z důvodu absence porovnání vlivu jiných osobností opozičního hnutí na ideologii polské opozice. Dříve zmíněná absence komparace může být předmětem dalšího výzkumu, který by se snažil porovnat jednotlivé aspekty opozičních lídrů.

Michnikův přístup byl v tomto ojedinělý zejména proto, že ve svých dílech tvořil ideologii a strategii, sám se ale účastnil různých protestních akcí u kterých stál v popředí. Jak tedy Paczkovský předkládá, Michnik byl kombinací svých dvou učitelů – myslitele Leszka Kołakowského a aktivního vůdce studentského hnutí Jacka Kuroně. Pro jeho osobní život to na druhou stranu mělo jak pozitivní, tak i negativní, je ale zcela zřetelné, že svého aktivismu nikdy nelitoval. Za své působení v opozici strávil celkem šest let ve vězení, na druhou stranu se ale těšil velké úctě a uznání, kterou má v polské společnosti. Vzhledem k Michnikově navázanosti na české opoziční kruhy, zejména pak jeho přátelství s Jiřím Pelikánem, Václavem Havlem a Pavlem Tigridem by se další výzkum mohl ubírat tímto směrem, tedy vzájemným ovlivňováním české a slovenské opozice. Takový výzkum by ale musel být založen jak na zmínkách pamětníků těchto setkání opozice obou států na Česko-Polském pomezí v různých publikovaných zdrojů, tak i na možných verbálních

výpovědích. Mnoho s těchto významných lidí již nežije, což by bylo jedním z důvodů, proč by výsledky vedly k subjektivním, nikoli objektivním výsledkům.

LITERATURA A PRAMENY

Prameny

MICHNIK, Adam: *Projev u příležitosti udělení čestného doktorátu na Karlově univerzitě v Praze*. Praha 13. listopadu 2009.

(archív autorky)

MICHNIK, Adam: *Projev během své obhajoby u Vojvodského soudu ve Varšavě 22 a 23. ledna 1969*. In: RAINA, Peter: *Political Opposition in Poland 1954-1977*. Londýn, Poets and Painters Press 1978.

Adam Michnik (1946), bytem Varšava, Aleja Przyjaciół 3. šéfredaktor deníku Gazeta Wyborcza, polský disident, záznam učiněn 5. listopadu 2010 v Bratislavě (archív autorky)

KURONÍ, Jacek – MODZELEWSKI, Karol: *List otwarty do partii*. In: HEMMERLING, Zygmunt – NADOLSKI, Marek: *Opozycja wobec rządów komunistycznych w Polsce 1956-1976*. Varšava, Ośrodek Badań Społecznych 1991.

Listy pasterskie Episkopatu Polski. 1945-1974. Paříž 1975.

Zygmunt Bauman (1925), bydlištěm v Leeds, Velká Británie. Emeritní profesor na University of Leeds, záznam učiněn 5. listopadu 2010 v Bratislavě. (archív autorky)

Literatura

ANTOSZEWSKI, Andrzej – HERBUT, Ryszard: *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*. Vratislav, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1998.

BETHEL, Nicolas: *Gomulka: His Poland, His Communism*. New York,

- Holt, Rinehart and Winston 1969.
- BOUYEURE, Cyril: *Adam Michnik, Biografia: wymyślić co polityczne*.
Varšava, Wydawnictwo literackie 2007.
- CYWIŃSKI, Bohdan: *Rodowody niepokornych*. Varšava, PWN 1971.
- CZUBIŃSKI, Antoni – OLSZEWSKI, Wiesław: *Historia Powszechna 1939-1997*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM 2004.
- DAHL, Robert A: *A Preface to Democratic Theory*. Chicago, Chicago University Press 2006.
- DAVIES, Norman: *Boże Igrzysko*. Krakov, Znak 2004.
- FALK, Barbara J: *The Dilamas of Dissidence in East-Central Europe*.
Budapešť, New York, Ceupress, 2003.
- FIALA, Petr – SHUBERT, Klaus: *Moderní analýzy politiky*.
Barrister&Principal, Brno 2000.
- FRISZKE, Andrzej: *Anatomia buntu: Kuroń, Modzelewski i komandosi*. Krakov, Znak 2010.
- FRISZKE, Andrzej: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980*. Londýn,
Aneks 1994.
- GOMUŁKA, Władysław: *On the Jews*. In: STEELE, Jonathan: *Eastern Europe since Stalin*. Londýn, David & Charles 1974.
- GOMUŁKA, Władysław: *The Polish Model of Socialism*. In: STEELE, Jonathan: *Eastern Europe since Stalin*. Londýn, David & Charles 1974.

HALECKI, Oskar: *Poland*. In: KERDESZ, Stephen D.: *East Central Europe and World: Developments in the Post-Stalin Era*. Indiana, University of Notre Damme Press 1962

HLAVÁČEK, Petr - HOLZER, Jan: *Opozice v nedemokratických režimech. Vstupní poznámky k možnostem a limitům stávající teorie*. Středoevropské politické studie: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy university, ročník X, číslo 1.

IONESCU, Ghita: *The politics of the European Communist States*. Londýn, Weidensfield and Nicolson 1967.

KALICKI, Włodzimierz: *Geneza i skutki listu biskupów: zaproszenie do przyzwoitości*. Gazeta Wyborcza, 11. 4. 2005. (<http://wyborcza.pl/1,75478,3001783.html>)

KEMP-WELCH, Anthony: *Poland under Communism: A Cold War History*. Cambridge, Cambridge University Press 2008.

KOŁAKOWSKI, Leszek: *Tendencja, Perspektywy i zadania, Życie* Warszawy, 4. 2. 1957.

KOŁAKOWSKI, Leszek: *Marx Needs to be Resurrected*. In: STEELE, Jonathan: *Eastern Europe since Stalin*. Londýn, David & Charles 1974.

KOŁAKOWSKI, Leszek: *Odpowiedzialność i historia*. In: KOŁAKOWSKI, Leszek: *Pochwała*. Nowa Kultura 1957.

KORBONSKI, Andrzej: *Poland*. In: RAKOWSKA-HARMSTONE, Teresa: *Communism in Eastern Europe*. Manchester, Manchester University Press 1984.

KUBÁT, Michal: *Politická opozice v teorii a středoevropské praxi*. Praha, Dokořán 2010.

KURON, Jacek: *Wiara i Wina*. Varšava, Biblioteka Kwartalnika KRYTYKA 1989.

KURON, Jacek - MODZELEWSKI, Karol: *The Rule of the Bureaucracy*. In: STEELE, Jonathan: *Eastern Europe since Stalin*. Londýn, David & Charles 1974.

LANGE, Oskar: *Dzieła*. (část VIII.) Varšava, Wydawnictwo Ekonomiczne 1986.

LIPSKI, Jan józef: *Czym był KOR*. Więź, 1989, č. 7-8, s. 138-152.

LIPSKI, Jan Józef: *KOR*. Varšava, Instytut Pamięci Narodowej 2006.

LIPSKI, Jan Józef: *KOR: a history of the Workers Defense Committee in Poland, 1976-1981*. Berkeley, University of California Press 1985.

MAZGAJ, Marian S.: *Church and State in Communist Poland: A History 1944-1989*. Jefferson, McFarland Publishers 2010.

MICHNIK, Adam: *Kościół, lewica, dialog*. Varšava, Biblioteka Gazety Wyborczej 2009.

MICHNIK, Adam: *Confessions of a Convert Dissident*. Essey for the Erasmus Prize 2001, Erasmianum Foundation, 2001.

MICHNIK, Adam - TISHNER, Józef - ZAKOWSKI, Jacek: *Miedzy Panem i Plebanem*. Varšava, ZNAK 1995.

MICHNIK, Adam: Nowy Ewolucjonizm. In: MICHNIK, Adam: *Szanse polskiej demokracji*. Varšava, Biblioteka Gazety Wyborczej 2009.

MICHNIK, Adam: *W dziesiątą rocznicę interwencji*. In: MICHNIK, Adam: *Szanse polskiej demokracji*. Varšava, Biblioteka Gazety Wyborczej 2009.

MICHNIK, Adam: *O oporze*. In: MICHNIK, Adam: *Gdy Myśle Polska*. Varšava, Biblioteka Gazety Wyborczej 2009.

MICHNIK, Adam: *Wyznania nawróconego dysydenta*. Varšava, Biblioteka Gazety Wyborczej 2009.

MODZELEWSKI, Karol: *Między ugodą a wojną*. Varšava, Niezależna oficyna wydawnicza 1989.

NOWAK-JEZIORAŃSKI, Jan: *Polska z oddali*. Varšava, MYŚL 1989.

NOWAK-JEZIORAŃSKI, Jan: *Profil człowieka odwaznego (o Adamie Michniku)*, předmluva ke knize MICHNIK, Adam: *Szanse polskiej demokracji*. Varšava, Biblioteka Gazety Wyborczej 2009.

CZUBIŃSKI, Antoni – OLSZEWSKI, Wiesław: *Historia Powszechna 1939-1997*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM 2004.

OST, David: *Solidarity and the Politics of Anti-Politics: Opposition and Reform in Poland since 1968*. Filadelfie, Temple University Press 1990.

PACZKOWSKI, Andrzej: *Půl století dějin Polska 1939 – 1989*. Praha, Academia 2000.

PACZKOWSKI, Andrzej: *Adam Michnik, czyli cudowne dziecko Kuronia i Kołakowskiego: szkic do portretu z czasów komunizmu*. In: *Zeszyty Historyczne* 155, Paříž 2005.

PACZKOWSKI, Andrzej – ZAREMBA, Marcin: *Zawężona represja. Co robić z Komitetem Obrony Robotników?* *Więź*, srpen 2001, č. 8. (http://www.wiez.com.pl/index.php?s=miesiecznik_opis&id=264&t=1280)

RAINA, Peter: *Political Opposition in Poland 1954-1977*. Londýn, Poets and Painters Press 1978.

RAKOWSKA-HARMSTONE, Teresa: *Communism in Eastern Europe*. Bloomington, Indiana University Press 1984.

SHARMAN, J. C.: *Repression and Resistance in Communist Europe*. London, RoutledgeCurzon 2003.

STAAR, Richard Felix: *Communist Regimes in Eastern Europe*. Stanford, Hoover Press 1984.

TOMASZEWSKI, Jerzy: *The Socialist Regimes of East Central Europe*. Londýn, Routledge 1989.

TOMASIC, D. A.: *National Communism nad Soviet Strategy*. Washington, Public Affairs Press 1957.

WISTRICH, Robert S.: *Antisemitism: The Longest Hated*. New York, Pantheon Books 1991.

WYSZYŃSKI, Stefan: *Idzie nowych ludzi plemię*. Poznań, Pallottinum 1973.

PŘÍLOHA 1.

Tabulka použitých zkratk

AK: *Armia Krajowa*, Zemská armáda

KIK: *Klub Inteligencji Katolickiej*, Klub katolické inteligence

KKK: *Klub Krzywego Koła*, Klub křivého kola

KOR: *Komitet Obrony Robotników*, Výbor na obranu dělníků

PRL: *Polska Rzeczpospolita Ludowa*, Polská lidová republika (PLR)
(název platný mezi lety 1952-1989)

PZPR: *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*, Polska sjednocená
dělnická strana

UB: *Urząd Bezpieczeństwa Publicznego*, Úřad veřejné bezpečnosti

ZboWiD: *Związek Bojowników o Wolność i Demokrację*, Svaz
bojovníků za svobodu a demokracii

PŘÍLOHA 2.

Adam Michnik (nar. 1946)

Je polský disident, historik a šéfredaktor nejvlivnějších polských novin *Gazeta Wyborcza*. Narodil se ve Lvově rodičům židovského původu – Heleně Michnikové (1903-1969) a Ozjaši Szechterovi (1901-1982). Má také dva nevlastní bratry – Stefana (nar. 1929) a Jurka (nar. 1928). Během dětství a studentských let se zajímal o dějiny a politickou situaci v Polské lidové republice. Byl členem skautského oddílu Walterovci vedeného Jackem Kuroněm, se kterým působil v opozičních kruzích až do pádu železné opony. Studoval historii na Varšavské univerzitě, ze které byl ale kvůli svým politickým aktivitám podmíněčně vyloučen. Stal se výraznou osobností během událostí polského Března 1968. Za tyto studentské aktivity byl odsouzen a vězněn. Po propuštění z vězení vykonával práci svářeče. Dokončení studia mu bylo umožněno na univerzitě Adama Mickiewiče v Poznani. V roce 1976 podnikl cestu do zahraničí, kde se proslavil díky své esejí *Nový evolucionismus*, nabízející střední možnost v boji proti komunistickému režimu. Byl aktivním členem Výboru na obranu dělníků KOR a hnutí Solidarita. Během stanného práva byl uvězněn. V roce 1988 působil jako poradce Lecha Walesy a v roce 1989 se s ním podílel na jednání Kulatého stolu. Po prvních svobodných volbách v Polsku získal poslanecký mandát, který zastával dva roky. Od roku 1989 je šéfredaktorem denníku *Gazeta Wyborcza*. Svůj post musel v roce 2004 na čas předat Heleně Łuczywo z důvodu závažných zdravotních problémů. Adam Michnik je držitelem několika státních řádů, vyznamenání a několik doktorátů honoris causa. Během svého života vydal několik knih, sbírek esejů a nespočet článků. Dodnes je výraznou osobností formující veřejné mínění v Polsku a ve světě. Časopis Times jej označil jako jednoho z 20 nejvlivnějších novinářů světa.

ABSTRAKT

Práce pojednává o životě a díle Adama Michnika do roku 1980. Hypotéza práce zní: Adam Michnik obohatil myšlení polské opozice o zcela nový návod, jakým způsobem by měla jednat s komunistickým režimem. Stěžejní ideje tohoto pojetí vtělil Michnik do své eseje s názvem *Nový evolucionismus*. Práce se řadí do tří základních kapitol, každá kapitola pak obsahuje několik podkapitol. První část se zaměřuje zejména na teoretické uchopení opozice v nedemokratických, zejména pak komunistických režimech. Všeobecná teorie postupně přechází do charakteristiky polského opozičního prostředí po druhé světové válce, potažmo se zaměřuje hlavně na jeho specifika které jej odlišují od zbytku Střední a Východní Evropy. Druhá část práce si klade za cíl zachytit život Adama Michnika do roku 1980 v kontextu historických událostí v Polské lidové republice. Stěžejní analytickou částí je pak poslední kapitola, která zkoumá Michnikovy postoje vůči jednotlivým společenským tématům. Esej *Nový evolucionismus* – dílo zahrnující novou strategii polské opozice, která by měla být implementována v přístupu ke komunistickému režimu pro dosahování vlastních politických cílů je charakterizováno v poslední podkapitole práce. Práce je psaná podle metodologie případové studie.

ABSTRACT

The following thesis is based on the research of Adam Michnik till 1980. The hypothesis is that Adam Michnik influenced the ideology of the Polish opposition through his new approach based on his search for compromise and gradual progress between the communist state apparatus and democratic opposition. Michnik outlined his thoughts in the essay *The New Evolutionism*. My work is divided into three main chapters and their sub-chapters. The first part of the thesis focuses mainly on the theory of opposition in non-democratic countries, in particular communist regimes in Central and Eastern Europe. The second part of the thesis is dedicated to Michnik's curriculum vitae in the context of the political change within Poland by 1980. The main research is included in the last chapter and deals mainly with Michnik's political thought and point of view on specific socio-political topics such as antisemitism in Poland. The *New Evolutionism* is analyzed in the last sub-chapter of this work. Chosen research methodology is case study.